

A MAGYAR
KÖNYVTÖRTÉNETÍRÁS
IRODALMA

1976

265513

A MAGYAR
KÖNYVTÖRTÉNETÍRÁS
IRODALMA

A MAGYAR KÖNYVTÖRTÉNETÍRÁS IRODALMA

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

VÖRÖSMARTY MIHÁLY MEGYEI KÖNYVTÁR
SZÉKESFEHÉRVÁR 1976

Összeállította
és az ismertetéseket írta:

NEMÉNYI LÁSZLÓ

Lektorálta:

KÉKI BÉLA

Lezárva: 1974. december 31.

1081

FK

MEGYEI KÖNYVTÁR
Székesfehérvár

R 80

R14

2 6 5 5 1 3

ISBN 963 7591 001

A kiadásért felel: Dr. Csongor Endréné, a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár igazgatója.
Megjelent 800 példányban, lexikon oktáv formátumban, 12,5 A/5 ív terjedelemben. 4120 [táskaszám] – Készült az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ nyomdájában
IBM Composer System szedéssel. Felelős vezető: Janoch Gyula. Engedélyszám: 55791

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
TÁJÉKOZTATÓ A FELDOLGOZÁS MÓDSZERÉRŐL	9
I. IRÁSTÖRTÉNET	13
II. KÖNYVTÖRTÉNET	25
III. NYOMDÁSZATTÖRTÉNET	39
A) ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK	41
B) EGYES NYOMDÁKRÓL (NYOMDÁSZOKRÓL) ÍRT TANULMÁNYOK	68
IV. KÖNYVMŰVÉSzet	101
V. NYOMDÁSZATI TECHNIKA	133
VI. KÖNYVKIADÁS	147
VII. CENZÚRA	161
RÖVIDÍTÉSEK	171
AZ IDÉZETEK FORRÁSAI	172
KÉPEK JEGYZÉKE	173
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	175

1473. pünkösdjére készült el Hess András budai műhelyében az első Magyarországon nyomtatott könyv, a *Chronica Hungarorum*. Ezzel Magyarország is belépett a könyvnyomtató nemzetek sorába, megelőzve sok fejlett európai államot, többek közt Spanyolországot, Csehországot és Angliát.

Bibliográfiánk a magyar művelődéstörténet e nagy jelentőségű eseményének fél-ezer éves jubileuma alkalmából készült. Hangsúlyozzuk, hogy nem a jubileumra, hanem annak alkalmából kívántuk e bibliográfiát kiadni, ugyanis az anyaggyűjtést az évforduló kapcsán megjelent szép számú, tartalmilag fontos és részben új eredményeket közlő publikációra is ki akartuk terjeszteni. Ez szükségszerűen késedelem-mel járt, hisz emiatt a gyűjtőmunkát csak 1974 decemberében zárhattuk le, de bizunk benne, hogy a késésért az Olvasót bőven kárpótolja az ünnepi kiadványok egész sorának feltárása. Aligha szorul magyarázatra, hogy tanácsadó jellegű ajánló bibliográfiánk a teljesség igénye nélkül készült. Válogatást adunk az írástörténet, könyvtörténet, nyomdásztörténet, könyvművészet, nyomdászati technika, tovább-ba a könyvkiadás és a cenzúra önálló kötetekben és folyóiratokban közölt újabb magyar irodalmából. A gyűjtés – legnagyobb sajnálatunkra – területi okokból nem ölelhette fel a bibliológia teljes körének olyan fontos területeit, mint a sajtó-történet, bibliofília, könyvkereskedelem és könyvtár. Szembetűnő, de semmiképpen sem önkényes eltéréseket mutat az egyes fejezetekbe fölvetett címanyag mennyisége. Úgy gondoltuk, hogy a magyar nyomdásztörténet, az elmúlt évtizedben fölvirág-zott magyar könyvművészet és a rohamos léptekkel fejlődő nyomdászati technika éppen a hazai nyomdászat megindulásának ötszázadik évfordulója alkalmából méltán szerepelhet nagyobb hangsúllyal, mint az írástörténet vagy a kéziratosság korá-nak könyvtörténete. Ez utóbbiakból éppen csak ízelítőt ad a válogatás.

Bibliográfiánk tehát jobbra csak a nyomdászat történeti, technikai és esztétikai kérdéseit tárgyaló szakirodalomba nyújt betekintést anélkül, hogy vállalna vala-mennyi részterület sokszempontú és arányos feltérképezését. Ezért tűnhet kiraga-dottnak több részletkérdés szerepeltetése, megint mások elhagyása. Így maradt ki például néhány vidéki nyomda története (nem mindegyik róluk szóló mű került könyvtári forgalomba). A hiányosságok mentségére egyedül az szolgálhat, hogy a terjedelem korlátai erős szelekciót követeltek az összeállítótól, akiről elmondhatjuk, hogy a válogatást igyekezett kellő kritikával végezni, és ő maga írta a bibliográfiába felvett valamennyi könyv és folyóiratcikk ismertetését.

Előszó;

Kiadványunk a könyv barátainak, elsősorban a könyvvvel és a könyvnyomtatással összefüggő kérdések iránt mélyebben érdeklődő olvasóknak kíván eligazítást nyújtani, és szeretnénk, ha egyben segédeszközként szolgálna a tájékoztatói munkakörben dolgozó könyvtárosoknak, valamint a tanulmányaikat végző könyvtár szakos egyetemi és főiskolai hallgatóknak.

TAJÉKOZTATÓ A FELDOLGOZÁS MÓDSZERÉRŐL

Anyaggyűjtésünk során főleg az értékes, a tudományos igényű munkákat vettük figyelembe, közülük is a korszerűbbeket a régebbiekkal szemben, de fölveltünk olyan fontos, ismeretterjesztő jellegű műveket is, amelyek tudományos megalapozottságát, szakmai hitelét kétségtelennek véltük. Noha nem volt célunk a történeti szempont érvényesítése, indokoltnak tartottuk néhány, a továbbkutatás szempontjából számításba vehető régebbi, kritikával használható munka szerepeltetését is; problémáikra a recenziókban kitérünk. Ugyanakkor nem vettünk fel néhány olyan, egykor alapvető, átfogó művet, amelyet ma már jórészt túlhaladottnak tekintünk, vagy amely kifejezetten csak szűk szakmai érdeklődésre tarthat számot. Kihagytuk a szakenciklopédiákat, lexikonokat és szabványokat. Továbbá nem tartalmazza kiadványunk a magyarországi könyvtermelés egészét felmérő bibliográfiai összefoglalásokat, sem az egyes szakterületek bibliográfiáit; ezekről más forrásokból mód nyílik a tájékozódásra. Néhány kivétellel kizártuk a gyűjtésből a hasonló kiadásokat és teljes egészében a miniatűr formátumban megjelent vonatkozó szakirodalmat is.

A hét fejezetben közölt, összesen 199 tételt az Olvasó kevésnek találhatja a bibliográfia terjedelméhez képest; a címbőség helyett tudatosan törekedtünk inkább kevesebb mű mélyebb, indokolt esetben kritikai, értékelő feltárására, lehetőleg bőséges tény- és adatközléssel. E szándék érvényesítésekor azonban le kellett mondanunk minden tétel azonos módszerű és mélységű ismertetéséről, hiszen egy-egy nagy terjedelmű, több kötetes monográfia információ-mennyisége több százszorosa is lehet annak, mint amennyit egy rövid lélegzetű, ám a maga nemében és helyén hasonlóan lényeges folyóiratcikk foglal magában. Ezért a gazdag, terjedelmes művek többségénél meg kellett elégednünk tartalomjegyzékük közlésével, vagy az ennek megfelelő mélységű tartalmi feltárással. Az ilyen feldolgozás elképzelhetetlen az autopszia érvényesítése nélkül; számos helyen kellett egyéb szakirodalmi forrást is segítségül hívunk a biztonságosabb állásfoglaláshoz. Ezek hivatkozásait rövidített leírással, kerek zárójelben adjuk meg. Nem közöljük a forrást az idézetek után, ha azokat a szerzőtől és ismertetett művéből emeltük ki.

A római sorszámokkal ellátott fejezetcímek a bibliográfiai anyag könnyű, szándékosan csak egyszerű áttekintését szolgálják, és nem fejezik ki az egyes diszciplinák egymás alá, illetve fölérendeltségét. Az alattuk közölt anyag — hogy ne növekedjék

meg aránytalanul a fejezetek száma — néhol többet ölel fel, mint a címből következethető tartalom. Így például a II., Könyvtörténet című fejezeten belül szerepel — az egyetemes könyvtörténet körét áttekintő művek mellett — a középkori kéziratos könyvről szóló irodalom; továbbá a VI., Könyvkiadás című fejezetben nem csak a nyomdászattól már különvált, önállósult könyvkiadásunkról olvashatunk, hanem ott találjuk a legrégebb századok magyar könyvkiadásával kiemelten vagy átfogóan foglalkozó munkákat is. A III. fejezet A) alfejezete az egyetemes és magyar nyomdászattörténet többnyire nagyobb korszakot átfogó, valamint a nyomdászattal összefüggő általános és specifikus kérdések irodalmát tartalmazza, míg a B) alfejezetben az egyes — csaknem kizárólag magyarországi — nyomdákrol, nyomdászokrol tájékozódhatunk. A többi tartalmában megegyezik a címében foglaltakkal; a magyar mellett mindegyik közöl egyetemes vonatkozású anyagot is. A fejezeteket bevezető szemelvényeket csak részben válogattuk a bibliográfiánkba fölvetett irodalomból; hivatkozásait Az idézetek forrásai cím alatt közöljük.

Az arab sorszámmal kezdett tételek betűrendben következnek az egyes fejezeten, alfejezeten belül; a besorolás alapja a szerzői, illetve a címrendsző. Egy-egy szerző több műve azonban megjelenése egyenes időrendjében követi egymást. A címfelvétel az MSZ 3424–60 és az MSZ 3494 szabványt veszi alapul, a méret megjelölése nélkül. A szabványtól eltérő jelentéssel szerepel az „illusztr.” rövidítés, amely táblákon kívüli, egyéb, szövegközi illusztráltságot jelöl. Végül, nem követjük a címléírasi gyakorlatban általános „lépcsőzetes” formát; terjedelmi és esztétikai okokból döntöttünk folyamatos szedése mellett.

A tartalmi ismertetésekben az előforduló személy-, intézmény- és földrajzi neveket, névvariánsokat nem egységesítettük: meghagytuk a szerzők által használt formájukban. A kerek zárójelben megadott évszámok valamely esemény időpontjáról, kezdő, záró évről tájékoztatnak, személynevek után pedig a szövegösszefüggésből egyértelműen jelölnek születési és halálozási dátumot vagy egyéb időtartamot. A kerek zárójeles évszámok melletti kérdőjelek az ismertetett mű által is jelzett bizonytalanságot fejezik ki. Több, hangsúlyos esetben „(V. ö . . .)”, „(Ld . . .)”, „(Ld még . . .)” formában hivatkozunk az időközben módosult eredményeket tartalmazó más tételekre, vagy szögletes zárójelben azonnal közöljük a már ismert, helyesbített adatot.

Az illusztrációk mindegyike a kiadványunkba fölvetett irodalomból való, leírásukat a Képek jegyzékében találhatja meg az Olvasó.

Bibliográfiánk használatát hivatott megkönnyíteni a tételeszámra utaló, egységes mutatórendszer, amely egyetlen betűrendben tartalmazza a szerzőként, közreműködőként előforduló, illetve az ismertetésekben érintett személyneveket, intézmény- és földrajzi neveket, valamint tárgyszavakat. A személyneveket kiemeli a családnév VERZÁL (nagybetűs) szedése, a földrajzi neveket pedig a *kurzíválás*. Többségükben

kis kezdőbetűikkel természetesen különülnek el a tárgyszavak. A személynevek melletti *kurzív (dőlt)* tételszámok szerzői pozíciót jelölnek.

A személyneveket kiegészített és ma használatos alakjukban közöljük a mutatóban, a variánsokról pedig utalunk rájuk. Mint az ismertetésekben, itt is feloldjuk az álneveket. Álnévből feloldott eredeti neveket azonban csak bibliográfiánk tárgyköre által indokolt esetben soroltunk be önállóan is. A nyomdákra és betűöntődékre vonatkozó tételszámokat a nevüknél közöljük, de valamennyi nyomda és betűöntőde neve működési helye alatt is megtalálható, a helynévből -i képzővel alkotott és ezzel kezdődő nyomdanevek kivételével. Az olyan kéttagú névalakok, mint a Lampel—Wodiáner, első tagjukhoz beosztva szerepelnek. A könyvtárak és a levéltárak csak székhelyük alá sorolva találhatók. Azokat a külföldi földrajzi neveket, amelyeknek magyar változata gyökeresedett meg a köztudatban, utalás nélkül ebben az alakjukban szerepeltetjük, tekintet nélkül arra, hogy másik variánsuk is előfordul az ismertetésekben. A régi magyarországi helyneveket sem a jelenlegi új, hanem eredeti — vagy valamely előző — változatukban soroltuk a mutatóba; mindkét esetben megadjuk viszont az új nevet is, kerek zárójelben.

N. L.

I.

IRÁSTÖRTÉNET

Szeretem a vékony-hegyű tollakat, a keskeny finom lándzsahegyűeket, a vágott-gerincű hosszú fémleveleket, mert szeretem nagyon, írás közben ha látom: tollam hegyéből hogyan születik a betű, hogy formálódik a betű teste, hogy születik meg hajlékony, gyönyörű élete, hurkos, gömbölyű, madárcsőröszerű, tornyos, szálkás, hullámos, görcsös alakja, a k ámulatos hurokösszege, az e, vagy az a gömbölyded, köd-magzattal áldott asszonyisága, a z titokzatos ábra-keresztje, s mind a többi, a betűké, az l kanalgémcsőre, az ü csigabigaszarva. Ó, a betű, a jel, az összevont titokzatosság, az eredendő jelképi ábra, hogy összeláncolt sorozatával lekötözzük az időt, megláncoljuk a mulandóságot, rögzítsük a semmibe-csobogni-vágyó létezését, önmagunkat a létben, a léter bennük és körülöttünk, ó a betű, akinek folyamatos hurkaiba fonjuk emberi szívünket és érdemünket, bűneinket és történelmünket, szerelmünket és álmainkat, bánatainkat és a halált, a lehetetlent, a kegyetlent, a beteljesülőt. A betű: a megvalósulás és a megmaradás, a betű: a szent őstalaj, amibe elvetjük maradandó, vagy elfoszló gondolatainkat, a betű: szellemiségünk kriptája is, a föld, amiben mondataink holtteste elrohad, a betű: valahány apró szülőanya, magzata-terhes kicsi ósaszony, nemzőideáktól meghasasodó, hurok-csecsűvé, gyűrű-emplőssé hurkosodó és dagadó, örvénylő anyaság, festékdrótkeretekbe, ólomhurkokba, tinta-tekervényekbe, grafit-szálkatemplomokba fogott buborék-asszonyiság, a betű: költészetünk atomi pontanyaga, sugárzó anyag-pont-felhője és égő atom-pontsorozata, a jószág és a fönnmaradás, a hit és a lemondás, a törvény és a gyalázat időkristályból kimetszett bölcsője, idő-kristályba vésett temetője. Ó, betű, reményünk és reménytelenségünk, hódolok előtted szent Betű, mindenem, egyetlenem!

JUHÁSZ FERENC

1

BURROWS, Millar: A holttengeri tekercsek. (The Dead sea scrolls.) Függelékben: a tekercsek fordítása. (Ford. Csaba József, Komoróczy Géza. Bev. Hahn István.) Bp. 1961, Gondolat. 395 l., illusztr. 4 t. térk. Bibliogr. 376—393. l.

A több szempontból rendkívüli jelentőségű leletanyag tudományos feldolgozásának eredményeit tárgyalja részletesen a szerző, aki maga is részt vett a feltárásban. Először ismerteti a felfedezéseket és a velük kapcsolatos vitákat, majd a kéziratok korát (i. sz. 33 k.), a régészet és a paleográfia, a szöveg és a nyelv bizonyítékait, a megszövegezés időpontjait tárgyalja. Ezután bemutatja a qumráni közösség eredetét, történetét és szervezetét, végül a holttengeri tekercsek jelentőségét foglalja össze. — A függelék a legfontosabb szövegek és a Damaszkuszi irat fordítását tartalmazza, melyhez jegyzetanyag, bibliográfia csatlakozik. — Hahn István bevezetője avatott eligazító a műhöz; kiegészítései a Burrows könyvének megjelenése után publikált új eredményeket tartalmazzák. (Eddig 11 barlangot tártak fel, az utolsót 1956-ban.)

2

CSALLÁNY Dezső: A székely-magyar rovásírás emlékei. = A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. 3. 1960. (Szerk. — —.) Nyíregyháza, 1963. 39—135. l., illusztr.

Ez a tanulmány a szerző szerint „nem helyettesíti Sebestyén Gyula és Németh Gyula korábbi összefoglalásait [S. Gy.: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp. 1915.; S. Gy.: Rovás és rovásírás. Bp. 1909.; N. Gy.: A magyar rovásírás. Bp. 1934. — Ld 10], csupán az újabb adatok, olvasatok alapján azokat kiegészíti és helyesbíti.” „Fő célom az olvasatok helyesbítése, a megoldatlan szövegrészek, szövegek helyes megoldása, a ligatúrák teljes összeállítása, a rovásjelek időrendben való feltüntetése az ábécés táblákon” — írja. — A következő rovásfeliratok és irodalmi emlékek anyagát tárgyalja, bőséges illusztrációs anyag kíséretében: Karáncsonfalvi rovásfelirat (XV. szd. első fele), Székelyderzsi rovásrész (1431?), Nikolsburgi ábécé (XV. szd. közepe), Marsigli Alajos Ferdinánd rovásírásos kalendárium-másolata (XV. szd. vége), Csíkszentmártoni rovásfelirat (1501), Csíkszentmihályi felirat (XVI. szd.), Konstantinápolyi székely rovásfelirat — Ketei Székely Tamás (1515), Szamosközi István feljegyzései (1587, 1604), Telegdi János Rudimentája (1598), Miskolczi Csulyak István két alphabetuma (1610—1638), Komáromi Csapkás György emléksorai (1653), Miskolczi Csulyak Gáspár emléksorai (1654), Herepei János által talált ábécék és szövegrészek (1655), Enlakai felirat (1668), Kájoni János rovásírásos feljegyzései (1673), Hickes György Harsányi Jánostól kapott betűsora (1673), „Magyar ÁBC” (1680), Ortokocsi Főris Ferenc betűmutatványa (1693), Bél Mátyás Kapossi Sámuel-féle ábécéje (1718), Sepsiszentgyörgyi rovásírásos feljegyzés-töre-

dék (1718), Rettegí István ábécéje (1740), Marosvásárhelyi kézirat: Telegdi János, Kapossi Sámuel, Dési, Anonym, Udvarhelyi, Harsányi János, Bél Mátyás, Lipsius, Dobai István székely ábécéi (1753), Ismeretlen rovásírási ábécéje (XVIII. szd.), Révai Miklós régi ábécéi (1803). — Foglalkozik a kiskunhalasi rovásfák kérdésével is: ezek 1915. utáni, Sebestyén Gyula műve alapján készített hamisítványok, hasonlóan Somogyi Antalnak a szegedi Városi Könyvtárban őrzött rováshamisítványaihoz. Befejezésül a székely rovásírás jellemzőit foglalja össze, majd tíz lapon, táblázatokban a székely-magyar rovásírás betűit mutatja be Csallány Dezső.

3.

DOBLHOFER, Ernst: Jelek és csodák. Letűnt írárok és nyelvek megfejtése. (Zeichen und Wunder.) (Ford. Borzsák István, Utószó: Hahn István.) Bp. 1962, Gondolat. 371 l., illusztr., 12 t. — Bibliogr. 353—[357]. l.

A letűnt írárok és nyelvek megfejtésének történetét követi nyomon Doblhofer könyve. „Műve tehát nem adja az írás történetét, csak vázlatosan szól az írás előzményeiről és kialakulásáról, és teljesen mellőzi azoknak az írásrendszereknek ismeretét, amelyeknek történeti folytonossága a jelenkorig hatol. . .” — állapítja meg utószavában Hahn István. — A kötet alapos betekintést nyújt az egyiptomi írás (Thomas Young, Jean Francois Champollion, Richard Lepsius), az óperzsa ékírás (Henry Creswicke Rawlinson, Georg Friedrich Grotefend), a mezopotámiai ékírások (Edward Hincks, Georg Smith), a hettita ékírás és hieroglifek (Archibald Henry Sayce, Ignace J. Gelb, Helmuth Theodor Bossert), továbbá az ugariti és a gublai írás (Edouard Dhorme), a kyprosi szótagírás (Moritz Schmidt, Johannes Brandis), a krétai-mykénéi lineáris B-írás (Arthur Evans, Michael Ventris, John Chadwick) és végül az ótörk runaírás (Wilhelm Ludwig Peter Thomsen) megfejtésének menetébe, s ezeket könnyen érthető formában, mégis behatóan és történeti lefolyásukat követve ábrázolja. Befejezésül a Holnapi megfejtések c. fejezet az etruszk, az Indus-völgyi és a hűsvét-szigeti írás problémáiról szól. — Értékes kiegészítéseket közöl Hahn István utószava, mely számos, Doblhofer által nem említett eredményre és kutató munkásságára hívja fel a figyelmet. — Bibliográfia, magyarázat az idegen nevek és szavak átírásához, valamint névmutató egészíti ki a kötetet.

4

HERING, Elisabeth: az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift.) (Ford. Vajda Endre.) Bp. 1966, Gondolat. 187 l., illusztr., 14 t.

Az írás előzményeivel, az írástörténet legjellemzőbb állomásaival, néhány letűnt írás megfejtésének történetével foglalkozik olvasmányosan megírt munkájában a szerző. Bepillantást ad a perzsa ékírás (Grotefend), az egyiptomi hieroglif írás (Champollion), a hettita írás és nyelv, továbbá a krétai lineáris B írás megfejtésének

folyamatába, nyomon kíséri a latin írás kialakulását. Szól a runa-jelekről, a középkor könyvirásáról, Gutenberg találmányának előzményeiről és az ősnymtatványokról. Külön fejezetet szán a runa-feliratoknak, a kínai írásnak, a vietnami, koreai, japán, valamint az azték és maja írásnak. A Hogy írunk ma c. fejezet napjaink ideogrammiáról, a sztenográfiáról (gyorsírás), Morse ábécéjéről, a Louis Braille-féle írásról és a modern íróeszközök kialakulásáról szól. Végül az első fejezetben tárgyalt Húsvét-szigeti Kohau rongo-rongo rejtélyéhez — kiegészítésként — Thomas Barthel eredményeiről olvashatunk.

5

KÉKI Béla: Az írás története. [III.] és a képeket vál. Köpeczi Bócz István. Bp. 1971, Gondolat. 159, [1] l. Bibliogr. 159—[160]. l.

Az írás — „nyelvileg kifejezett gondolatok maradandó rögzítésére szolgáló, kisebb-nagyobb emberi közösségektől elfogadott, egyezményes grafikai jelek rendszere” — ötezeréves fejlődését élénk, fordulatossal előadásban tárgyalja Kéki Béla. — Az írás jelentőségének és előzményeinek (tulajdonjegy, rováspálca, hírvívó bot, csomójelek, kagylófűzerek, barlangrajzok) bemutatása után a különböző képírásokat (piktográfia), valamint a fogalom- (ideográfia), szó- és szótagírásokat tekinti át, az emlékek felfedezésének és megfejtésük fordulatokban bővelkedő történetével együtt: a mezopotámiai ékírást, az egyiptomi hieroglif, hieratikus és démotikus írást, a hettiták kétféle írását, a krétai („minoszi hieroglifák”, lineáris A és B), az azték és maja, a kínai és japán írást. Ezután tér át a fejlődés fordulópontját jelentő betűírások főbb típusainak (a protosínai, a föníciai, arameus, a héber, az arab, a görög, a latin, a germán runa, a glagolita és a cirill írás) tárgyalására. Külön fejezet foglalkozik a magyarság írásával, továbbá az antikva és a fraktur versenyével, míg befejezésül az írás jövőjéről olvashatunk. A szerző az egyes fejezeteken belül ismerteti az írás hordozó-anyagait: az agyagtáblát, papirusztekercset, pergament, papírt. A munkára rendszerezettség és tömör előadásmód jellemző. A képanyagban gazdag kötetnek egyetlen olyan oldalárja sincs, amelyen ne állna valamilyen illusztráció.

6

KOZMA Lajos: Az írás stílusváltozásai az építészet megvilágításában. = Tíz írás a nyomdászatról. (Írták: Fitz József, Szentkúty Pál stb.) (Bp. 1942.) [41]—83. l., illusztr. /Hungária könyvek 9./

Az európai könyvirás stílusváltozásainak törvényszerűségét kutatja a szerző „Wölfflin módszere alapján, a stílusok ábrázolásmódjának felvázolásával”. Az „anyagi és szerkezeti összefüggései útján a társadalmi és gazdasági élethez ... erős szálakkal” kötődő építészeti „csak a kutató mikroszkópjának a szerepét játssza” e vizsgálatban: az ókeresztény, a román, a gótikus stílus legjellemzőbb építészeti alko-

ram sor-te gra-tu-lan-tem mu-ni-cu-di tu-ne m-con-
 tri-n-ga-e tu-ni-u-s i-a-ni-hi-le-x tra-ord-i-na-ri-um ab-ha-e
 uel super in-dic-ti-cium fla-gra-te iur-nulla pro-n-tium
 in-sta-u-ra-tio nulla tra-n-s-la-tio-nu-m sol-li-ci-tu-do
 si-g-na-tur non a-u-gu-men-ta-ta quae ta-li-a po-sca-ur-tas
 po-si-ta-tu-mo-ni-hil quod praeter ca-non-i-ca-min-l-a-tio-nē
 ad-ue-ni-tia-e ne-ces-si-ta-tis sae-cu-la-re pen-si-tu-a de po-
 po-li-ter-ti-e ius fun-cti-oni-bus ad-scri-ba-tur i-a-cen-ti coe-
 si-a-e soli quibus be-ne-co-m-mu-ni-sunt di-u-nae praedica-tio-nis
 of-fi-cii ca-no-ta-mi-ra-tio-ni-bus co-le-bran-di ho-ra-rum

tásainak, a bazilikáknak e korok könyvírásával (az unciális-félunciális, a karoling minuszkula és a gótikus textúra), valamint a reneszánsz, a barokk és a klasszicista palotahomlokzatoknak a korabeli könyvcímlapokkal való összevetésében. — A keresztény kultúrát megelőző római építészettől és betűírástól (római kapitalis) a XIX. század elejéig ívelő áttekintés — noha a korszellemből származtatja a változásokat — találóan ragadja meg a stílusok egyéniségét, az ábrázolásmód jellemző vonásainak feltárásával. — (Az építészet és tipográfia kapcsolatának kérdéseiről ld még a 106, 128 tételt.)

7

LIPIN, L. — BELOV, A.: Az ékírás regénye. (Glinjanie knigi.) (Ford. Borzsák István. [Ill.] Csillag Vera.) Bp. 1955, Művelt Nép. 347 l., illusztr.

A szerzők gazdag történeti, művelődéstörténeti ismeretanyagba ágyazva, színes, közérthető előadásban dolgozzák fel az ókori mezopotámiai ékírásos emlékek felkutatásának és megfejtésének történetét. Érzékletesen állítják az olvasó elé Ninive feltárását, a persepolti felirat értelmezésének folyamatát Piero Della Valle-től George Grotefendig. Feldolgozzák a transzkaukázusi kutatásokat, M. Nyikolszkij, A. A. Ivanovszkij, V. Sz. Golenyiscsev, B. A. Turajev eredményeit, majd George Smith életútját, expedícióit. Ismertetik az írást hordozó agyagtáblát, az írnok-iskolákat, a ninivei könyvtárat, az asszír bélyegzőket és pecséthengereket. — A 7—11. fejezet a gazdag leletanyagból feltárt ókori világ történetéről, vallásáról, irodalmáról, továbbá természettudományáról, orvostudományáról, gyógyszerтанáról és törvényeiről számol be.

8

MEZEY László: Paleográfia. A latin írás története. Könyv- és oklevélpaleográfiai áttekintés. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp. 1962, Tankönyvkiadó. 141 l., illusztr.

A XX. század elejére teljesen önállósult paleográfia a legrégibb kortól a könyvnyomtatás felfedezéséig terjedő időszak írásos emlékeivel, a minden írás (főképpen a könyv-, levél-, oklevélírás) számára közös, általános ismertetőjegyek vizsgálatával foglalkozik. E tudománynak az epigráfiától, a numizmatikától, a szigillográfiától, továbbá a diplomatikától és a kodikológiától való elhatárolását és tárgyát ismertető Bevezető után a paleográfia történetét tekinti át a szerző, majd bibliográfiát közöl: a latin paleográfia kézikönyveit, összefoglalásait 46, a paleográfiai hasonmásgyűjteményeket 68 tételben sorolja fel. Ezt követően a paleográfiai alapfogalmakat tisztázza. A római és a partikuláris íráskorszakot, a nemzeti írásokat, a karoling minuszkulát, a gótikus és humanista írást, valamint a magyarországi írástörténet kezdeteit tárgyalja a legterjedelmesebb rész, míg a római írás rövidítéseiről, a tírói jelekről, a

középkor írásainak rövidítéseiről, a központoszási és helyesírási szabályokról és jelekről a Rövidítések c. zárófejezetben olvashatunk. — Két függelék kapcsolódik a kötethez, ezekben a hangjegyzírásra és a magyar rovásírásra vonatkozó legfontosabb ismereteket közli a szerző. Végül a 105–142. lapon fényképreprodukciókon kísérhetjük végig az egyes írásfajtákat és fejlődésüket a IV. századtól 1466-ig (*capitalis quadrata*, *capitalis rustica*, *uncialis*, római kurzív, *semiuncialis*, *insularis*, *beneventán*, vizigót írás, *meroving írás*, *karoling minuscule*, koragót textuális, gótikus textuális formata, gótikus textuális formata *rotunda*, gótikus textuális formata *fracta*, francia *bastarda*, *humanista textuális formata*, *humanista cursiva formata*). — Mezey László munkája a latin paleográfia egyetlen magyar nyelvű és korszerű összefoglalása.

9

MEZEY László: A latin írás magyarországi történetéből. = MKSze. 82. évf. 1966. 1. [r.] A kezdetek írástudói és írásuk. 1. sz. [1]–9. 1. 2. [r.] Az írásgyakorlat kettéválása. 3. sz. [205]–216. 1., illusztr. 3. [r.] Az írásbeliség intézményeinek írástechnikája. 4. sz. [285]–304. 1., illusztr.

Az államalapító István király első, kódexmásoló rendelkezésétől a váradi káptalan 1288-ban kiadott okleveléig, a XI-től a XIII. századig nyújt áttekintést az írástechnika hazai fejlődéstörténetéről Mezey László tanulmánya. — Emlékanyagunk: egy töredék és nyolc kódex, valamint okleveleink arról tanúskodnak, hogy a XI. századi és XII. század eleji királyi oklevélírás is a könyvírás (litterát) használta, a textuális formatát. Ám emellett már az akkori egyházi és állami igazgatás gyakorlatában kétségtelennek látszik a jegyzetelő, könnyedebb írás (*nota*) használata: „... a III. Béla által rendezett magyarországi írásbeliség előzményei között, a használati írás gyakorlatának meglétét is joggal számon tarthatjuk.” A tihanyi apátság alapító levelének (1055) és az első magánoklevélnek (Guden adománylevele 1080 k.) paleográfiai analiziséből ugyanis a világi szolgálatokat végző klerikus réteg (*servitus clericalis*) használati írásra következtethetünk, erre mutatnak a kurzív hatások is. Az írásbeliség 13. században végbemenő intézményesülése (kancellária, hiteleshelyek), „az írás tekintélyének megerősödése, az írás-bizonyíték igénybevétele arányának megnagyobbodása a fejlődés vonalát a gyors és könnyen kezelhető jegyzetelő írás, a használati írás irányába vezeti” — írja a szerző. — „A könyvíráshoz visszahúzó törekvések szinte számba sem jönnek, és végül, mint uralkodóvá lett kancelláriai tisztázási technika, egy lényegében a kurzívból formált, most már valóban oklevélírás jelzi a fejlődés végpontját.”

10

NÉMETH Gyula: A magyar rovásírás. Kiad. a Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1934. 321., illusztr., 7 t. /A magyar nyelvstudomány kézikönyve 2. köt. 2. füz./

Németh Gyula tanulmánya – Sebestyén Gyula 1915-ben megjelent munkája után – a magyar rovásíráskutatás eredményeinek második nagy összefoglalása. – Bevezetésként a magyar rovásírás elnevezéseit (XV. szd.: „szkythá”, XVI. szd.: „hun”, „hun-szkytha”, „székely írás”) és egykorú említéseit ismerteti (Kézai Simon 1282–85, Bécsi Képes Krónika 1358, Thuróczi János, Bonfini; Oláh Miklós 1536 k., Benczédi Székely István 1559, Veit Gaillel 1551–53, Verancsics Antal 1504–73), majd a – részben másolatokban ránk maradt – emlékeket tárgyalja. Ezek: Nikolsburgi ábécé (XV. szd.); székelyderzsi téglá (XV. szd.); Marsigli-féle rovásnaptár (XV. szd. utolsó évtizedei); csíkszentmihályi felirat (1501); konstantinápolyi felirat (Ketei Székely Tamás 1515); bögozi felirat (1530 k.); enlakei felirat (1668); Szamosközy István feljegyzései (1587, 1604); Telegdi János Rudimentája (1598); Kájoni János ábécéje (1673). – Ezután a magyar rovásírás hordozóanyagával (fa, négyszögletes rovásbot), az írástechnika jellegzetességeivel (kevés vízszintes vonal stb.), az írás irányával (jobbról balra haladó sorvezetés – kivétel a konstantinápolyi felirat!), a szavaknak egymástól pontokkal való elválasztásával, a magánhangzók jelöltségével, a „lényegileg egyéni alkotású” rovásligaturákkal, az íráshasználat körével (levelezés, megőrzésre szánt feljegyzések, feliratok), továbbá az egyes rovásjelek fejlődésével foglalkozik. A magyar rovásírás eredetéről megállapítja: „a türk írás családjába tartozik”. Tizenhat betűje mutat hasonlóságot türk betűkkel, egyes jelek a görög ábécéből származnak, míg két jel (e, o) glagolita-szamaritanus eredete kétségtelen. – A magyar rovásírás „ismert alakját a Pontus vidékén nyerte. Itt, a nyugati türk birodalom egykori területén, volt alkalmá a magyarságnak a türk írást megismerni és az ábécét – az erős bizánci befolyás alatt – görög betűkkel bővíteni . . . – írja a szerző. – A székely írás . . . a pogány magyarságnak általánosan használt írása, melyet a kereszténység megsemmisített, amely azonban megmaradt az elkülönülve és önálló szervezetben élő székelyeknél.” – Számos szövegközti ábra, továbbá mellékletben közölt reprodukció segíti az emlékek tanulmányozását, az egyes ábécék összevetését. (Ld még 2, 11).

11

PÜSPÖKI NAGY Péter: A felsőszemerédi rovásémlék. = Magyar Nyelv. 67. évf. 1971. [1]–17. l., illusztr., 1 t.

Kevés epigráfiai rovásémlékünk (székelyderzsi téglá XVI. szd. első fele? – XIII. szd.?; csíkszentmihályi felirat 1501 – ismert másolata 1749; konstantinápolyi felirat 1515 – ismert másolata 1553; bolognai rovásnaptár – Luigi Marsigli másolata 1690) mellett nagy jelentőségű a szlovákiai Felsőszemeréd római katolikus templo-

mának oldalán, a későgótikus köportálén felfedezett és a szerző által megfejtett felirat (1968). „A székelyderzsi téglá esetleges kivételével minden emlék eredetije és másolata újabb keletű az 1482-ből származó felsőszemerédi feliratnál”, mely „jelenleg a magyar rovásírás legrégebb, pontosan datált, hiteles emléke. Jelentőségében felülmúlja az eddig nyilvántartott feliratok értékét is, mivel új szemléletnek nyit utat: a rovásírás nemcsak a székely magyarok, hanem az egész magyarság ősi kulturális hagyatéka, amely két mederben fejlődött tovább: a Duna-medencében és a Székelyföldön” – írja a szerző. – A feliraton ez olvasható: „1482 KÚRAKÓ JÁNOS MESTER” – a templomépítés befejezésének éve és a feliratkészítő neve. – Püspöki Nagy először a dátum arab számjegyeinek szerkezeti jellegzetességeit veti részletes poleográfiai vizsgálat alá, majd a bal-jobb sorvezetésű, 9 rovásjelből álló – utolsó jelében rovásligatúrát tartalmazó – rovásírással rész összehasonlító elemzése következik. Az epigráfiai és paleográfiai következtetések zárják a közleményt, melyet még kiegészít a szerző a folyóirat következő számában (P. N. P.: Adalék a felsőszemerédi rovásémlék történetéhez. = MNy. 1971. 2. sz. 205–207. l.). Eszerint Fábíán János, Jakubecz Malakiás és Rómer Flóris foglalkozott korábban a felsőszemerédi emlék megfejtésével, sikertelenül.

12

SANTARCANGELI, Paolo: A betűk mágija vagyis hortulus litterarum. (Hortulus litterarum ossia magia delle lettere.) Elmélkedés és huszonöt variáció a jelekről, jelentésükről és a szimbólumokról. Ford. Lator László. [Versek]: Weöres Sándor. Bp. 1971, Európa. 142, [3] 1., illusztr., 6 t.

A szerző magyar származású olasz költő, műfordító, történész. Munkája, mely az írástörténet, a mitológia és a művelődéstörténet elemeit ötvözi, érdekes, olvasható formában számol be napjainknak az írás lényegével foglalkozó kutatásairól. Röviden áttekinti a piktogrammatikus, ideogrammatikus és hieroglifikus írásokat, tudományos formában és a költészet eszközeivel felidézi a latin ábécé szemantikai hagyományait, végül a betű és a festészet határát átlépő művészi törekvésekről szól. – A laza szerkezetű, esszéire emlékeztető kifejtés a szerző technikaellenes szemlélete és egyes állításainak vitatható tudományos értéke ellenére a magyar nyelvű bibliológiai irodalom érdekes színtöltője.

13

SVÉKUS Olivér: Titkosírások. [Ill.] (Szecskó Tamás, Varga Imre.) Bp. 1964, Móra Kiadó. 149 l. /Búvár könyvek 49./

A kis kötet könnyed, szórakoztató formában dolgozza fel az írás sajátos területének, a kriptográfiának legfontosabb ismereteit. Röviden áttekinti a titkosírás történetének főbb állomásait, az ókortól napjainkig. Megemlíti a spártaiak skytaláját, a

zsidók ATBAS-írását, a XVI. századi Itália sifírozó-hivatalát, Johannes Trithem hatkötetes kézikönyvét (1518), a későbbi szerzőket és a titkosírást használó történelmi személyiségeket. Ismerteti a rejtett írást, a kimeríthetetlen változatosságú titkosírásokat, útmutatást ad a kulcsnélküli megfejtéshez, beszámol a gépekkel történő rejtjelezés és feloldás műveleteiről. Szól a hieroglifek, az ékírás megfejtéséről, valamint André Eckardt tervéről: a 180 alapjegyből álló „világírásról”.

14

VÁRKONYI Nándor: Az írás története. Bp. 1943, Turul. 144 l., illusztr., 12 t. Bibliogr. [142]–143. l.

A „nem a szakemberhez, hanem a tudnivágyó olvasóhoz” szóló könyv az első magyar nyelven igényesen megírt, népszerűsítő írástörténet. A szerző Hans Jensen munkáját (*Geschichte der Schrift*. Hannover, 1925.) követi az írásrendszerek történetének vázolásában, és bőven merít a tárgykör akkori német szakirodalmából. „Főképp az általános történeti anyagot igyekeztem minél teljesebbé tenni” — írja —, „... tehát új feladatképpen meg kellett kísérelnem az ember és az írás viszonyának bemutatását a történelem hosszú korszakain át. . .” Feltételezése — amely végső soron az általa is bíralt Karl Faulmann elképzelésével azonos (*Illustrierte Geschichte der Schrift*. Wien, 1880.) —, hogy az írás „... ama régi korok mágikus világban élő emberének egyik legfőbb szakrális tevékenysége lehetett”, vagy hogy az írás „okult tevékenység, mágikus szemléletbe merült életformák alkatrésze” volt. Ha kétkedünk is e koncepció helyességében, el kell ismernünk, hogy Várkonyi Nándor műve gazdag ismeretanyagot tartalmaz. — Fejezetei: Beszéd és írás; Írás és műveltség; Az írás ősfomái; A képirástól a betűírásig; Amerikai írások: a) Kekinovin, b) Az azték írás, c) A maja írás; A kínai írás; Az ékírás; Az egyiptomi írás; Az ósemita írások; A görög írás; A latin írás. — A kötet végén 12 táblán 38 kép mutatja be az írás történetének emlékeit és a fontosabb írásfajtákat, a tárgyírástól a humanista minuszkuláig.

II.

KÖNYVTÖRTÉNET

Ha arra gondolok, milyen nagyszerű találmány a hangközök és bizonyos szabályok megállapítása annak érdekében, hogy ezeket felhasználva nagy gyönyörűséget szerezzünk a fülnek, — határt szabhatok-e bámulatomnak? És mit szóljak a sokféle hangszerről? Vagy talán a jeles költők művei nem töltik el csodálattal azt, aki figyelemmel kíséri az eszmék keletkezését és kifejlődését? És mit mondjak az építészetről? A hajózás tudományáról? De minden nagyszerű találmánynál többre becsülöm annak kiváló elméjét, aki kitalálta, hogyan közölheti legrejtettebb gondolatait bármelyik más emberrel, akármilyen távol legyen is az tőle térben és időben; megtalálta a módját annak, hogyan szólhat India lakóihoz, s azokhoz, akik még meg sem születtek s majd ezer vagy tízezer év múlva születnek meg; és milyen egyszerű módon: húszt betűt különböző módon egymás mellé helyezve a papírlapon. Ezzel tegyük fel a koronát az összes csodálatra méltó emberi találmányokra.

GALILEO GALILEI

Végül gondoljuk csak meg, mennyi hasznos, mennyi könnyed, mennyi titkos tanítás van a könyvekben! Segítségükkel milyen biztonságosan vetkőzhetjük le az emberi tudatlanság condráját anélkül, hogy szégyenkeznénk érte. Tanítómesterek ők, akik pálca meg vessző nélkül, szavak, meg harag nélkül, posztó és pénz nélkül tanítanak minket. Ha hozzájuk fordulsz, nem bóbiskolnak, ha érdeklődve megkérdezed őket, nem titkolóznak; nem morognak, ha tévedsz, és tele torokból nem nevetnek rajtad, ha valamit nem tudsz.

Ó, könyvek, ti egyedüli bőkezű adakozók, ti, akik mindenkinek adtok, aki kér, és mindenkit felszabadítottok, aki hűségesen szolgál nektek!

RICHARD DE BURY

15

(BERKOVITS Ilona): A magyarországi corvinák. Bp. 1962, M. Helikon. 235 l., illusztr.

A Bibliotheca Corvinianának —, amely egyes kortársi vélemények szerint a világ-hírű Medici-könyvtár is felülmúlta — a világ különböző könyvtáraiban őrzött százhetvenegynéhány darabja közül ma 45 található Magyarországon. Ezekkel ismerteti meg az olvasót a szép kiállítású könyv, élén Berkovits Ilona: „A Magyarországon őrzött corvinák művészi díszei” című tanulmányával. Először Corvin Mátyás és a reneszánsz műveltség kapcsolatát világítja meg, majd a Corvina Könyvtár első és második korszakának külföldről származó, végül a budai miniátorműhelyben díszített hiteles corvinákat mutatja be, elemzi művészi stílusukat. Ezután következik a Magyarországon őrzött hiteles corvinák leírása. Negyvennyolc színes táblán és további 32 szövegközi képen e kódexeink legszebb lapjai, miniatúrái és kötése láthatók. — Jegyzetek, névmutató és képek jegyzéke egészíti ki a kötetet.

16

(BERKOVITS Ilona): Magyar kódexek a XI–XVI. században. [Bp.] 1965, M. Helikon. 194 l., illusztr., 1 mell. Bibliogr. 91–93. l.

A szép kiállítású könyv első része Berkovits Ilona művészettörténeti tanulmánya. Hézagpótló munka: a magyar miniatúrafestészet első összefoglalása a kezdetektől a XVI. század végéig — a magyarországi könyvnyomtatás szélesebb körű elterjedéséig. Négy fejezetben (A kódexfestészet kezdetei; Az Anjou-kor, a magyar trecento miniatúra-művészete; A Zsigmond-kori és későgótikus miniatúrafestészet; A reneszánsz miniatúrafestészet) elemzi kódexfestészetünk kialakulását, fejlődését, kapcsolatát a külföldi miniátorműhelyekkel, festőiskolákkal, összefüggéseit a magyar társadalmi viszonyokkal, a humanizmus és a reneszánsz kultúra hazai elterjedésével. — Bibliográfia és A kötetben bemutatott kódexek, címereslevelek, nyomtatványok jegyzéke követi a szövegközi képekkel illusztrált tanulmányt. A második rész 44 színes táblán mutatja be főként a hazánkban őrzött legkiemelkedőbb alkotásokat: a kódexek lapkeretdíszítéseit, iniciáléit és miniatúráit.

17

Biblia pauperum. Az Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár negyvenlappos Blockbuch Biblia pauperuma. (Facs. kiad. [Utószó], jegyz. és képleírások: Soltész Zoltán-né.) [Bp.] 1966, M. Helikon. 40, XXXII l., illusztr.

A Biblia pauperumok könyvalakban közreadott fametszetsorozatai — közel kétszáz éves kézíratos előzmények után — „mintegy átmenetet képeztek a középkori festett kódexek és az illusztrált nyomtatott könyv között” (Blockbuch). Oldalaként néhány sornyi szöveggel az Ó- és Újtestamentum eseményeinek allegorikus

kapcsolatát ún. képcsoportokban tárják a néző elé. A Biblia pauperum – Szegények bibliája „... eredeti középkori rendeltetése szerint a szegény szerzetesek, klerikusok segédkönyve volt. De ... valószínűleg már a szerényebb anyagi javakkal rendelkező polgárok is vásárolták gyakorlati érzékű vállalkozóktól, hogy gyönyörködjenek az új technikával előállított könyv fametszeteinek szépségében. ...” – A szerző a kötet végén álló tanulmányában összefoglalja a mű elterjedését támogató társadalmi-művelődési viszonyokat és a XV. századi Blockbuchokra vonatkozó újabb megállapításokat. Tárgyalja a Biblia pauperum kialakulását és kézirat típusait, az elnevezés problematikáját, elemzi a fametszetes kiadásokat; vizsgálja a negyvenlapos Biblia pauperum és a XV. századi németalföldi Blockbuchok kapcsolatát, majd a datálás problematikáját. – Az esztergomi, nemzetközileg korábban ismeretlen, utólag kiszínezett példány a Szegények bibliája W. L. Schreiber-féle I. kiadásából való, a XV. század közepe táján készült, holland fametsző munkája. Eredetileg olasz kézben volt; valószínűleg 1814-ben még Almássy István [Kajászó]szentpéteri (Fejér megyei) földbirtokos tulajdonából került később Simor János hercegrímás esztergomi gyűjteményébe, majd onnan az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba.

18

(CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára – SZÁNTÓ Tibor): *Bibliotheca Corviniana*. (Összeáll. – —.) [Bp.] 1967, M. Helikon 386 l., illusztr. Bibliogr. a korvinák leírásánál.

A Berkovits Ilona összeállításában kiadott Magyarországi corvinák c. kötet (ld 15) Mátyás király budai könyvtárának, a Bibliotheca Corvinianának hazai gyűjteményekben található anyagát ismerteti, ez pedig a valamennyi külföldön őrzött, hiteles és fennmaradt korvinát. – Klaniczay Tibor A reneszánsz c. tanulmánya vezeti be a kötetet. Ezután Csapodi Csaba két munkája következik: A Corvina Könyvtár története; A fennmaradt hiteles korvinák leírása, majd Csapodiné Gárdonyi Klára A korvinák írása és művészi díze c. dolgozata, valamint – a 143 bemutatott kép mellett – a színes táblák leírása. – Rövidítések jegyzéke, jegyzetek és névmutató zárja az UNESCO támogatásával megjelent, kivételes műgonddal készült, szép könyvet.

19

FITZ József: A könyv története. Bp. 1930. 79, [1] l. /A Magyar Szemle kincsestára 53./ Bibliogr. [80]. l.

Kis terjedelmű munkájában az egyetemes – magyar vonatkozásokat is érintő – könyvtörténet igényes, népszerű, tömör áttekintését nyújtja a szerző. Elsőnek a könyv korszakairól szól, amelyeket az írást hordozó, korábban merev (fatábla, csont, bambusz, agyagtábla), majd hajlékony anyaga (papirusz, pergamen, papír) és

乃欽指聖光合相 安其真言 五
 補明 德明 摩訶衍明 補明 法華衍
 五帝隆安金剛 五帝隆安金剛 五帝隆安金剛
 五帝隆安金剛 五帝隆安金剛 五帝隆安金剛

előállításának módja határoz meg, majd sorra megismertet az egyes korok könyvformáival, jellegzetességeikkel és készítésükkel: az agyagtáblákkal, a papirusztekercssekkel, a pergamenkódex-szel. Ír „a papír hódítóútjáról”, a táblanyomatokról, a szedésnyomásról, Laurens Jansson Coster-ről és Gutenberg találmányáról. Az ősnymtatványokkal foglalkozó fejezet után a modern könyv kialakulását (XVI–XVIII. század) vázolja, végül a „gép könyvről” (XIX–XX. század) és a jövő távlatairól olvashatunk. — „Szinte emberfeletti vállalkozásnak tetszik a könyv történetét megírni megszabott 80 lap terjedelemben” — írja a kötetről Kozocsa Sándor (MKSzle. 1930. 1–2. 189–190. l.). — De éppen az „előre megszabott kis terjedelemből folyó hiányosságai ellenére is jelentős mozzanat a magyar könyvészeti irodalom fejlődésének történetében. . .”

20

FITZ József — KÉKI Béla: A magyar könyv története. Bp. M. Helikon. 1. r. Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig. 1959. 201 l., illusztr.

A mű, mely Fitz József munkája (tervezett folytatása — Kéki Béla: A magyar könyv története 1711-től napjainkig — még nem készült el) „szélesebb olvasótábor számára szóló összefoglalása a szerző . . . többkötetes tudományos rendszerezésének”. — A kéziratos könyv előállításának módját is bemutató első fejezet áttekinti legrégibb kódexeinket (Szelepcsényi-kódex, Hahóti Sacramentarium), a „Könyves” Kálmán korából való Admonti, Ernst-kódexeket, a Csatári-bibliát, a későbbi Gesta Hungarorum-ot, a Pray-kódexet, Kálty Márk székesfehérvári örkanonok Bécsi Képes Krónikáját, a magyar nyelvű (Jókai-, Bécsi, Müncheni, Apor-, Festetich-kódex) és humanista kódexeinket, majd bemutatja Mátyás király könyvtárát. — Hess András budai nyomdájáról, a második magyarországi ősnymda kérdéséről, a külföldön működő magyar ősnymdászokról, a budai kiadókról és a magyar szerzők külföldi kiadóiról olvashatunk A könyvnyomtatás kezdete Magyarországon c. fejezetben. A reformáció nyomdászatának terjedelmes tárgyalása után (Fitztől ld. bővebben 37) az ellenreformáció Telegdi Miklós alapította nagyszombati (1578) és Forgách Ferenc bíboros szervezte pozsonyi nyomdájáról olvashatunk; előbbinek legszebb kiadványai Pázmány Péter rézmetszetekkel illusztrált művei voltak. Sorra veszi a protestáns nyomdákat: a Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári (1620), a Lorántffy Zsuzsanna által létesített sárospataki (1650) és a debreceni nyomdát. — A magyar nyomdászat fellendülése című, utolsó fejezet a holland nyomdászat hazai hatására, Bréwer János löcsei (1664) és Szenczi Kertész Ábrahám váradi tipográfijára (1640) vet pillantást, majd Tótfalusi Kis Miklós (1650–1702) életművét és kolozsvári működését, végül a kuruckor nyomdászatát, II. Rákóczi Ferenc Kassán, Lőcsén és Bártfán megjelent Mercurius Veridicusát (1705–1711) állítja az olvasó elé. — A

szép kiállítású, bőven illusztrált kötetet jegyzetanyag, név- és címmutató, valamint képek jegyzéke egészíti ki.

21

FÜLÖP Géza: A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában /1789–1917/. Utánn. Bp. 1971, Tankönyvkiadó. 1. [köt.] 291 l. 2. [köt.] 84 l. Bibliogr.: 2. köt. 71–82. l.

Az egyetemi jegyzet „... az 1789-i francia forradalomtól az 1917-i októberi szocialista forradalomig terjedő kor könyv- és könyvtári kultúrájának általános fejlődési tendenciáit és fontosabb országok szerinti sajátos alakulását tartalmazza. Tehát nem a polgári könyv- és könyvtári kultúra egész történetét” – írja a szerző a Bevezetésben. – „Először azokat a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és technikai változásokat veszi számba, amelyek a polgári kor könyv- és könyvtári kultúráját létrehozták és fejlődését meghatározták. Ezután két külön nagyobb fejezetben tárgyalja a könyvkultúra [1. köt.], illetve a könyvtári kultúra [2. köt.] alakulását; a könyvkultúrán belül elsőnek a nagyipari nyomdászat kialakulásának technikai feltételeit biztosító nyomdatechnikai forradalom ismertetésére [papírgyártás, sztereotípa, gyorssajtó, rotációs gép, betűöntőgép, Linotype-szedőgép, Monotype szedő- és öntőgép, fametszet, litográfia, ofsetnyomás, fototípa, autotípa, mélynyomás, heliogravűr, rakel-mélynyomás, könyvkötés], s a hatására bekövetkező nagy példányszámú könyvkiadás általános szervezeti, üzleti, gazdasági és jogi, valamint tipográfiai változásainak számbavételére kerül sor. Utána a kézműipari nyomdászat és könyvművészet 18. századi nagyhatású európai irányzatának, a klasszicista tipográfiának az összefoglaló ismertetése következik, majd az egyes országok [Nagybritannia, Franciaország, Németország, Ausztria, Csehország és Szlovákia, Svájc, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Németalföld: Hollandia, Belgium, Dánia, Svédország, Norvégia, Finnország, Oroszország, Lengyelország, Románia, jugoszláv népek, Bulgária, Albánia, Törökország – és az Európán kívüli földrészek] könyvkultúrájának egyenkénti bemutatása. Végül a kapitalista nagyipari korszak eredményezte tipográfiai és könyvművészeti színvonalsüllyedés reakciójaként meginduló új könyvművészeti mozgalom 19. század végi és 20. század eleji lefolyásának és eredményeinek összegzése történik meg.” – Az egyetemes részt Magyarország könyvkultúrájának történeti periodizáció szerinti tárgyalása követi, majd a 20. század eleji magyar könyvművészet (a Nyugat könyvkiadó, a gyomai Kner-nyomda, a békéscsaba-i Tevan-nyomda) bemutatása. – Az élvezetes stílusban megírt, bőséges ismeretanyagot felölelő munka – szükségképpen vázlatossága ellenére is – könyvtörténetírásunk jelentős nyeresége; alapos, megbízható eligazítást nyújt nemcsak a hazai, hanem az egyetemes könyvkultúra eddig csak idegen nyelven hozzáférhető, számos kérdésének tanulmányozásában is. A 2. kötet végén közölt 190 tételes bibliográfia

elsősorban a felhasznált irodalmat tartalmazza; a magyar könyv- és könyvtári kultúra történeti bibliográfiáját a Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében c. kiadvány két kötete (Ld 25).

22

KÉKI Béla: Könyvtörténet. Jav. utánn. [Kiad. a] Pedagógiai Főiskola. Bp. 1954. 133 l., illusztr.

E főiskolai jegyzet *I. részében* (Írástörténet) az írás előzményeitől a latin betűs írás kialakulásáig vázolja az írás történetét a szerző. Bemutatja a sumér, az egyiptomi, a kínai, az egyiptomból eredő szináji és föníciai írást, a föníciaiból származó keleti ágat: az arameus, héber, arab stb., valamint a nyugati ágat: a görög írást. Tárgyalja a latin, glagolit, cirill írást, majd a latin írás fejlődését követi nyomon a római kapitalis, az uncialis, szemuncialis, a nemzeti írások, a karoling minuszkula, a gót betű és a humanista írás áttekintésével. Foglalkozik a magyarok írásával, a rovásírással is. — *A II. rész* (A könyv története az agyagtáblától a reneszánsz kódexig) az ókor és a középkor fő könyvformáival ismerteti meg: az agyagtáblával, a papirusztekercsrel, a pergamenkódex-szel, külön fejezetet szentelve a miniatúra-festészetnek és a kódexek kötésének. A nyomtatás előzményeiről, a kínai és az európai táblanyomatokról, az európai papírgyártásról és a könyvkereskedelemről is olvashatunk ebben a részben. — A nyomdászat európai feltalálásától 1800-ig terjedő időszak könyvtörténetének fő vonalait vázolja fel a *III. rész*: Gutenberg életét, találmányát és nyomtatványait, a nyomdászat elterjedését (Peter Schöffer, Konrad Schweinheim—Arnold Pannartz, Nikolas Jenson, Ulrich Gering, Hess András, Szvatoplik Fiol, Mikulas Bakalár, William Caxton), az ősnymtatványok sajátosságait, a humanista nyomdászokat (Aldus Manutius, Johannes Frobenius, Johann Schönsperger, Etienne Dolet, az Estienne-család, Christoph Plantin — Jean Moretus) és az orosz nyomdászat kezdeteit (Anonym kiadványok, Iván Fjodorov). Ezt követi a XVI. századi magyar, majd a XVII. és XVIII. századi egyetemes nyomdászat áttekintése, amelyben a rézmetszetről mint könyvillusztrációról, az orosz nyomdászat fejlődéséről (Vaszilij Fjodorovics Burcev, Simeon Polockij), az Elzevirekről, a Francia Királyi Nyomdáról, az amerikai nyomdászat kezdeteiről (Paolo Giovanni, Stephen Day), továbbá Misztótfalusi Kis Miklósról olvashatunk. A klasszicizáló könyvstílust — az I. Péter korabeli orosz nyomdászat, az angol nyomdászat fordulatát (William Caslon és John Baskerville), Giambattista Bodoni, a Didot-család munkásságát, a Johann Georg Unger alkotta frakturt, Nikolaj Ivanovics Novikov, végül a Landerer-család nyomdászati tevékenységét tárgyalja még ebben a részben a szerző. — A könyv története a nyomdászat technikai forradalmának megindulásától napjainkig c. *IV. rész* először a nyomdatechnika forradalmasítását (litográfia, gyorsajtó, sztereotípia, rotációsgép, szedőgép, fotocinkográfia, mélynyomás, ofsetnyomás,

typopress) és a sokszorosító eljárásokat (hektográfia, ormig, stencil, rotaprint, fénymásolás stb.) tekinti át, majd a tipográfiai formák fejlődését 1800 óta. További fejezetek: A magyar kapitalista könyvkiadás (Emich Gusztávtól az Athenaeumig; Landerer és Heckenast – Franklin Társulat; Révai Testvérek; A gyomai Kner-nyomda); Az államosított magyar nyomdaipar; A könyvillusztráció történetének áttekintése; A nyomtatott könyv kötése; A könyvkereskedelem fejlődése.

23

KÉKI Béla: A könyv története a legrégibb időktől az első világháborúig. = Könyvterjesztők kézikönyve. Szerk. Zala Imre és Párczer Ferenc. Kiad. az Állami Könyvterjesztő V. Bp. 1955. [13]–66. l., illusztr.

Ez a tanulmány a szerző főiskolai jegyzetének (ld 22) tömörebb, stílusosan is átdolgozott változata, kiegészítésekkel. Vázlatosan ismerteti az ókor agyagtábla, papírus- és pergamentekercs könyvét, az ókori kéziratkereskedelmet, kiadókat (Atticus, Sosius-testvérek), a középkori kódexet és miniatúrafestészetet, a legjelentősebb magyar kódexeket és a kódexek kötéseit. A nyomdászat és papírgyártás kezdetei c. alfejezet a kínai táblanyomatok, a kínai és koreai mozgatható szójelekkel való nyomtatás, a táblanyomatok európai elterjedésének és a papírgyártás kezdeteinek főbb tudnivalóit foglalja össze. Gutenbergről és találmányáról, a nyomdászat elterjedéséről, az ősnymtatványok sajátosságairól és a humanista nyomdászok-ról (Aldus Manutius, Johannes Frobenius, Johann Schönsperger, Estienne-család, Christoph Plantin, Moretus) szólnak a következő alfejezetek; a továbbiakban a reformáció magyar nyomdászatáról, az orosz nyomdászat kezdeteiről (Ivan Fjodorov), a fametszetes illusztráció első virágkoráról olvashatunk (Ifjabb Hans Holbein, idősb Lucas Cranach, Albrecht Dürer), valamint a nyomtatott könyv kötéséről és a középkori könyvkereskedelemről. – Az Újkor c. fejezet az Elzevirek, Tótfalusi Kis Miklós jelentőségével, I. Péter betűreformjával (1708) és az amerikai nyomdászat kezdeteivel ismerteti meg (Paoli Giovanni – Mexico City, 1539.; Stephen Day – New Towne, 1639; Franklin Benjamin), majd a XVIII. század klasszicizáló könyvstílusát (John Baskerville, Giambattista Bodoni, Didot-család, Nyikolaj Joanovics Novikov), Johann Georg Unger fraktúráját, a rézmetszet illusztrációt és a litográfiát tárgyalja. Áttekinti a XVIII–XIX. századi magyar nyomdászatot és könyvkiadást, a múlt századi neves német, orosz, angol-amerikai, francia és olasz könyvkiadókat, szól a fametszés második virágkoráról (Gustav Doré, Morelli Gusztáv) és a könyvkereskedelem kibontakozásáról. – A tipográfiai formák fejlődésével (William Morris: Kelmscott Press, London, 1891), a magyarországi kapitalista könyvkiadó vállalatokkal (Athenaeum 1868, Révai Testvérek 1869, Franklin Társulat 1873, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. stb.), végül az illusztráció és a könyvkötés legújabb fejlődésével foglalkozik a Legújabb kor című, utolsó fejezet.

Képes Krónika. — Chronicon Pictum. Hasonmás kiadás. Bp. 1964, M. Helikon. (1. köt.) [Faksimilék.] 76 t. (2. köt.) A krónika latin szövege. Sajtó alá rend. Mezey László. + A krónika magyar szövege. Ford. Geréb László. + Dercsényi Dezső: A Képes Krónika és kora. + Csapodiné Gárdonyi Klára: A Képes Krónika miniatúrái. 201 l., illusztr.

A XIV. századi európai miniatúrafestészet élvonalába tartozó Képes Krónika keletkezésének ideje Dercsényi Dezső szerint a XIV. század hatvanas éveinek elejére tehető. A magyar nép középkori története, mondavilága, a középkori királymondák elevenednek meg lapjain. Szövegét „a Gesta Ungarorumból és ennek II. Géza korabeli folytatásából, továbbá Kézai Simon Gestájából szerkesztették össze, és 1332-ig Károly Róbert történetével is kiegészítették.” Későközépkori szelleme ellenére reneszánsz hatásokat és vérbő írógyéniséget mutat a Krónika, szerzője talán az 1358-tól székesfehérvári érkanonok, Kálti Márk lehetett. — A 147 iniciálét és miniatúrát tartalmazó — nápolyi, sienai, bolognai és francia hatást mutató — kódex minátora feltehetőleg Hertul fia Miklós, királyi festő volt, aki „XIV. századi életünknek páratlan tükre” alkotta meg, túl a szövegben leírtak illusztrálásán. — Az első kötet a Krónika faksimiléje. A második kötet Dercsényi Dezső: A Képes Krónika és kora, valamint Csapodiné Gárdonyi Klára: A Képes Krónika miniatúrái c. tanulmányával kezdődik, ezt követi a Krónika latin szövege és magyar fordítása, melyekhez jegyzetek és névmutató csatlakoznak.

KOVÁCS Máté: Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. (Összeáll., bev. —.) Bp. Gondolat. [1.] Az államalapítástól 1849-ig. [Közrem.] (Babiczy Béla, Fülöp Géza stb.) 1963. 758 l., 20 t. [2.] 1849-től 1945-ig. [Közrem.] (Babiczy Béla, Dér Mária stb.) 1970. 722 [2] l., 18 t. [Nemzeti könyvtár, Művelődéstörténet./ Bibliogr. [1.] 653–724. l. Összeáll. Szelle Béla. [2.] 543–678. l. Összeáll. Fülöp Géza, Szelle Béla.]

Az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének munkaközössége által készített kiadvány „maradandó értékű alkotása könyvtártudományi irodalmunknak” — írja Csapodi Csaba (MKSzle. 1964. 1. sz. [93]–94. l.) — „Az egész kiadvány kiemelkedő példája annak, hogyan lehet a magasrendű szakmai igényességet megtartva olyan munkát hozni létre, amely egyszerre hasznos a szakembernek és a művelődni vágyó olvasóknak.” — A gyűjtemény „az írásbeliség magyarországi megnyilvánulásának különböző oldalai: az írással és olvasással, s annak különféle formáival: az írásművekkel és kiadványokkal, továbbá a kiadással, nyomdászattal, papírgyártással és ellátással, a könyvművészettel, a könyv- és lapterjesztéssel, a bibliográfiával és dokumentációval, valamint a házikönyvtárakkal és közkönyvtárakkal stb. összefüggő leg-

fontosabb emlékeket tartalmazza. Egykorú forrásanyag alapján ... elsősorban az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló hazai társadalmi gyakorlat fejlődéstörténetéről igyekszik képet adni, ... kitér azokra a társadalmi alapokra és kapcsolatokra, amelyek az írásos-nyomtatásos közlésmód egyes oldalait, formáit és fokozatait ... kialakították..." – írja az Előszóban Kovács Máté. – „Ezek együttes eredményeként a bibliológia (könyvtudomány) ismeretrendszerének ... kialakításához próbál alkalmas tudományelméleti szemlélettel és bizonyos kezdeti indításokkal hozzájárulni.” – A sokféle műfajú és korszakonként csoportosított dokumentumokat bevezető tanulmányok előzik meg, az egyes forrásszövegeket gazdag jegyzetapparátus kíséri. Az *I. kötet* felépítése: Kovács Máté bevezetése (Könyv és könyvtár a társadalom életében. – Az emberiség egyetemes fejlődésében – A magyar társadalom fejlődésében.); Könyv és könyvtár a feudális társadalomban. I. A kéziratosság századai (Mezey László); II. A nyomdászat kezdetétől a felvilágosodás időszakáig A) Az első nyomdától a szatmári békéig 1473–1711 (Scher Tibor), B) A Habsburg-gyarmatosítás kora 1711–1772 (Fülöp Géza); III. Könyv és könyvtár a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában A) A felvilágosodástól 1848 márciusáig (Fülöp Géza), B) Az 1848–49-es polgári forradalom és nemzeti szabadságharc időszaka (Babiczy Béla). – A *2. kötet*: Bevezetés; Könyv és könyvtár a kapitalizmus korában. I. Az önkényuralom kora 1849–1867 (Babiczy Béla); II. A dualizmus fél évszázada 1867–1918 (Kovács Máté); III. A Magyar Tanácsköztársaság időszaka 1919 (Kovács Máté); IV. Az ellenforradalom korszaka 1919–1945 (Kovács Máté). – Miként maga az egész vállalkozás, úttörő munka a mindkét kötet végén álló, hatalmas anyagot feldolgozó, válogató bibliográfia is. Az első szerkezetében követi a gyűjtemény korszakbeosztását, a második indokoltan alkalmaz időhatárok nélküli szakrendet. Mind a két bőven illusztrált kötetet Név és tárgymutató teszi jól használhatóvá.

26

MÁTÉ Károly: A könyv morfológiája. Tanulmány a 16–17. századi magyar irodalom történetéhez. Bp. 1930, Dunántúl Kiadó. 53 l. /Minerva-könyvtár 30./ Klny. a Minerva 1930. évi 9. évf.ából.

E munka célja: „figyelemmel kísérni a magyar könyv formai fejlődését a 16–17. század folyamán, s megállapítani azokat a tipikus jelenségeket, amelyek a könyvet belső és külső szerkezetében jellemzik. . .” – határozza meg bevezető soraiban a szerző. Főként Thienemann Tivadar elvi alapvetése nyomán, bőséges példa- és jegyzetanyaggal alátámasztva tárgyalja a morfológiai sajátosságok alakulását. Az *I. fejezet* a címlap fejlődését vázolja fel (címlap nélküli könyv; latin és magyar cím; név és helymegjelölés; a megjelenés évszáma: arab, római számmal, rejtett évszám; a reklám, a tartalom és a könyv története a címben; a kettős cím; az allegorikus cím; a

Qui matris et cognatus sub
hoc titulo qd est filius regis huius
gatie. Tandem advenit ul
timam evanens usque ad
lole marchionatum uoluit a
ui sui. Et tunc eius filius sua
lens ipso terminus aufugit.
Et de stephanus fugiens abijt
in spauram ad iacobum regem
atragonie qui habebat in uide
foram ihu stephani filiam
regis anore regis hungari.
Ibi aliquodiu commoratus. ite
rum in italiam ueniens electus
est potestas a ciuibz in ranema.
Inie fugans uenit uenetas.

¶ In autem uir quidam ciui
uenerendis ciuitatis potior eo
dicio cognoscens et factis uari
et hunc et filium regis huius
gatie tradidit sibi filia sua
in uide et omniui tononij
suorum priapem ei constituit.
Et illa autem hunc filium ste
phanus quem andrea uocauit
uomine patris sui. Qui andrea
ayrlio et consilio auiauloy
suorum qui erant in finitimi
diuitiam inuenit adhuc
re laupias in hungaria sub
menit. eo qd est dux. qui de
hinc hie potestate magna re
gis andrea tuilos aut sui.

Cum autem rex laupias fuisset
oculus a baronibus regni. adas
dux felicitate coronatur. Qui
anno secundo regni sui ad eam
maximo austrum rebellauit.
In cuius impio quidam nobles
regni. Johannes. et huius
banus filij huius. ac uirgili
filius pouch et vylac. alij qm
plures in puerum regis. adeo
a papa bonifacio viij. rege pene
rino. Per karolus adhuc cris
tens. in hungariam et Neapoli
p quosdam barones regni hun
gante introducitur.

uorum instancia papa adme
tens. quendam puerum x. an
nomine karolis. anno

barokk izlés; a mottó; a hosszú cím), a *II. fejezet* az írói öntudat kibontakozását a névtelenségtől a hírnévig (anonymitás; névrejtés versfőkben, akrosztichonokban, szerzői anagrammában; pseudonymitás, írói hírnév) és az írói alázatosságtól az önértzet kialakulásáig (maga-kicsinyítés és maga-mutogatás; a kiadás felelősségétől való félelem; az irigyek és rágalmozók elleni oltalom; az írói önértzet megnyilatkozásai). A dedikáció kérdéseivel foglalkozik a *III. fejezet* (az ajánlás: *dedicatio*, *epistola*, *dedikatoria*, *nuncupatoria*, az ajánlást író személye; a szerzőnél is fontosabb mecénás; a dedikálás céljai, formái és nyelve), míg a *IV.* a könyvnyomtató helyesírását, a sajtóhibák elleni küzdelmét (hibajegyzék: *errata*) és tartalmi beavatkozásának formáit taglalja. Az olvasó szerepének megnövekedéséről, a nyomdásznak a dedikációt kiegészítő előszaváról és végszaváról tájékoztat a befejező *V. fejezet*. — Helyesen mutat rá a szerző, hogy munkájában „nem a könyvnek pusztán formai külsőségeiről van szó. . . Kifejeződik benne, hogy a 16. és 17. századi magyar irodalomban az írónak saját munkájához, az írónak az olvasóhoz, a könyvnek a publicitáshoz való viszonya gyökeres átalakuláson ment keresztül.”

27

MEZEY László: Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Utánny. Bp. 1961, Felsőokt. Jegyzetell., soksz. 252 l.

Gazdagon, sokoldalú megvilágításban tárja az olvasó elé a középkori kéziratok könyv világát a szemelvénygyűjtemény, mely kitűnő segédlet e korszak könyv- és könyvtártörténetének tanulmányozásához. — Hatszázhatvanegy sorszámmal jelölt forrásszemelvényt tartalmaz a kötet, két fejezetben: *I.* A könyv útja a könyvtárig (1–352.); *II.* A könyvtár (353–661.).

28

MEZEY László: A Pray-kódex keletkezése. = MKSzle. 87. évf. 1971. 2–3. sz. [109]–123. l.

A legrégebbi szövegműnkünk, a Halotti Beszédet tartalmazó Pray-kódex — jellege szerint *sacramentarium* — kialakulását, keletkezését vizsgálja a szerző. Bizonyítja, hogy a keletkezés helye nem lehet Boldva, sem Veszprém, sem Székesfehérvár, mint feltételezték korábban, hanem csak a Rimaszombat melletti Jánosi, ahol a bencés kolostor részére másolták egy, a váci székesegyházban használt példányról; („... a világiak temetése és benne nyelvemlékünk meglehetett már a váci mintapéldányban is”). — Vizsgálódásának további eredményeit a következőkben foglalja össze: „... a mintapéldány egy rajnai-frank mintapéldányra vezethető vissza, mely a 11. szd. második fele előtt keletkezett; ... egészben véve István király egyházszerző munkájának idejét és kulturális kapcsolatait idézi mint távolabbi előzményt.”

TEVAN Andor: A könyv évezredes útja. [Közrem. és bev.] (Keleti Arthur.) 2. jav.,
röv. kiad. Bp. 1973, Gondolat. 295, [5] 1., illusztr., 9 t. Bibliogr. [297–298.] 1.

Az először 1956-ban megjelent mű új kiadása a nyomdatechnikai rész elhagyásával, számos javítással és modernebb köntösben látott napvilágot. „. . . Nem nyomdatörténeti szakkönyvet akartam az olvasó kezébe adni, de igyekeztem rávilágítani arra, hogyan jutott el évszázadokon át a könyv mai megjelenési formájáig — írja bevezető soraiban a szerző. — Ezen túl inkább a szép könyv iránt való érdeklődést igyekeztem felkelteni, valamit átplántálni abból a sok örömből, gyönyörűségből, amit nekem a szép könyvekkel való foglalkozás jelentett. . .” — Az első hat fejezetben áttekinti az írás fejlődését a képirástól a karoling minuszkuháig, bemutatja az ókor könyvformáit (agyagtábla, papirusztekercs) és híres könyvtárait, a középkor kódexeit, láncoskönyveit, Mátyás király Corvináját. Külön fejezetet szán Caj-lun találmányának, a papírnak, a Stein Aurél által 1907-ben felfedezett táblanyomatoknak (Wang Csieh nyomtatta Gyémánt Sutra 868), Pi-Seng szedésnyomásának és Gutenberg találmánya előzményeinek. A 11-től a 20. fejezetig terjedő rész tulajdonképpen az európai és magyar nyomdászattörténet fő vonalainak felvázolása Gutenbergtől a XIX. századig, valamint a XX. századi francia, orosz és magyar könyvművészet rövid áttekintése. Előadásmódja erősen vázlatos: mindössze egyetlen lap terjedelmet szánt pl. a XVII. század magyar könyvtörténetének. — A következő fejezetek az illusztrált könyv (fametszet, rézmetszet, litográfia, tónusos fametszet stb.), a művészi könyvkötés, továbbá a könyvkiadás és könyvkereskedelem történetéről szólnak. — Kilenc — részben színes — táblán régi könyvek szép lapjaiból és illusztrációiból ad válogatást a szövegekőzti képeket is bőven tartalmazó kötet, melyet irodalomjegyzék zár le.

III.

NYOMDÁSZATTÖRTÉNET

.

mikor
az írás
kibontja
rózsabokrát,
a betű
egész
kertészetét itt,
amikor olvasod a régi
és új szavakat, a valódit
s a kitaláltat,
egy percre gondolj
arra, aki a zürzavarból
eléd emeli őket,
egy percre áldozz
annak, ki rendbe
tereli a betűket,
a szedőnek,
ki lámpással kezében,
révkalauzként,
a nyelv viharzó
hullámai fölött vezérli
a szél s a tajték,

csillagfény és homály közt
a könyvet:
az embert,
ki újból
összefog az acéllal
a titkok
fekete szárnya ellen,
hajózva,
küzdve
és teremtvé.
Nyomda,
én
költő vagyok csak,
de te
a szellem
tömör virága,
az értelem
hírvivőinek
gyors futása,
ki sose rettensz
se tél fagyától,
se éjszakától.
.

PABLO NERUDA

30

BORSA Gedeon: Az első magyar nyomtatott krónikák. A Budai és a Thuróczy Krónika. = A Könyv. 5. évf. 1955. 3. sz. 117–120. l., illusztr.

Három magyar vonatkozású ősnymtatványt ismertet a szerző. Elsőként a Bél Mátyás (1684–1749) által Budai Krónikának nevezett *Chronica Hungarorum*-ot, Hess András 1473. június 5-én elkészült, 134 lap terjedelmű munkáját (ld még 37, 68, 71, 76, 97, 98), majd a Thuróczy Krónika két kiadását mutatja be. Ez utóbbiaknak nem első kiadása a Hess-nyomtatott mű, mint hitték korábban, hanem ellenkezőleg: a szerző Thuróczy János – a királyi kancellária jegyzője, majd személynöki ítélmester – más, XIV. századi krónikákkal együtt (Kézai Simon és a Kálti Márk-féle ún. Bécsi Képes Krónika) a Budai Krónikát is forrásként használta, míg saját munkája csak az utolsó száz év története. A mű végén külön közli a váradi Rogerius mester *Carmen Miserabile*-jét a magyarországi tatárjárásról. – A brünni kiadás 1488. március 20-án készült el Stahel és Preinlein nyomdájában; 336 lapot és 42 fámetszetest tartalmaz, valamennyi egy művész munkája. Jó beosztás, gondos nyomdai kivitelezés és a magyar nevek pontos helyesírása jellemzi a könyvet. – Az augsburgi kiadás a brünni alapján Erhardt Ratdolt nyomdájában, Theobald Feger megbízásából és költségén készült el nagy sietséggel (1488. június 3.), 348 lapon és 66 fámetszettel. A két mestertől származó, részben új metszetek többször is előfordulnak. – Befejezésül az augsburgi kiadás két változatát ismerteti a szerző: a csonkított kiadást németországi terjesztésre szánták, politikai okokból.

31

BORSA Gedeon: Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda. /Eperjes, a kolozsvári jezsuiták műhelye és Nagybánya./ = MKSzle. 81. évf. 1965. 4. sz. [347]–349. l.

A saját és Hervay Ferenc kutatási eredményeit ismerteti Borsa Gedeon: bizonyítja, hogy az alcímben megnevezett nyomdák nem működhettek a XVI. században. – 1. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Lucas Fabinus latin nyelvű iskolaskönyvének címlapján az „Eperies, Anno M. D. LXXIII.” felirat már Szabó Károlyt meg tévesztette és eperjesi kiadváynak tulajdonította. Nyomtatójá Hans Creutziger, eperjesi származású nyomdász, aki a sziléziai Nysa (Neisse) városában dolgozott (1553–1585), és szülővárosával, de más városokkal is (Bártfa) fenntartotta a kap-

csolatot... – 2. Több korabeli adat szerint az 1579-ben Kolozsvárott megtelepedett jezsuiták nyomdát akartak berendezni a városban. Wolfgang Schreck jezsuita két nyomtatásban megjelent művét (1581. és 1585.) ezek alapján vélték a kolozsvári jezsuita nyomda termékének. E feltételezést már Gulyás Pál is cáfolta. Az egyik kiadványról Apponyi Sándor és Soltész Zoltánné is megállapította, hogy a krakkói Rodeczki-műhely terméke, a másik viszont a Heltai nyomdában készült. – 3. Veturia Jugăreanu David Reuss egy művét – a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban őrzött, címlaphiányos példány alapján – nagybányai (1586) kiadványnak minősítette. Valójában Johann Beyer nyomtatta Lipcsében, egy korábbi, 1581–82. évi kiadás részben újraszedett változataként.

32

BORSA Gedeon: Tévesen feltételezett 16. századi magyarországi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában. = MKSze. 83. évf. 1967. 1. sz. [76]–78. l.

Paul Deschamps – „Bibliophil” álnéven megjelentetett – Dictionnaire de geographie ancienne et moderne c. művének (Paris 1870) magyarországi vonatkozású adatait korrigálja közleményében Borsa Gedeon. (Az anonym művet annak idején Kropf Lajos ismertette a Magyar Könyvszemlében.) A maga nemében egyedülálló és kora ellenére máig nélkülözhetetlen segédkönyv a következő nyomdahelyeket tárja fel: Abrudbánya, Alsólindva, Bártfa, Besztercebánya, Brassó, Buda, Debrecen, Detrekő, Galgóc, Gyulafehérvár, Kassa, Keresztur, Kolozsvár, Monyorókerék, Nagyszombat, Nedelic, Németújvár, Óvár, Pápa, Rárbók, Sárvár, Semppte, Sicz, Szében, Szeged, Várad, Vizsoly. Hiányoznak: Komjáti, Pozsony, Simánd, Szászsebes, Szászváros. – A szerző fontosabb kiigazításai: Kassán az első nyomtatvány Huszár Gál ma is ismeretlen énekeskönyve (1560), nem pedig Matthias Heinzelius – tévesen – 1600-zal impresszált műve. (Ennek nyomdása, Johann David Türsch 1663-tól 1668-ig működött Kassán.) Deschamps egyetlen várost látott az „Also, Also Slavonica Ban, Also Sebes” szavakban, a lengyelországi Bistrovitsium városnevet pedig Besztercének vélte. Esztergomban az első nyomdaalapítás éve a török megszállás miatt sem lehetett 1586. Téves volt a „Schemnicium . . . Scheimnitz” szavak Selmecbányával történt azonosítása is; itt 1591-ben még nem működött nyomda, csak a XVIII. század végén.

33

BORSA Gedeon: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmrlege. = MKSze. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [249]–266. l.

Az összefoglaló történeti munkák után (ld 37, 39), a Régi Magyarországi Nyomtatványok első kötete és néhány újabb eredmény (ld 31, 74, 95) alapján „az eddiginél valamivel biztonságosabb és határozottabb kép. . . alkotható a hazai 16. száza-

di könyvnyomtatásról és annak termékeiről”. Ezt vázolja fel — csupán a lényegesre szorítkozva — a szerző, a korszak történelmi, vallási, gazdasági hátterének áttekintésével és nyomdászatunk sokoldalú statisztikai elemzésével. — Elsőnek a három részre szakadt Magyarország nyomdászat szempontjából „fehér foltjáról” szól. Külföldi példákkal és Karádi Pál esetével igazolja: noha „elvben nem zárható ki, hogy könyvsajtó működött Magyarországon a törökök által megszállt területen is, ... nem ideológiai okokra, hanem a török hódoltság általános lét- és vagyonbizonytalanságára vezethető vissza”, hogy nincs ez országrészből emlékünks. Ezután a nyomdahelyek és műhelyek alakulását tárgyalja térben és időben. A 16. század folyamán 30 (az ún. királyi Magyarországon 21, az erdélyi fejedelemségben 9) helységben összesen 20 — nyomdai anyaga alapján egymástól nagyjából elkülöníthető — műhely működött. Vizsgálja a nyomdahelyek alapításának időrendjét (1570 előtt Erdélyben 7, a királyi Magyarországon 3 nyomdahely), a nyomdák átlagos élettartamát (Erdélyben 22, a királyi Magyarországon, 5,5 év — a 20 műhely átlag 17,5 év) és vándorlásait, a két meg nem szállt országrész nyomdászati viszonyainak különbségeit és okait. A 16. században csak 64 éven át (1529–1530 és 1539–1600) nyomtattak Magyarországon. — Erdély 2/3-os túlsúlyát mutatja a kiadványok számának nyomdahelyek szerinti megoszlása (legtöbb Kolozsvár 206, Debrecen 146, Brassó 119, Bártfa 96, Nagyszombat 55, Szeben 35, Gyulafehérvár 25 stb.); nyomdahelyenként átlag 27 kiadvány. Kolozsvár 4,0, Debrecen 3,7, Bártfa 3,6, Nagyszombat 2,4, Brassó 2,0, Szeben 1,0 kiadványt nyomtatott átlag évente. A kiadványok mennyiségi sorrendje műhelyek szerint: a kolozsvári 206, a debreceni 155, a brassói Honterus 87, a bártfai Gutgesell 80, a nagyszombati 56, a Manlius 51, a Bornemisza—Mantskovit 37, a Hoffhalter 35 stb. — A továbbiakban vizsgálja a szerző a kiadványok számának időbeni megoszlását, majd a nyomdák termelését, a terjedelem alapján (sorrendjük: kolozsvári 2641, Coresi 2560, Hoffhalter 925, bártfai Gutgesell 786, Manlius 543, brassói Honterus 473 ív stb.) Az összes termés: 676 mű 14 393,5 nyomtatott ív terjedelemben (átlag 21,29 ív). Az átlagos példányszám néhány száz körül lehetett. . .

34

BOTTA István: A reformáció és a nyomdászat Magyarországon. = MKSze. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [270]–285. l.

A tanulmány célja: „a hazai nyomdászat újra indulásának összefoglaló ismertetése”. A reformáció kezdetének társadalmi programját abban az aspektusban vizsgálja, hogy „mi módon és mennyiben segítette elő... az igények és igénylők szélesebb rétegének kialakulását, amelyek lehetővé tették a nyomdák felállítását.” — A Martin Luther (1483–1546) és Philipp M. Melancthon (1497–1560) hirdette világi — magán s egyben mezővárosi — iskolákhoz fűződő magyar nyomdaalapítások:

J. Honterus (Brassó), Nádasdy Tamás (Sárvár), Huszár Gál (Magyaróvár), Erdélyi Török János (Debrecen). Új vonás: a reformáció mecénásának már „kötelessége” az iskolák, nyomdák támogatása. A fellendült nyomtatás ellenére számos mű terjedt kéziratban vagy jelent meg igen nagy késéssel. — A szerző a humanizmus és a reformáció szétválását tárgyalja Nádasdy és Sylvester, a reformáció bázisalakítását iskola és nyomda együttműködésével pedig Honterus példáján. A „teológiai program megvalósítója” Huszár Gál volt. Az ún. vándornyomdákat (csak Hoffhalter Rafael és Rudolf, Manlius János!) vagy az új lelkeszi szolgálati hely, vagy az egyházi és társadalmi harc kényszerítette helyváltoztatásra. Befejezésül a cenzúráról és az ennél szélesebb körű intézkedésekről szól (a központi ellenőrzéstől a könyvégetésig és az általános üldözésig), melyekben a társadalmi rendszerek harca fejeződik ki.

35

FITZ József: A kezdet. = Tíz írás a nyomdászatról. (Írták: Fitz József, Szentkúty Pál stb.) (Bp. 1942.) [7]–24. l., illusztr. /Hungária könyvek 9./

Az 1873-ban Bródy Zsigmond alapította Hungária Nyomda és Kiadóüzlet fennállásának 70. évfordulójára, „a betű barátainak” kiadott kötet első tanulmánya a nyomdászat kezdeteit kutatja. — „... Sem a legrégibb feljegyzések, sem pedig a legrégibb bibliográfiái és tárgyi emlékek nem vezetnek el a kezdetek korába”, hiszen a táblanyomatokról szóló japán Shoku–Nihongi évkönyv (770), mely „egymillió” példányt említ, Wang Cseng (1314) beszámolója a szedésnyomásról (a korábbi porcelán-jelek helyett fából faragottakat használtak — ezeket Pelliot expedíciója Thun Huangban meg is találta: uigur fajelek), vagy a legrégibb, Sen Kuo leírása Pi Seng nyomdájáról (ahol 1041-ben gyantakeverékbe rögzített, égetett agyagjelekről sokszorosítottak), már mind fejlett technikáról tanúskodik. Erre utal a megdöbbentően nagy terjedelem: Kínában 130 000 fatáblára metszették ki az 5000 kötetes (!) buddha „Tripitaká”-t (972), mely a XII. és XIII. században még 20 bővített kiadást ért meg, és az 1392-ben felállított könyvminisztérium is... — Inkább nyomon követhető a nyomdászat két alapgondolata: a különálló betűkből mozaikszerűen összeállított szöveg (ókori római iskolák betűjátékai, pecsétnyomók, éremkésztés, acélbélyegzők) és a gépies sokszorosítás gondolata (szövetnyomás Egyiptomban a VI. századtól, pecsét hengerek Babilóniában és Asszíriában i. e. 3000 évvel és még régebben Indiában). Gutenberg nagy újítása: a betűöntő műszer megalkotása.

36

FITZ József: A nyomdásztörténet korszakai. = MKSze. 74. évf. 1958. 1. sz. [1]–9. l.

„A nyomdásztörténet a könyvtörténetnek időben a legrövidebb, anyagában viszont a leghosszabb része” — írja bevezető soraiban a szerző. Míg az első világhá-

ború előtt a történet- és irodalomtörténetírás szellemi mozgalmak szerinti csoportosítását vette át a nyomdászattörténet (pl. Ballagi Aladár), később ezeknek a századok szerinti mechanisztikus korszakolását is (Svend Dahl, Novák László). Egyedül az ősnymtatványok korát zárta le önkényes határvonal: az 1500. év (Bernardus de Mallinckrot, 1640). Nemcsak az időrendi és földrajzi szempont együttes alkalmazása félrevezető (pl. Gustav Bogeng általános és egyetemes nyomdászattörténete), hanem a stíluskorszakok szerinti tagolás is. „Nem volna-e célszerű és természetes, ha ahelyett, hogy más tudományágakhoz igazodnánk, olyan korfelosztást választanánk, mely megfelel a nyomdászat sajátos természetének, mibenléte különlegességeinek?” – veti fel a kérdést Fitz József. E „megkülönböztető vonások” alapján tekinti át az egyetemes és magyar nyomdászat történetét, melyben két főkorszakot határol el: „Az elsőt – a kézi munkával készülő könyv főkorszakát – a haladást megkönnyíteni törekvő ama gondolat indítja meg, hogy kívánatos, ha a szöveget egyszerre többen és több helyen olvashatják.” (a táblanyomatoktól a mozaiktechnikájú szedésnyomáson át a Gutenberg-féle sajtóig, ill. későbbi változataiig). „A második főkorszak – a gépi technikával előállított könyv főkorszaka – azzal a felismeréssel kezdődik, hogy a tudnivalókat, különösen a híreket, a hírlapokat. . . gyorsan kell az olvasó kezébe juttatni” (Senefelder litográfiájától napjainkig). E két főkorszakon belül az alkorszakokat könyvmorfológiai változások jellemzik. . . Indokolt esetekben ezeket történelmi dátumok is határolhatják, de általában egy-egy korszak nem szorítható merev évszámok közé.

37

FITZ József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. Bp. Akad. Kiadó. 1. A mohácsi vész előtt. 1959. 258 l., 5 t. 2. A reformáció korában. 1967. 293 l., illusztr. Bibliogr. 1. köt. 42–52. l. és a fejezetek végén. 2. köt. a fejezetek végén.

A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetének eddig a legrészletesebb és legnagyobb terjedelmű összefoglalása négyévtizedes kutatómunka summája. A szerző „mesteri módon hozza szintézisbe a résztlettanulmányok eddigi eredményeit – írja róla J. Hajdu Helga (MKSzle. 1960. [72]–75. l.). – Szuverén tudása a magyar viszonylatokon túl az egyetemes nyomdászat s a tágabb értelemben vett könyvtörténet legfinomabb részleteire is kiterjed. A hazai nyomdászat történetét a tudományszak legkorszerűbb módszereinek alkalmazásával állítja elénk.” Hézagpótló mű a tudomány számára, és élvezetes olvasmány a szakma iránt csak érdeklődőknek is. – A három kötetre tervezett monográfia a kézimunkával készült hazai nyomtatott könyvről szól. Az első kötet a mohácsi vész előtti Magyarország, a második a reformáció nyomdászatát, kiadótévékenységét és könyvterjesztését tárgyalja, lényegében a XVI. század végéig. (A 2. kötet A magyarországi nyom-

dászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem címmel jelent meg mint posthumus mű, a szerző barátaiból és munkatársaiból alakult munkaközösség – Kőhalmi Béla, Máté Károly, Soltész Zoltánné és V. Waldapfel Eszter – gondozásában. Ezért a 3. rész – a kuruckor és a felvilágosodás korának áttekintése 1800-ig – sem készülhetett el, a szerző halála miatt.) – *Az első kötet* fejezetei: Bevezetés (A nyomdászat jelentősége; A nyomdásztörténet forrásai; Módszertani megjegyzések; A könyv történetének fő korszakai; A nyomdásztörténet korszakai; A magyar nyomdásztörténet irodalma; Könyvészet); Előttörténet (A könyv Magyarországon és Európában a könyvnyomtatás előtt; Nyomdászatunk külföldi előzményei); Nyomdászatunk a reneszánsz fénykorában /1472–1526/ (Mátyás király viszonya a nyomdászathoz; Karai László; A budai nyomda berendezése; Hess András kiadványai; A rejtélyes *Confessionale* nyomdája; Magyar ősnymdászok külföldön; Budai kiadók és könyvkereskedők; Külföldi nyomdászok és kiadók a magyar könyvkiadás szolgálatában; Hamisítványok, koholások; A gyakorlat /Régi könyvekkel való foglalkozás/). – *A második kötet* fejezetei: Általános történet (Új szellem, új tartalom; Új alak, új betűk; A nyomdák elterjedése; A nyomdászok; A mecénások; A nyomdák ellenségei; A nyomda berendezése; A nyomdában folyó munka; A könyvek díszítése; A könyvek kötetése; A nyomdák papírellátása; A nyomdavezető számvetése; A kiadványok értékesítése); Az egyes nyomdák (Az első magyar nyelvű nyomtatványok külföldön jelentek meg; Az erdélyi szászok nyomdái; Újsziget; Kolozsvár; Huszár Gál; Debrecen; Hoffhalterék; Bornemisza Péter; Mantskovit Bálint; Bártfa; Manlius János; Rövid életű felvidéki nyomdák; Kezdődik az ellenreformáció). – A beragasztott és szövegek közti képekkel is gazdagon illusztrált kötetek jelentős bibliográfiai anyagot tartalmaznak: az elsőben „a magyar nyomdászat egészére és történetére általában vonatkozó irodalomból a továbbkutatáshoz figyelembe vehető művek” válogatott jegyzékét találjuk, a részletmunkákat mindkét kötetben az egyes fejezetek végén. Mind a két kötethez Rövidítések jegyzéke, valamint Hely- és névmutató csatlakozik, a másodikhoz Az illusztrációk jegyzéke is. A 2. kötet mutatóinak hiányosságára már Borsa Gedeon felhívta a figyelmet, továbbá arra is, hogy az 1967-es kiadású mű néhány kivétellel csak az 1960-ig megjelent szakpublikációkat veszi figyelembe (MKSzle. 1967. [297]–298. l.)

A magyarországi nyomdászat kezdetét és XVI. századi nyomdászainkat tárgyaló fontosabb fejezetek a következők:

A budai nyomda berendezése (1. köt. 104–119. l.) Írott források hiányában csak Hess kiadványaiból (a *Chronica Hungarorum* előszavából, kolofonjából) – és a korabeli külföldi nyomdák ismeretében – következtethetünk a budai prépostság egyik épületében Karai László támogatásával felállított első magyarországi nyomda berendezésére. Papírja hazai eredetű, vízjegye 2–2 változatban előforduló, körbe zárt mérleg. Három sajtója, három szedőszekrénye és egyéb bútorai itthon készül-

tek, könyvkötő berendezése nem volt. Hess nem maga metszette betűit; Georgius Lauertől, Rómából hozta kopott betűöntő műszerét és acél helyett ólompatricával betűtött, öreg matricáit – innen sorainak görbesége és betűinek egyenetlensége (V. ö. 68, 98). A fejezetben részletes képet kapunk arról, hogyan működött – Fitz szerint – 11 főnyi, itthon betanított személyzetével a nyomda, s többek között arról is, hogy az első kiadvány példányszámának 450–470 között kellett lennie.

Hess András kiadványai. (1. köt. 120–129. l.) Hessnek csak két – antikva típusal szedett – munkája ismeretes. Az első, a *Chronica Hungarorum* az előszó szerint „az 1473. esztendő pünkösöd előtti szombatján” készült el, saját kezdeményezésére adta ki. Kézirat alapja a helybeli minorita kolostor könyvtárának kolligátuma: a Budai minorita krónika és Küküllői János krónikája, melyet Hess ismeretlen forrásból még kikerekített 1467-ig. A mű kisleíról alakú és 7 quaternióra terjed ki. A második, a Leonardus Aretinus Brunus által görögből latinra fordított és előszóval ellátott kötet két értekezést tartalmaz: Basilius: *De legendis poetis* és Xenophón: *Apologia Socratis* c. munkáját. (Az első valószínűleg egy Lauer-féle kiadás utánnyomása.) E két kiadványt ismerteti a fejezet, végül a nyomda megszűnéséről, Hess nyomtalan eltűnéséről (1479?) szól. (V. ö. 71)

Az első magyar nyelvű nyomtatványok külföldön jelentek meg. (2. köt. 91–107. l.) A magyarországi írók fő kiadóhelyei a mohácsi vész után Krakkó és Bécs. Krakkóban 1507-től Florianus Unglerus, Hieronymus Vietor, Mathias Scharffenberg a magyar diákoknak adta ki Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Gálszécsi István és Ozorai Imre munkáit; Bécsben 1536-tól Joannes Singrenius-nál jelent meg Pesti Gábor *Wij Testamentum*-fordítása, az Esopus fabulái és az ő fordítói közreműködésével kiegészülő *Nomenclatura sex linguarum*.

Az erdélyi szászok nyomdái. (2. köt. 108–[129]. l.) A mohácsi vész utáni Magyarország első nyomdájáról nem sok bizonyosat tudunk. A fennmaradt első színvonalas és terjedelmes kiadványok (Baranyai Decsi János Sallustius-fordítása, Erasmus latin-magyar szemelvénygyűjteménye és az Eperjesen megőrzött Luther-katekizmus) Szebenben, Fabritius János nyomdájából valók (1595–1601), amely majd csak Szenczi Kertész Ábrahám (1663) és Jüngling István kezén (1666) működött ismét számottevően. – Brassóban a német és latin nyelven nyomtató Honter János volt az első nyomdász (1535–1548). Nyomda-, iskola-, könyvtár- és valószínűleg papírmalom-alapítást köszönhet neki a város. A humanista író és tudós polihisztor plébános első ismert világhírű műveit (latin nyelvтанát és Cosmographiáját) Krakkóban, Matthias Scharffenberg nyomtatta, de megjelentek Brassóban, Bázelen, Zürichben és Breslauban is. Az ő munkája a Bázelen nyomtatott Erdély fametszetes térképe (1532), mely az elsők között alkalmazta a fokhálózatot, de bázeli tartózkodására utal nyomtatványainak tiszta reneszánsz stílusa, Aldus-alakja, Frobenius hatása, ill. Henricpetri matricáinak használata. – Utódai: a Holbein-metszetek másola-

taival jelentkező Wagner Bálint (1549–1557); Coresi (1561–1580); a Brassóban először magyar nyelven is nyomtató Szebeni Nyíró János (1580–1582) és Greus György (1583).

*Újszige*t. (2. köt. 130–157. l.) Sárvár–Újszigeten, a Nádasdy Tamás gróf által az új iskola céljaira alapított nyomda „az első magyarul nyomtató hazai tipográfia” (1537–1541?). Mindkettőnek szervezője és vezetője a meghívott tudós humanista költő, a magyar filológia megalapítója, a Melanchton által is ajánlott Sylvester János volt, aki Nádasdy támogatásával Wittenbergben folytatta tanulmányait és tájékozódott nyomdai, kiadáspolitikai kérdésekben. Az egy sajtópréssel, szegényes betűkészlettel, ám dúcokkal jól felszerelt nyomda Bécsből szerezte be sokféle eredetű papírját. Első műhelyvezetője a hanyag betűöntő, de tehetséges fametsző és illusztrátor Strutius János volt, majd a Krakkóban Vietornál segédkedő Abádi Benedek (1540), szedője pedig Sylvester János öccse, Mihály. — A fejezet bemutatja Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*-jának (1539) és „a XVI. század legszebb magyar könyvének”, Sylvester Újtestamentum-fordításának (1541) itt készült kiadását, mely az első magyar nyelven nyomtatott mű Magyarországon. Tárgyalja a betűválasztás, a helyesírás kérdéseit is, összegezve az eddigi kutatási eredményeket.

Kolozsvár. (2. köt. 158–[187]. l.) Valamennyi XVI. századi magyarországi nyomda közt az 1550-től Heltai Gáspár vezette kolozsvárinak volt a legtöbb kiadványa, s ugyanez nyomtatta a legtöbb oldalt is, mintegy 26 400-at. (Újabb kutatások szerint Hoffgreff György vezetése alatt már 1549-ben működött a nyomda Kolozsvárott, ehhez társult Heltai 1550-ben. Ld még 104.) Heltai működése nyomán honosodott meg Magyarországon a magyar szövegek nyomtatásához az antikva, és ő alkalmazott — elsőnek a világon — kliséket a kiadványaiban: Lucius Jakab fametszeit. A nyomda szellemi vezetője a tehetséges és sokoldalú író és tudós pap, Heltai volt; társa, a Wittenbergből jött Hoffgreff György a technikai munkákat végezte. 1554 és 1558 között övé volt a nyomda, majd ismét Heltaié. 1559-től 1574-ig Heltai egyedül, 1575-től 1582-ig özvegye vezette a nyomdát.

Huszár Gál. (2. köt. 188–[197]. l.) A tipográfiát Svájcban elsajátító és Frobenius stílusjegyeit érvényesítő Huszár magyaróvári nyomdájának (1558–1559) első terméke az 1558-ban elkészült prédikációgyűjteménye; a másik kettő (Sztárai Mihály: Az igaz Papsagnac Tikőre és Bullinger Henrik latin röpirata) már a nyomda betiltása után jelent meg. 1560-ban Kassára költözött, elfogták, majd Debrecenbe szökött, ahol 1561-ben megvetette az ottani nyomda alapjait. A török támadása elől Komáromba, majd Nagyszombatba vándorló reformátort királyi rendeletek üldözték a Nyitra megyei Komjátiba, ahol pártfogója, Ghymes Forgách Imre védelmében dolgozott (1573–1574). Fia, Huszár Dávid Pápán folytatta a nyomda anyagával apja tevékenységét (1577).

Hoffhalterék. (2. köt. 290–[227]. l.) A Hoffhalter álnév, jelentése: „ember, akit

a remény tart”; eredeti neve Fafael Skrzetuski. Jól felszerelt nyomdája 1556-tól 1562–63-ig működött Bécsben, és katolikus, aulikus szellemű műveket adott ki latinul; 1558-tól, a Tragoedia Magiar Nelvenn, az Sophocles Electraiaabol. . . (Bornemisza Péter fordítása) megjelenése óta több magyar nyelvű nyomtatványt is. 1563-tól Debrecenben Melius Juhász Péter könyveit nyomtatta és terjesztette, elkészítette Werbőczy Magyar Decretumát. Rafael Hoffhalternek, majd örököseinek, illetőleg fiának, Rudolf Hoffhalternek további állomáshelyei: Várad (1565), Gyulafehérvár (1567–1568), Nedelic (1573), Alsóindva (1573–1574), Nedelic (1574). Ezután a műhely anyaga beolvadt a Szebenben alapított városi nyomdába (1575). – A Magyarországon használt legszebb iniciálék – Soltész Zoltánné szerint – Rafael Hoffhalter keze alól kerültek ki.

Bornemisza Péter. (2. köt. 228–[241]. l.) „A 16. század legterjedelmesebb magyar könyveinek szerzője és egyúttal nyomtatója, s legnagyobb hazai nyomdaüzemének tulajdonosa” több sajtópréssel, saját könyvkötéssel dolgozott. Betűkészlete Bécsből származhatott, és Huszár Gáltól is kapott iniciálékat, díszítőelemeket. Nem bizonyítható, hogy műve, a Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol, melliel el szakada az Magyar orszagi masodic valasztot Janos kiraltul (1569) az ő nyomtatói munkája lenne. 1573-tól Semptén írta és nyomtatta ötkötetes Postilláját – az első kötet első részét Huszár Gál nyomtatta Komjátiban –, majd Detreköre menekült. Prédikációinak egykötetes második kiadása a magyar irodalom addig legnagyobb terjedelmű kiadványa (Rárbok, 1584).

Mantskovit Bálint. (2. köt. 242–[251]. l.) A lengyel Mantskovit Semptén (1574–1578), majd Detrekőben (1579–1584) még Bornemisza segédje volt, mestere halála után utódja lett. Galgócon 1584-től 1588-ig több művet adott ki önállóan; 1588-tól az Abaúj megyei Vizsolyban (1589–1596) már kiegészített felszereléssel, megbízás alapján nyomtatta Károli Gáspár bibliafordítását, a Vizsolyi Bibliát. Ez a hatalmas munka, „a következő emberöltő legolvasottabb könyve” „... döntötte el a magyar helyesírás fejlődését” – idézi Trócsányi Zoltán állítását a szerző. – „A közel két és félezer oldalas ívrétű könyv nyomtatása – Harsányi András és Horváth János becslése szerint 700–800 példányban – másfél évig tartott, 1590. július 20-án fejezték be”.

Bártfa. (2. köt. 252–[259]. l.) Az első magyarországi nyomdai privilégium (1584) Bártfán Gutgesel Dávidé, aki 1578 és 1599 között több mint 50 kiadványt nyomtatott. Itt működött 1597-től 1618-ig – közben két évig Lőcsén és négy évig Kolozsvárott – Klösz Jakab (Mantskovit segédje, veje, majd örököse) nyomdája, melynek 35 – köztük 16 magyar nyelvű – kiadványáról tudunk.

Manlius János. (2. köt. 260–[271]. l.) Az ausztriai Laibachból protestantizmusa miatt kiutasított és Grácon át a Vas megyei Nemetújvárra, Batthyany Boldizsár kastélyába vándorló Joannes Mandlius – Manlius János a legtöbbet költöző könyv-

kereskedő vándornyomdászunk. A megrendelők és mecénások közelében: Varasdon és Németlővön egyszer, Németújváron háromszor (1582–1585, 1589, 1595–1597), Monyorókeréken kétszer (1587–1589, 1590–1592), Sárváron kétszer és Sopronkeresztúron háromszor rendezte be nyomdáját. „Igazi népnymdász”, ő adta ki többek között Salamon kiralynak, az David király fianak Markalffal való trefa beszedeknek rouid konyué-t, Heltai Gáspár száz aesopusi fabuláját, a Borsa Gedeon által felfedezett Schreibkalendert, melyben a hatályon kívül helyezett ónapjár mellett az új Gergely-félét is közölte. Bár nem tudott magyarul, összesen 60 ismert nyomtatványa közül 37 magyar nyelvű.

38

FÜLÖP Géza: Nyomdászat és könyvkultúra az 1848–49-i forradalom és szabadságharc idején. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 78–86. l., illusztr.

A forradalom első vívmánya, az új, polgári sajtótörvény (1848: XVIII. tc.) nyomán 5 új nyomda és 53 új lap létesült 1848-ban. Megszületett az első nyomdászárssabály-egység és az első magyarországi nyomdászegylet (Általános Vándor és Beteg Nyomdászokat Segélyező Egyesület). – 1848–1849-ben az ország 53 városában működő 82 nyomda közül csak 66 készített könyveket, 16 a forradalmi és háborús eseményekkel kapcsolatos kisebb nyomtatványokat állította elő, és 3 tábori nyomda, helyét változtatva, a katonaság igényeit szolgálta. – A legnagyobb szerep a pesti Landerer és Heckenast cégnek jutott (Pesti Hírlap 1840-től, Nemzeti dal, 1848. márc. 15.), a Lahderer Lajos szervezte bankjegynyomdának (Kossuth-bankó), továbbá az Egyetemi Nyomdának (Közlöny), melynek Debrecenbe költözött részlege Álladalmi Nyomda néven működött és követte a kormányt Pestre, Szegedre, Aradra és Lugosra. A megnőtt kiadványtermést Debrecenben ekkor a Városi Nyomda, az Álladalmi és a bankjegynyomda, valamint a Kolozsvárról odatelepített katolikus liceumi nyomda biztosította. – A szerző kiadványfajták szerint tekinti át 1848–1849. könyvkiadását, könyvkereskedelmét és lapkiadását, melyben a megnövekedett számú időszakai sajtótermékeknek, röpiratoknak és agitatív kiadványoknak volt legnagyobb szerepe. (Az 1848. március előtti 59 időszakai sajtótermékhez az év során még 86 új csatlakozott.) – Az illusztrációs anyag Landerer Lajos, Heckenast Gusztáv, Petőfi és Táncsics Mihály arcképét, a Nemzeti dal hasonmását és néhány fontos kiadvány, lap – köztük a Nép Barátja, Kossuth Hírlapja és a Munkások Újsága – első számának címlapait mutatja be.

39

GULYÁS Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1. füz. 1929. 120 l., 16 t. 2. füz. 1931. 121–272. l., illusztr., 18 t.

A magyarországi könyvnyomtatás XV. és XVI. századi történetének ez az első kritikai összefoglalása „Nagy tudományos apparátussal készült szakmunka s egyben a nagyközönség igényeit is szemmel tartó könyv”. „Az erős kritika ... a legfőbb érdeme” – állapítja meg róla Pukánszky Kádár Jolán, egykorú recenziójában (MKSzle. 1930. 347–350. l.). – „Gulyás... mélyreható kutatások alapján világítja meg a XVI. századi könyvnyomtatás történetét mozgó gazdasági és világnézeti rugókat, ... adatai mind a legmodoszesebb forráskritikai megállapításokból szűrődnek le.” Anyagát időrendben, az egyes nyomdák szerint tárgyalja; ez „igen világos-sá, áttekinthetővé teszi, ... hátránya, hogy elveszítjük benne a fejlődés fonalát”. – Gulyás Pál több mint 40 éve lezárt munkáját azóta több helyen módosította, kiegészítette a szak kutatás; néhány új eredmény viszont az ő álláspontját igazolta – pl. a Fitz Józsefével szemben. – Fejezetei: A könyvnyomtatás feltalálása és első elterjedése; Hess András budai műhelye 1473; Külföldi könyvnyomtatók a magyarság szolgálatában; Magyarországi könyvnyomtatók külföldön; A nagyszombati könyvsajtó 1529–1598; A Honterus alapította brassói műhely 1535–1594; Nádasdy Tamás újszigei nyomdája 1536(?)–1541; A Hoffgreff–Heltai-nyomda Kolozsvárott (1550–1600); Huszár Gál és Dávid könyvsajtója 1558–1577(?); Corési diakónus könyvnyomdája 1560–1588; Török Mihály debreceni sajtója 1563–1567; A Hoffhalterek Magyarországon 1564–1586; Karádi Pál abrudbányai sajtója 1569; Komlós András debreceni és váradi(?) sajtója 1569–1577; Az 1573. évi állítólagos eperjesi könyvsajtó; A Bornemisza–Mantskovit-nyomda 1573–1599(?); A Telegdi Miklós alapította nagyszombati könyvsajtó 1578–1600; Scholtz Kristóf Besztercebányán 1578; Gutgesel Dávid bátfai nyomdája 1578–1599; Lőrinc deák gyulafehérvári műhelye 1578–1579; A jezsuiták állítólagos kolozsvári nyomdája; Mannel János vándorkönyvnyomtató 1582–1600; A debreceni könyvsajtó a XVI. század utolsó évtizedében; Walo János pozsonyi könyvnyomtató 1594; Klöss Jakab bátfai működésének első évei 1597–1600; XVI. századi könyvnyomdánk belső élete. – A XVI. századból ismert magyarországi sajtótermékek táblázatos kimutatása zárja a második kötetet, amelyet jegyzetek, valamint az összesen 145 szövegközti és 68 – táblákon közölt – hasonmás jegyzéke egészít ki. A mutatók hiányát szóvá tette már az egykorú bírálat is. (Ld. még 31, 32.)

40.

GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon. (Kiad. az O[rszágo]s Sz[échenyi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ.) Bp. 1. r. 1961. 209 l. 2. r. 1961[1962]. 305 l. 3. r. 1961[1962]. 240 l.

„A szerző ... egész élete kutatásait, e kutatásoknak szinte teljes adatanyagát foglalta össze ebben a művében. A közrebocsátóknak elsősorban éppen ennek az egyedülállóan érdekes adatgyűjtésnek közkinccsá tétele volt a célja” – olvassuk a

kiadó előszavában. — Az 1. rész a középkor, a 2–3. rész az újkor könyv- és könyvtártörténetével foglalkozik. Elsőnek a *középkori könyv anyagát és alakját (formátumát)* tárgyalja, majd az *írott könyvek (kódexek) előállítását*. — Noha a XI. szd-ban ritkán még a papírusz is előfordul, a középkori kódex írásanyaga a juh- vagy borjúbőrből, elvéve kecskebőrből előállított pergamen. Készítője az irhamegmunkáló: pergamentárius. Az átfestett, újra felhasznált pergamenlapok: a palimpsestek. Papír a XII. szd-tól fordul elő Európában, damaszkuszi közvetítés révén, „carta damasena” és más elnevezéssel. Az első fejezet még az Itáliából származó vízjeggyel, a legrégebbi papíros oklevelekkel, a kódex formai sajátosságaival (signatura, őrszavak, incipit, explicit stb.) és az ősnymtatványok címlapjával (az első: Arnold Ter Hoernen, *Sermo ad populum* – Köln, 1470), levélszámozásával, kolonfonjával foglalkozik. A scriptuárium felszerelését, a könyvmásolás íróeszközeit és a kódexkészítés mozzanatait, jellemzőit (rubrikálás, abbreviatura, szövegjavítás, könyvmásolók munkateljesítménye stb.) tárgyalja a következő fejezet, melyben még az egyházi és világi másolókról, Mátyás király budai könyvfestő műhelyéről és vezetőjéről, Felix Ragusanusról olvashatunk. Az 1. rész további fejezeteiben a könyvnyomtatás feltalálását és magyarországi szerepét a mohácsi vész, továbbá a könyvek díszítését, kötését, forgalombahozatalát (a könyvkereskedelmet) és tárolását (a könyvtárakat) tekinti át a szerző. — A 2. rész a mohácsi vésztől az első állami könyvtár keletkezéséig, 1526-tól 1773-ig tárgyalja előbb a *XVI. századi*, majd a *XVII–XVIII. századi magyarországi nyomdákat*, alapításuk időrendjében. Utóbbi időszaknak máig ez a legtöbb adatot közlő nyomdászattörténeti feldolgozása (111–260. l.). — A XVII. századi első alapítás Fischer János kassai nyomdája (1610–1774), ezt követi Klösz Jakabé Lőcsén (1614–1752?), majd a Wokal János Vencel által alapított, később Puhóra áttelepített Trencsén-zsolnai nyomda (1632–1730). Gründer Gottfried Pozsonyban (1669–1678), Bernhard Máté Németújváron (1619–1624) és Pápán (1624–1632), Wechel János Tejfaluban (1623–1646), Wechel András Somorján (1650) és Kőszegen (1651–1670?) működő nyomdája után a vitatott XVII. századi soproni nyomdákat (Mohr, Dobner Sebestyén Nándor) és az állítólagos budai officinát tárgyalja. Bethlen Gábor 1619-ben Gyulafehérvárott, Szenczi Kertész Ábrahám 1640-ben Nagyváradon létesített nyomdát, Lorántffy Zsuzsanna alapította 1650-ben a sárospatakit. A ferencesek csíksomlyói nyomdája (1675?), Kolozsvárott az unitárius nyomda (1691–1737) és Tótfalusi Kis Miklósé kezdi meg működését ebben a században. — A XVIII. századi alapítások: Töltési István komáromi (1705–1737?), Vitriari Mátyás késmárki műhelye (1705–1709); debreceni városi nyomda Miskolczi Csulyak Ferenc vezetésével (1712); Royer János Pál – Landerer János Mihály pozsonyi (1715?), Streibig Antal József soproni-győri (1723?), Landerer János Sebestyén budai könyvnyomdája (1724); kolozsvári jezsuita nyomda (1727); a Schmidt Miklós János alapította második soproni nyomda (1733); a

nagyvárad papnevelő intézet nyomdája (1741); a Károlyi Ferenc alapította nagy-károlyi nyomda (1754); Eitzenberger Ferenc Antal pesti (1756), Barkóczy Ferenc püspök egri (1756) nyomdája; az esztergomi, a kalocsai nyomda (1765–1816); Ambró Ferenc Ignác váci (1770)[1772], Patzkó Ferenc Ágoston pozsonyi nyomdája (1770–1809) és pesti fióküzeme (1796); Heimerl Mátyás József temesvári (1771–1856), végül Royer Ferenc Antal pesti (1773) és Engel János József pécsi (1773–1848) nyomdája. — *A XVI–XVIII. századi nyomdánk belső életének ismertetésével zárul a 2. rész. E fejezetben a szerző indokolja a vándornyomdászok „örökös helyváltoztatását”, majd a fennmaradt XVII–XVIII. századi inventáriumok stb. alapján ismerteti a korabeli „nyomtatóházak” helyiségeit, berendezéseit, felszerelését és költségeit: a helybeli iparosokkal elkészítettet könyvsajtót, szedőállványt, szedőszekrényt, a készen beszerzett vagy vásárolt rézmatricákról öntött – ritkábban a nyomdászok előállította – betűkészletet, a betűtípusokat és könyvdíszeket, a vándor betűöntők munkáját. (Csak Misztótfalusi Kis Miklós és Páldi Székely István metszette maga betűit.) Áttekinti a nyomdák munkamenetét: a betűszedők, gépmesterek, korrektorok feladatait. Tárgyalja papírmalmainkat (az első: Brasó, 1546 [! Lőcse, 1530 előtt]) és berendezésüket, végül a nyomdai alkalmazottak kereseti viszonyairól és Mária Terézia nyomdai rendtartásáról (1771) szól. — A 3. rész a XVI–XVIII. szd. könyvillusztrálásával (3–51. l.), könyvkötésével (52–80. l.), a könyvcenzúra és nyomdai privilégium kérdéseivel (81–101. l. — Ld 190), a kiadói viszonyokkal (102–139. l. — Ld 176), továbbá a könyvek forgalombahozatalával (140–165. l.) és befejezésül A könyvek gyűjtése, megőrzése és használata címmel a magán- és közkönyvtárakkal, valamint a bibliofiláival foglalkozik.*

41

HOLL Béla: A hazai nyomdászat a XVII. század első felében. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 38–46. l., illusztr.

A korszak három irányú áttekintését nyújtja a szerző: először az irodalomtörténet módszereit és eredményeit érvényesítő tartalmi szempontok szerint, majd részletesen „a hazai könyvnyomtató műhelyek felől közelítve. . .”, végül a kiadványok esztétikai-könyvművészeti jegyei alapján vizsgálja a XVII. század első felének magyar nyomdászattörténetét, könyvtermését. — *A XVI. századból továbbélő nyomdák:* Bártfán Jacob Klöss (1622); Debrecenben Rheda Pál–Rheda Péter (1619), Fodorik Menyhért (1632); Sárovaron Johannes Manlius (1605?); Sopronkeresztúron és Csepregen Farkas Imre (1608–1643); Kolozsvárott Makai Nyíró János (1616–1622), Abrugyi György; Nagyszombatban Nikolaus Müller (1609). *A XVII. század-*

ban újonnan alapított műhelyek: Kassán Johann Fischer (1610), Johann Fest (1614–1622), Daniel Schultz (1622–1629); Gyulafehérvárott Válaszúti András, Meszléni Márton (1619–1628?); Jakob Effmurd; Trencsénben Jan Vaclav Vokál [1632]; Váradon Szenczi Kertész Ábrahám (1640?); Pozsonyban az érseki nyomda (1609), Németi Jakab (1618–1644), Dominicus Zacharias Aksamitek (1646–1649). – Az illusztráció terén a fametszetet a rézmetszet váltotta fel; volt, hogy fadúcot és rézlemez együtt alkalmaztak. Először a külföldön készült magyar könyvekben fordult elő, a hazai rézmetszés kivételnek számított (Lackner Kristófnak Farkas Imre nyomdájában készült két, saját metszésű könyve). Rézmetszésű díszcímnapok csak Pozsonyban (Pázmány Péter: Isteni igazsagra vezzerleo kalavz, 1613 – P. I. mestertől) és Váradon (Praxis pietatis, 1643 – Szenczi Kertész Ábrahámtól) készültek. Megjelentek és elterjedtek az öntött nyomdai díszekkel vagy csak léniákkal összeállított, formai elszegényedést mutató címnapok. – A tanulmányt tíz korabeli kiadvány legszebb barokk címnapjának reprodukciója illusztrálja.

42

KÉKI Béla: A könyv történetéből. Az Elzevirek. = A Könyvtáros. 7. évf. 1957. 2. sz. 120–123. l., illusztr.

A nagy nyomdász-család cégalapítója az a Lodewijk Elzevier könyvkötő (1540–1617) volt, aki a spanyol hódítók elől költözött korábbi állomáshelyeiről (Antwerpen, Wesel, Douai) az utrecht-i unió területére, Leidenbe, 1580-ban. Itt az egyetemmel szoros kapcsolatban virágzott fel könyvkereskedése olyannyira, hogy az „1600-as években német és francia üzletfelei már őt tekintették a holland könyvkereskedelem legfőbb képviselőjének”. – A szerző a korabeli Németalföld politikai, gazdasági és társadalmi viszonyaival összefüggésben tekinti át az Elzevirek nyomdászati és könyvkiadói tevékenységét, Lodewijk Elzevier Leidenbe költözésétől a leideni és az amszterdami nyomda megszűnéséig (1712, ill. 1680). – A leideni egyetemnek dolgozó, jól felszerelt nyomda első tulajdonosa 1620-tól 1625-ig a cégalapító egyik unokája, Isaak Elzevier (1606–1651) volt, de az európai hírnevet csak Lodewijk fia és unokája: Bonaventura (1583–1652) és Abraham I. (1592–1652) működése alatt, 1625 és 1652 között érte el a nyomda, kivételesen szép és jól megválasztott tartalmú kiadványaival: tizenkettedrét formátumú, a különböző államok földrajzát, történetét és közügyeit tárgyaló „Respublika” és latin klasszikusok sorozatával, kortárs-írók és szerzők, mint Hugo Grotius, Joseph Scaliger, Johannes Coccejus stb. műveivel. – Bonaventura és Abraham I. halála után fiaik: Daniel (1626–1680) és Johannes (1622–1661) 1652-től 1655-ig együtt vezették a leideni nyomdát Daniel Amszterdamba költözéséig, ahol társult a cégalapító egyik unokájá-

nak nyomdájába és könyvkereskedésébe. Johannes vezetése alatt (1655-től 1661-ig), majd özvegye tulajdonában (1661-6ől 1681-ig), végül Johannes fia, Abraham II. (1653–1712) kezén (1681-től 1712-ig) csökkent, majd hanyatlásnak indult a leideni nyomda kiadói tevékenysége és szakmai színvonala, míg Amszterdamban Daniel működése nyomán fellendült az igényes könyvkiadás, Descartes, Comenius, Milton, Hobbes stb. műveinek közreadásával. — Az Elzevirek „attól sem riadtak vissza, hogy utánnyomják külföldi szerzők, főként Corneille, Racine és Molière műveit” — írja a szerző, és idézi Jean Alexis Nèret-t: „... az Elzevier-nyomda ... nem fizetett nekik tiszteletdíjat, de hála a holland nyomdásznak, műveik olyan publicitást kaptak, amelyet a rue Saint-Jacques könyvárusai sohse tudtak volna biztosítani számukra.” Az amszterdami nyomda betűanyagát — Christoph van Dyck reneszánsz aktíváit — 1680-ban az antwerpeni Moretus-nyomda vásárolta meg s így bekerült a Plantin–Moretus múzeumba, a leideniét pedig elárverezték, Abraham II. 1712-ben bekövetkezett halála után.

43

KISS István: Hazai nyomdászatunk a XIX. század második felében. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 87–97. l., illusztr.

A tárgyalt időszak nyomdászatunk meggyorsult technikai fejlődésének és nagyiparrá válásának korszaka. Főleg a kiegyezés után kibontakozó gazdasági fellendülés részeként és az Eötvös József-féle népoktatási törvény (1868) nyomán — az adminisztráció, a kereskedelem és a tankönyvkiadás megnövekedett igényei, továbbá az időszaki sajtótermékek számának emelkedése (1862-ben 26, 1879-ben 321), valamint a nyomdászat szabad iparrá nyilvánítása (1872–1884) következtében — gyorsan szaporodtak a nyomdaüzemek: 1801-ben 46, 1866-ban 106, 1900-ban 680, 1914-ben pedig már 1261 működött Magyarországon. Könyv- és lapkiadó, néha papíripari vállalkozásokkal társult nyomdaüzemeink sorra bevezették a König-féle gyorsajátót (először a Trattner–Károlyi és az Egyetemi Nyomda 1839), a rotációs-gépet (először a Pester Lloyd Társulat 1873), és ezeket itthon is gyártották 1859, ill. 1887 óta. Linotype szedőgép 1900-tól, monotype 1904-től működött az országban. — A szerző röviden bemutatja legjelentősebb kiadó és nyomdavállalatainkat; ismerteti az elsőként alakult Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat (1868), a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. (1895), a Franklin Társulat (1873), Ráth Mór (1857), a Budavári Állami Nyomda (1868), a Pallas Irodalmi és Nyomda Rt. (1884), Rigler J. Ede (1874), a Lampel–Wodianer-féle vállalkozás (1874), a Hungária Nyomda (1874), a Pesti Könyvnyomdai Rt. (1878) stb. könyv- és lapkiadó tevékenységét. Végül a nyomdászmozgalom kibontakozásáról, szervezeteiről

tájékoztató, és a nyomdászlapokat, folyóiratokat sorolja fel (Typographia 1869, Gutenberg 1866, Magyar Nyomdászat 1888, Grafikai Szemle 1891), megemlítve a Külföldi Viktor alapította Általános Munkás–Újságot (1870) és a Népszavát (1871) is.

KOVÁCS Sándor, V.: Az első magyar nyomdatörténet ismeretlen kézírata. = MKSzle. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [332]–348. l., illusztr.

„Az esztergomi Bibliotheca Batthyány-gyűjteményében ,Categoria IX. Titulus VII. a/2' jelzet alatt található egy 8 r[ét] nagyságú, gondosan írt latin nyelvű kézirat 115 lap terjedelemben, ezzel a címlappal: Exercitatio academica de primis lineamentis artis typographicae apud Hungaros Jac. Ferd. Miller in academia Varadiensi professoris. 1788.” — e szavakkal adja meg a fontos kézirat lelőhelyét és címét V. Kovács Sándor. Szerzője „Miller Jakab Ferdinánd, a régi magyar tudománytörténet és a felvilágosodás korának ismert egyénisége. Budán született 1749-ben. . . . 1773-ban Batthyány József esztergomi érsek pozsonyi könyvtárába került, honnan 1776-ban a nagyváradi gimnáziumba nevezték ki. Itteni katedráját csakhamar felcserélte az újonnan felállított váradi akadémia történeti tanszékére, melyet 1788-ig töltött be.” — V. Kovács Sándor kilenc fejezetben követi végig Miller művének gondolatmenetét, szembesítve és kiigazítva mai ismereteinkkel (Az ókortól Gutenbergig; Magyar kezdetek; Hess András; A budai ősnymoda kiadványai; Nyomtató műhelyek, könyvkereskedelem Mohács előtt; A barokk-kori nyomdák; Papírgyártás a régi Magyarországon; A kézirat forrásai; Befejezés). — „Miller Jakab Ferdinánd magyar nyomdatörténeti szintézise . . . tulajdonképpen akadémiai (főiskolai) előadásokból keletkezett jegyzet. Jelentősége mégis több ennél: lelkiismeretes szakirodalmi gyűjtésen alapuló, témáját európai távlatokba állító monográfia, mely számot ad az addigi ismeretekről, igyekszik kirekeszteni megalapozatlannak látszó feltevéseket, fejlődéstörténeti helyükre próbálja tenni a hitelesnek ítélt adatokat, és a megoldatlan problémák önkényes lezárása helyett inkább élesen exponál, csak hogy megoldásukat a jövőben remélni és siettetni lehessen — írja összefoglalásában a szerző. — A nyomdatörténet Miller felfogásában a történettudomány egyik diszciplínája, a művelődéstörténet szerves része . . . A helyes történeti aspektus mellett tárgyalási módszerének erőssége a historia litterariára jellemző komplex látásmód is, bár ő maga már túllép ezen, és a historia litterariából kibontakozó speciális tudományágak egyik művelője, az önállósulás útjára lépő magyar nyomdatörténet első modern képviselője.”

KUNTÁR Lajos: Szombathelyi nyomdák és nyomdászok. (Kiad. a Vas megyei Nyomdaipari Váll. Szombathely, 1969.) 295 l., 8 t. Bibliogr. 236–265. l.

Noha Vas megye területén már a XVI–XVII. században működtek nyomdák (Sárvár–Újsziget 1536; Manlius János Németújvár 1582, Monyorókerék, Németlövő, Sárvár; Wechius András Kőszeg 1562), Szombathelyen az első nyomdaalapítás – Szily János püspök kezdeményezésére – 1787-ben a Sopronból jött Siess Antal Józsefé. – Kuntár Lajos munkája I. fejezetében Szombathely és a nyomdászat viszonyát, II. fejezetében a városban működő nyomdákat tárgyalja a századfordulóig (1787–1900), a kapitalista viszonyok között (1900–1945), majd a szocialista nyomdászat időszakában (1945–). – Fontosabb nyomdák és működési idejük: Siess Antal József (1787–1806), Perger Ferenc (1806–1840), Reichard Károly (1840–1846), Bertalanffy Imre és József (1846–1874), Bertalanffy József és Fia Nyomda (1907–1910); Seiler Henrik (1872–1883), özvegye (1883–1897), Seiler Henrik Utóda (1897–1922); Gábel Ágoston és Poszlavszky Anna (1883–1887), Gábel Ágoston Nyomdája (1887–1910), Gábel Ágoston Utóda (1911–1937); Egyházmegyei Nyomda (1894–1949); Langer K. János, Geist Márton (1901), Löwy Gusztáv (1907–1944); Vas-vármegye Nyomdavállalat – Lingauer Albin – (1907–1923), Dunántúli Nyomdavállalat R. T. (1923–1933), Kereskedelmi és Hírlapnyomda R. T. (1933–1936); Pannónia Sajtóvállalat R. T. (1923–1939); Szabad Vas megye Nyomda (1945–1949), Szombathelyi Nyomdaipari Vállalat (1949–). – A III. fejezet a nyomdászok emberibb életért folytatott harcát, szervezettségét, társadalmi életét tárgyalja igen sokoldalúan, míg a IV., A nyomdák termékei címmel a szombathelyi könyvkiadás múltjáról, az 1955-ben megindult könyvgyártásról számol be. Itt található a vasi könyvek (1947–1968), továbbá a Szombathelyen készülő időszakos nyomtatványok jegyzéke, végül a sajtóhibákról szóló alfejezet. – A szerző az egyes fejezetek végén adja közre a jegyzetanyagot; a kötet használatát névmutató könnyíti meg. A könyvet záró táblák a szombathelyi nyomdászat „múltját és jelenét” szemléltetik, képekben.

MOLNÁR József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között. Bp. 1963, Akad. Kiadó. 353 l. [Nyelvészeti tanulmányok 5.] Bibliogr. 341–348. l.

A tanulmány első részében 33 XVI. századi szerzőnk és fordítónk nyelvváltoztatást, helyesírását tárgyalja időrendben, 1527–1576 között megjelent, magyar nyelvű nyomtatott munkáik alapján. Az egyes írókról szóló részek rövid életrajzi ismertetéssel kezdődnek, ezt követi műveik bemutatása, majd a művek hangtani leíró képen alapuló tárgyalás, melynek végén táblázat foglalja össze a hangjelölést. – A

nyomdák helyesírási rendszerét feldolgozó második rész bevezetéseként táblázatot közöl a magyar nyelvű könyvnyomtatást megelőző kor kéziratának helyesírásáról, majd elemzi — hangjelölésük változásait táblázatban is áttekinthetővé teszi — a krakkói, a bécsi, az újszigeti, a kolozsvári, a debreceni nyomda, a Hoffhalterek, Huszár Gál és Bornemisza Péter nyomdájának helyesírásának kialakulását és gyakorlatait. — A befejező, elvi következtetéseket tartalmazó részben a szerző többek között megállapítja, hogy első, Krakkóban és Bécsben megjelent nyomtatványaink híven tükrözik a szerzők kéziratát, nem változtat az írói szövegen Hoffhalter Rafael és Hoffgreff György sem. Többé-kevésbé beavatkozik az író nyelvallapotába Huszár Gál és Hoffhalter Rudolf; előbbi nem a nyelvi egységesülést szolgálta. Teljesen a saját nyelvallapotának megfelelően formálta az írói szöveget Heltai Gáspár és Bornemisza Péter. Az első, viszonylag egységes hangtani rendszert a Vizsolyi Biblia mutatja. Híven követték a szerző eredeti helyesírását Hoffgreff György, Vietor Jeromos, Singerenius János és Hoffhalter Rafael. Keverék helyesírási rendszerrel nyomtattak Török Mihály, Komlós András, Hoffhalter Rudolf, míg önálló rendszerrel csak Heltai Gáspár és Bornemisza Péter. . . — A bibliográfián kívül nyomtatványok mutatója és névmutató egészíti ki a kötetet.

47

NOVÁK László: A nyomdászat története. Bp. Világosság ny. — 1. XV. század. 1927. 140 l., illusztr., 12 t. — 2. XVI. század. 1927. 140 l., 13 t. — 3. XVII. század. 1928. 136 l., 10 t. — 4. XVIII. század. 1928. 144 l., illusztr., 19 t. — 5. 1801–1867. 1928. 128 l., 19 t. — 6. 1868–1900. 1929. 128 l., 15 t. — 7. 1901–1929. 1929. 128 l., 18 t. /Grafikai művészetek könyvtára 7–13./

A Fitz József összefoglaló művéig legterjedelmesebb — nemcsak magyar, hanem általános — nyomdásztörténetünk szerzője maga is nyomdász. „Szakmabeli műhelymegfigyeléseivel minden gondját a nyomdászat technikai fejlődésére fordította. . . Meggyőződése, hogy a technika csak a technika múltjának ismerete útján haladhat tovább újításokhoz és újabb felfedezésekhez — állapítja meg róla Fitz József (F. J.: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. A mohácsi vész előtt. Bp. 1959. 39. l.). — E beállítottsága folytán a magyar nyomdászatot is csupán az egyetemes nyomdászat függvényének tudja és csak ennek keretében tárgyalja. Kár, hogy a nyomdászat irodalomtörténeti, politikatörténeti, . . . eszmei meg művelődéstörténeti jelentőségét elhanyagolja.” — Novák László e művében a XV. századtól 1867-ig tekinti át vázlatosan a külföldi és 1929-ig részletesebben a magyar nyomdászat történetét. A középkori kézíratos könyv, a magyarországi kódexek és Mátyás király Corvina-jának bemutatásával kezdődik az első kötet, mely a nyomdászat előzményeivel, a fatáblanyomatokkal, Gutenberg találmányával, a nyomdászat elterjedésével, továbbá Hess András budai ősnymdájával és az ős-

Ad uenerandum dñm Lădizlău prepositū ecclesie
buden: pthonotariū apostolicū: necnon uicecācel-
lariū serenissimi regis Mathie i cronica hūgaroy
Andree prefatio.

Quoniam in superiori tempore uenerande dñe in latio uersarer:
uiderēq; quāto emolumento ac decori hoīm generi hī uiri
forēt: q; magno pstantes ingēio suā diuinā industriā compmē-
dis libris adhibebant: placuit mihi tam dignū tamq; excellens
studiū mea pro uirili capeffere: ut siquid demū assequi possem:
id non in meam dūtaxat: uerū etiam pluriū mortaliū utilitatē
conuerterē. Vnde cū dei benignitate p uoto meo aliquātisper
profecissem: & ob id rei ad inclytum hungarie regnū tua gratia
accerfitus uenirem: essemq; nō parum ociosus: suscepī laborem
ingentem diezq; plenū: imprimendi uidelicet cronicū pānonie
opus: laborē inquā: quē omnibus hungaris gratū atq; iocundū
fore putauī: quādoquidem: ut quisq; natale solum unice diligit:
reliquisq; orbis terrarum partibus longe anteposit: ita & suoꝝ:
qualem uitam egerint: quicq; uernaticus scire plurimū exoptat:
ut siqua preclara: memoratuq; digna cōspe xerit: imitari debeat.
siqua uero minus feliciter gesta compererit doctus precauere
possit. Sed cum animaduernerem: & diu mecum ipse uolūtārē:
cui meam primam in hoc sedulitatē pluribus diebus lucubrātā
dirigerē: te preter domine mi obseruandissime inuenio neminē.
Quippe & tu de me optie meritis es: & sine te susceptus labor
neq; intri: neq; expleri potuisset. Accipe itaq; hoc munusculum
nostrum iure quodā tue excellentie dedicādū: ut q; uidelicet
potissima laboris causa extitisti: ipsius quoq; operis particeps
esse debeas. Et siqua indies maiora excudemus: tuo etiā illustri
nomini dedicanda putabimus.

Incipit prima pars cronice de origine hūgaroy:
de descensu de scitia in pānoniam: de bellis cotra
dūerlas natioes habitis: ac de expulsiōe eorūde
& reſitu in ſcitiam.

nyomtatványok sajátjaival foglalkozik. Kötetenként külön fejezetek szólnak a tárgyalta korszak nyomdatechnikájáról, fa- és rézmetszéséről, a cenzúra és nyomdaprivilégium kérdéseiről. — Az ötödik kötet Magyarország 70 nyomdahelyének üzemait ismerteti (1801–1866); közülük a Pest–Budán működő fontosabbak: Budán a Bikfalvi Falka Sámuel alkalmazó Egyetemi nyomda és Landerer Katalin nyomdája; Pesten a Trattner János Tamás–Trattner Mátyás–Károlyi István vezette nyomda, a Paczkó Ferenc–Beimel József–Kozma Vazul, továbbá a Landerer Mihály János–Landerer Lajos–Heckenast Gusztáv által vezetett nyomda, a Bankjegynyomda, Tancsics Mihály, Lukács László–Herz János nyomdája, valamint Eisenfels Rudolf–Emich Gusztáv Pest legnagyobb kiadó- és nyomdaüzemévé fejlődő vállalata. Legtöbbjük politikai, művelődéstörténeti jelentősége közzismert a reformkor, az 1848–49-es polgári demokratikus forradalom és szabadságharc alatt, valamint az azt követő időkben.

48

NOVÁK László: Nyomdászatunk 500 esztendeje. Emlékkönyv a könyvnyomtatás feltalálásának félezeréves jubileumára. Szerk. — —. Kiad. a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete. (Bp. 1940, Világosság ny.) 160 l., illusztr.

A kötet első — és legterjedelmesebb — tanulmánya *Novák László: Gutenberg találmánya és a magyar könyvnyomtatás történetének vázlata* című munkája. A szerző először részletesen bemutatja Gutenberg találmányának történetét, röviden áttekinti az írás történetét, majd a nyomdászat elterjedését országonként, ezután tér a magyar nyomdásztörténet tárgyalására. (Az utolsó említett évszám 1930.) Külön részt szán a nyomdaipar technikai fejlődésének, amelyben a nyomás, a betűöntés, a szedés találmányaival (mint pl. Friedrich König gyorsajtója — 1812, William Bullock rotációs gépe — 1863.), az illusztráció, a képsokszorosítás eljárásaival foglalkozik, végül a „Nyomdásztársadalmi intézményeket” ismerteti. — *Venkovits Károly: A nyelv fejlődése, szelleme és a magyar helyesírás*, valamint *Piscator [Dr. Halász Jenő]: Honvédelem, mártíriumok és magyar nyomdászat* című tanulmánya zárja a kötetet.

49

Ötszáz esztendő. Tizenegy írás a félévezredes magyar nyomdászatról. Borsa Gedeon, Fülöp Géza stb. tanulmányai. Bp. 1974, M. Helikon. 124 l., illusztr. /Magyar tipográfia 4./ Klny. a Magyar Grafika 1973. évi 3., 4. és 5. számából.

Ezzel a — Magyar Helikon és a Magyar Grafika c. folyóirat együttes munkájaként elkészült — kötettel Lengyel Lajos kiváló könyvtervezőt és tipográfust köszöntik a sorozat szerkesztői, 70. születésnapja alkalmából. A tanulmányok, amelyeket az utolsó kivételével a Magyar Grafika 1973-ban, három számában közölt, az „ötszáz

év nyomdászatának jeles egyéniségeiről és fontos jelenségeiről emlékeznek meg – a teljesség és a rendszeresség igénye nélkül.” – A kötet tartalma: Soltész Zoltánné: Hess András és kora (ld 97); Varjas Béla: Az első magyar könyvkiadó (bővebben ld 104); Borsa Gedeon: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatásról. A Hoffhalterek (ld 70); Holl Béla: A hazai nyomdászat a XVII. század első felében (ld 41); Kéki Béla: Szenczi Kertész Ábrahám a magyar puritánus mozgalom szolgálatában (ld 90); Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós nyugat-európai mestereinek és üzletfeleinek kérdéséhez (ld 80); Käfer István: Az Egyetemi Nyomda Kelet–Közép–Európa művelődésében (ld 89); Fülöp Géza: Nyomdászat és könyvkultúra az 1848–49-i forradalom és szabadságharc idején (ld 38); Kiss István: Hazai nyomdászatunk a XIX. század második felében (ld 43); Székely Artúr: Szakirodalmunk történelmi vázlata a felszabadulásig (ld 53); Szántó Tibor: Emlékezés Kner Imrére, a magyar könyv mesterére.

50

SOLTÉSZ Zoltánné: A Gutenberg-kutatás legújabb eredményei. = MKSze. 90. évf. 1974. 1–2. sz. 181–184. l.

A Bibliothek des Buchwesens sorozat első kötetét (Der gegenwärtige Stand der Gutenberg-Forschung. Stuttgart, 1972, Anton Hiersmann. 302 l.) ismerteti a szerző. Mit nyújt a Gutenberg-kutatás számára ez a tanulmánykötet? – „Mindenekelőtt széleskörű nemzetközi összefogással kialakított, tárgyilagos áttekintést, a problémák feltárását, valamint számos kérdésben új, továbbmutató eredményeket – írja. – S ami a legfontosabb: lehetőséget arra, hogy megkülönböztessük a kutatók többsége által elfogadott véleményeket a ma is nyitott, megoldatlan problémáktól.” Soltész Zoltánné ebből a kérdéskomplexumból azokra tér ki részletesebben, „amelyeknél korábbi általánosan vallott nézetek módosultak, vagy amelyeknél a vélemények közelítése figyelhető meg.” – A könyvnyomtatás feltalálásának társadalmi előfeltételeiről (Hans Lüfing, Friedrich Adolf Schmidt – Künsemüller), a feltaláló személye körüli vitákról (Hans Widmann, Wytze Hellinga – Lotte Hellinga, Alfred Swierk), az európai nyomdászat távolkeleti eredetének kérdéséről (Luther Carrington Goodrich, Seoul Pow – Key Sohn, Hans Widmann), a Gutenberg-ösök adatainak rendszerezéséről (Heinz F. Friedrichs), Gutenberg strassburgi korszakáról – a „trucken” és „Formen” kifejezések nem vonatkoztathatók kizárólagosan a könyvnyomtatás előkészületeire (Kurt Köster, Schmidt – Künsemüller), Gutenberg feltételezett kísérleteiről – rézmetszetes keretdíszítés? (Hellmut Rosenfeld, Schmidt – Künsemüller), mainzi korszakáról és legrégebb nyomtatványairól – Psalterium, Missale speciale, Catholicon (Hans Widmann, Ferdinand Geldner) közölnek új eredményeket az ismertett tanulmányok.

51

STIGLER István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története. (Bev. Fitz Jenő.) Székesfehérvár, 1957[1958]. 29 l., 9 t. /István Király Múzeum közleményei. B. sor. 6./

A székesfehérvári nyomdászat kezdete az Augsburgból 1756-ban bevándorolt és Szentgálon nyomdát alapító Számmer Alajos fiának, Számmer Mihálynak nevéhez fűződik, akinek először 1790-től [1793?] működött Streibig Józseftől megvásárolt nyomdája Veszprémben. A szerző Számmer Mihály privilégiumának Fejér vármegye közgyűlésén történt 1807. szeptember 15-i kihirdetése utáni időpontra teszi a székesfehérvári nyomda működésének kezdetét, az üzem megindítását pedig már Számmer Mihály özvegyének (Wallner Clara) nevéhez köti (ld 103). „... Helyiségét az akkori Kaszánya utca 8. számú ház (Kossuth u. 11.) hátsó, emeletes részében rendezték be.” – Stigler szerint Számmer Mihályné (1822-ig), Számmer Pál (1822–1844), Számmer Pálné (1844–1869) vezette a nyomdát, majd Számmer Imre – Számmer Kálmán Vörösmarty Nyomda néven közösen (1869–1871). Ezután különváltan Számmer Kálmán (1871–1902) és Számmer Imre (1871–1894). Utóbbinak alkalmazottja volt Kner Izidor is, akit Számmer „saját könyvkötészet berendezésével bízott meg”. . . Számmer Kálmán nyomdáját megvette az egyházmegye: ez Páduai Szent Antalról nevezett Székesfehérvári Egyházmegyei Nyomdaintézet (1902–1926), majd Vörösmarty Nyomda néven (1926–1948) működött. Számmer Imre utódja özvegye, Knöbel Vilma volt (1894–1900), majd Heckenast Kálmán (1900–1920). Folkert István (1920), végül a Pannónia Szövetkezet lett a tulajdonos és „Számmer Imre Utóda Pannónia Nyomdavállalat” néven működött (1920–1949). – A szerző röviden megemlékezik Kaufmann Stefánia, Márián György, Singer Ede, Zelei Imre, Szöllőssy Ferenc, Eisler Adolf, Csuthy György nyomdájáról, továbbá az államosításig fennálló – az 1950-ben Székesfehérvári Nyomda néven egyesített – Csitáry, Vörösmarty, Pannónia, Kusovits–Debrecenyi, Minerva, Antal Géza Nyomdáról, végül vázolja a Székesfehérvári Nyomdai Munkások Szakszervezetének történetét.

52

SZÁNTÓ Tibor: Anno 1800 ... Elfelejtett hazai nyomtatványok. Összeáll. –. (Közrem. Kardos Katalin.) Bev. Lukácsy Sándor. [Bp.] 1972, M. Helikon. 10, [2] l., 50 t. /Magyar tipográfia 2./

Szántó Tibor nyomdászattörténeti képeskönyvével „e nemes iparág hagyományai, az elődök munkája előtt kívánt tisztelni és adalékokat nyújtani egy szakma önismeretéhez, amikor ... a nyomdászat történetének legrejtettebb zúgait, a reklámgrafikákat s más efféle üzleti-gyakorlati hasznú aprónyomtatványokat” választotta gyűjtőköréül. Ebben a „szeretettel, leleményesen és mosolyogva összeállított

könyvből” 108 reprodukció sorakoztatja fel időrendben a XIX. század mindennapi életéről tudósító nyomtatványokat: színlapokat, divatképeket, ponyvakiadványok címlapjait, plakátokat, emléklapokat, címkéket és árúcsomagolásokat, reklámkártyákat és egyéb alkalmi kiadványokat, kuriózumokat (két székesfehérvári színlapot is – 1822 és 1880). A gyűjtemény nemcsak sajátos korrajz, hanem ízléstörténeti szemle is, mely a stílusok ritkán kutatott, popularizált változatait világítja meg. . . – A hasonmásokról nem mindenütt olvasható le az előállító nyomda neve, ezért hasznos lett volna, ha nyomdák mutatója és főleg lelőhelyjegyzék is készül a kötethez.

53

SZÉKELY Artur: Szakirodalmunk történelmi vázlata a felszabadulásig. = MG. 12[117]. évf. 1973. 4. sz. 1–14. l., illusztr.

A nyomdai munkások szervezetei, mint az Önképzőegylet (1866), a Könyvnyomdászok Szakköre (1882), a különböző nyomdászkörök (Gépmesterekör, Korrektorkör, Kéziszedőkör) és maga a szakszervezet is a nyomdászkultúra legfőbb előmozdítói voltak – állapítja meg a szerző. Ennek is „egyik legfontosabb tartományát”, a nyomdász szakirodalom fejlődését (tehát nem a nyomdásztörténeti irodalomét!) három időszakban tekinti át:” I. A kezdetől a szakkör megalakulásáig; II. A szakkör korszaka 1882-től 1914-ig; III. A szakkör nélkül a felszabadulásig.” – Összefüggéseikben, értékelve mutatja be a fontosabb műveket, monográfiákat, nyomdai évkönyveket és folyóiratokat. Ezután a nyomdász szakírók munkásságát ismerteti időrendben, sajnos, a teljesség igénye nélkül: Ács Mihály (1841–1896), Firtinger Károly (1847–1903), Pusztai Ferenc (1850–1924), Tanay József (1857–1929), Fuchs Zsigmond (1853–1931), Novák László (1873–1942) és Wankó Vilmos (1886–1936). – Az illusztrációs anyag 7 fontos kiadvány címlapját és a nyomdász szakírók fényképeit mutatja be.

54

SZELESTEI N. László: A Hess-féle Chronica legrégebb kéziratosa másolata (1481). = MKSze. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [349]–351. l.

„1971-ben magánhagyatékából egy 27 X 20,5 cm nagyságú kódex került a budapesti Eötvös Kollégium Könyvtárába. A kötetben 37 levélen 73 számozott lapot tölt be kézírással a Chronica Hungarorum, amelynek tükre 21,5 X 13,5 cm. A krónikát egy hat, számozatlan levélből álló füzet előzi meg, . . . végén öt számozatlan üres levél áll.” A krónika végén a másoló latin nyelven megnevezi magát és forrását is. Közli, hogy „befejeztetett Bécsben, Johannes Menestartfer. . . által, az Úr 1481. esztendeje szeptember havának 10. napján” s hogy Andreas Hess Budai krónikájáról (1473) készült. – Előkerült tehát Hess nyomtatott krónikájának első ismert kézira-

tos másolata, amelyet a pécsi püspöki könyvtár 1778. és 1838. között készült katalógusai mutatnak ugyan, de magát a kéziratot már Fitz József sem találta. A szerző összeveti a Menestartfer-kézirat szövegét az 1702-ben róla készült (Budapest, az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található) Hevenesi Gábor-féle másolattal és a nyomtatott eredetivel. Megtudjuk továbbá a közleményből, hogy az előkerült kéziratos másolat — a zöld kötéstáblájába préselt verzálisok és évszám (1702) tanúsága szerint — Kálnoki Sámuel (1640–1706) erdélyi főúré volt.

55

SZENTKÚTY Pál: Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és a nyomdai „cifra” történetéhez. Bp. 1940, Magyar Bibliophil Társaság. 114 l., illusztr.

A tanulmány első fejezete a nyomdai mintakönyvek őseivel és európai elterjedésével foglalkozik. Az első, amely Damiano da Moile Parmában kiadott nyomtatvány (1480?) után fennmaradt: Erhard Ratdolt Augsburgban megjelent Specimenje (1486). A mintakönyvek előfutárjai a betűművészetet, betűtudományt művelő reneszánsz — főleg olasz — kalligráfusok munkái voltak, mint Leonardo da Vinci barátjának, az első mértani betűszerkesztőnek, Luca Pacioli-nak Divina proportione... című műve (1509); Albrecht Dürer Underweisung der Messung-ja (1525), vagy Geofroy Tory de Bourges Champfleury-je, mely az „attikai vagy antik, közönségesen római betűk művészetéről és tudományáról és az emberi testhez és archoz hasonló helyes arányáról” szól. Jelentős a XVI. századi magyar Bocskay György kalligráfiai munkássága is. — A második fejezetben a „magyarság betűválasztásáról”, majd a magyar nyomdák — többek között Tótfalusi Kis Miklós, a nagyszombati nyomda, az Egyetemi Nyomda, Landerer János Mihály pozsonyi betűöntődéje, a budai Landerer-nyomda, a pécsi Engel-nyomda, a pozsonyi Patzkó- és más nyomdák — mintakönyveiről, Bikfalvi Falka Sámuel betűmetsző művészetéről olvashatunk. — A harmadik fejezet az évszázadokon át alig változó nyomdai „cifra” (fleurons) története.

56

TARNÓC Márton: A magyar könyv a XVII. század elején. = MKSzle. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [315]–327. l.

A szerző „— a vitaindítás és nem a lezárás igényével —” olyan csomópontokat ragad meg, „amelyeknek tüzetesebb vizsgálata a XVII. század első felének nyomda- és könyvtörténete, irodalom- és művelődéstörténete szempontjából... fontosnak és eredményesnek látszik”. — Elsőként a korabeli értelmiségi (egyházi és világi, főleg főúri, nemesi, polgári) réteg „gazdasági-társadalmi, vallási és politikai erők hatása nyomán bonyolult képzetét” vizsgálja, nagy alakjaiban és az európai szellemi

áramlatokkal való kapcsolataikban. Ekkor 18 hazai nyomda (Debrecen, Lőcse, Kolozsvár, Várad, Bártfa, Gyulafehérvár, Nagyszombat és Pozsony, Kassa, Csepreg, Sopron, Keresztur, Pápa, Sárvár, Somorja, Szeben, Trencsén és Zsolna, Nemetújvár, Tejfalu) és 13 külföldi (Bécs, Hanau, Amszterdam, Oppenheim, Leiden, Utrecht, Prága, Graz, Heidelberg, Frankfurt, Nürnberg, Basel) állított elő magyar nyelvű könyveket. — Ezután a vizsgált időszak magyar könyvének jellemzőit sorakoztatja fel Tarnócz Márton; „a kézirat nyomtatott könyvvé válásának útját . . . konkrét példák részletes elemzése révén” érzékelteti. Kiemelten foglalkozik a könyvművészeti elemekkel, a jeles rézmetszőkkel és a korszak könyvkötéseivel. A könyvtárról alkot átfogó képet a következő fejezetben: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György — Rákóczi Zsigmond fejedelmi könyvtáralapítása, az első magyarországi nyilvános könyvtár (Kassa), és felhívja a figyelmet néhány kis, de jellemző gyűjteményre. — Végül az irodalmi fejlődés és a könyvnyomtatás viszonyát tárgyalja, az időszak erőviszonyainak meghatározottságában. Ezen a téren a XVI. századhoz képest visszaesés következett be: „A XVII. század első felének magyar szellemi életéről a kinyomtatott könyvek, nem nyújtanak teljes képet” — írja. — A világi szerelmi és politikai költészet kéziratban terjedt, a nyomdából kikerült könyvek döntő többsége is csak didaktikus-polemikus, retorikus próza volt. „Ennek ellenére a könyvnyomtatás mégis óriási szerepet játszott . . . kettős vonatkozásban. Az egyik a tudományos alapokon meghódított anyanyelvűségi program célkitűzése és realizálása az értekező próza síkján, a másik: az egységes helyesírás és az irodalmi nyelv kialakulásának tudatos segítése.”

57

TRÓCSÁNYI Zoltán: Régi magyar nyomtatványok meghatározása. = Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re. Szerk. Kóhalmi Béla. Bp. 1919, Lantos. 14—23. l.

A régi magyar nyomtatványok csonka példányainak, olykor kötéstáblákból kiáztatott töredékeinek meghatározásához csak legritkábban adhatnak útbaigazítást a címlap, az ajánlás, a kolofon adatai. Abban az esetben, „ha az összehasonlítások hosszú sora nem vezet eredményre — a nyelv, helyesírás, alak (formátum), betűk (típusok), kötés és tartalom egyező vallomása dönti el a kérdést” — írja összefoglalásában a szerző. Példákkal szemlélteti, hogy ezek a vizsgálati szempontok külön-külön csak ellenőrző bizonyosságot szolgáltathatnak. — Mindenekelőtt nélkülözhetetlen a nyomtatványok helyesírásának tüzetes ismerete, mert akkor „a nyomdáknek még nincs egységes helyesírásuk. . . Sőt az is meglehet, hogy két különböző helyesírású, de ugyanazon nyomdából kikerült mű egy és ugyanazon szerzőtől való.” — Támpon lehet, hogy „1527-től 1550-ig az i-ző nyelvjárás volt a nyomtatványok nyelve, 1550-től 1590-ig e-ző (ë-ző) és ö-ző, 1590 után általában e-ző (ë-ző)” — A betűtípusok és az egyéb nyomdai anyag egyezésénél a készletek vándorlását stb. sem szabad

figyelmen kívül hagyni. — A kötéstábla dúcai, anyaga, színe is bizonyító erejű lehet, vagy a mű tartalmából levonható tanúságok. Trócsányi Zoltán felhívja a figyelmet az egy kiadáson belül előforduló variánsokra, és felveti: a töredék esetleg „próba-nyomat” (nyomásminta) is lehet, mint Komjáthy Benedek Zenth Paal-fordítása, mely Krakkóban készült.

BÁCSKAI László: Bemutatjuk az Akadémiai Nyomdát. = A Könyv. 7. évf. 1972. 1. sz. 39–55. l., illusztr.

Az Akadémiai Nyomda a magyar tudományos könyv- és folyóiratkiadás nyomdája, „ipari bázisa a magyar tudomány fejlődését reprezentáló publikációknak.” Profilja „felöleli – többek között – a nyelv- és irodalomtudományt, a filozófiai és történettudományt, a matematikai és fizikai tudományokat, az agrár, az orvosi, a műszaki, a kémiai, a biológiai, a földtani és bányászati, a gazdasági és jogtudományokban publikálásra kerülő kiadványokat éppúgy, mint a nagyszabású szótárprogramot, valamint a lexikonprogram folyamatos végrehajtását.” – A szerző rövid történeti visszapillantással először a nyomda elődeiről szól (Pest város csillagsajtós könyomdája – 1864; Székesfővárosi Házinyomda; Budapest Nyomda), majd jelenét mutatja be sokrétűen, gazdag adatanyag kíséretében. – „Külön kell hangsúlyozni – írja –, hogy... [ebben a nyomdában] kivételes jelentősége van a szedésnek. Ez... különleges képzettséget, magas kvalifikáltságot igényel,” hiszen Európa valamennyi nyelvén, Ázsia és Afrika több nyelvén is készülnek itt – egyebek mellett bonyolult jelrendszereket alkalmazó nyelvészeti és más – kiadványok. (Csak a nyelvészeti szedés 30 ezer fonetikus betűt használ!) A nyomda 560 dolgozójának 50–51%-a szedő, és szakosított matematikai, kémiai stb. szedőmunka folyik. Betűkészlete 25 vagon(!), mely helyi betűmetszéssel állandóan bővül. Évi új szedés mennyisége 12 ezer A/5 ív, termelése 1319 tonna, melynek több mint 90%-a könyv (1970). A szerző ismerteti a nyomda készárútermelését, a korábbi időszakok ívtermelését, az elkészített könyvek számát, a termelési értékek alakulását (1955–1970), majd áttekinti a nyomda ún. „sikerkiadványait”, amelyek sok kiadásban és nagy példányszámban jelentek meg (Új Magyar Lexikon, szótárak, Az ember anatómiájának atlasza stb.). Ezután mutatja be részlegenként a nyomdát: a monószedőtermet, a tanműhelyt, a betűöntödét, a klisé üzemet, az ofset osztályt és a könyvkötészetet; kitér a dolgozók munka- és életkörülményeire (jövedelmük alakulására, a szociális stb. juttatásokra) is. Végül a tizenkétszeres élűzem belföldre és exportra tervezett termékkibocsátásának mennyiségéről tájékoztat (1970–1985), a nyomda rövidtávú fejlesztési programja alapján.

BÁCSKAI László: Bemutatjuk a Statisztikai Kiadó Vállalat nyomdaüzemét. = A Könyv. 7. évf. 1972. 2. sz. 66–81. l., illusztr.

Az 1959-ben alapított – és a gazdasági mechanizmus reformja óta megnövekedett jelentőségű – Statisztikai Kiadó Vállalat feladatköre: „a Központi Statisztikai Hivatal és az irányítása alá tartozó intézmények rendszeres és időszakos adatgyűjtésményeinek, elemző és értékelő munkáinak, módszertani kiadványainak közreadása és terjesztése, valamint az ezekhez szükséges beszámolási rendszerek, nyomtatványgarnitúrák és egyéb nyomtatványok előállítása és az adatszolgáltatóknak történő rendelkezésre bocsátása. Mindezt kiegészíti a számítástechnikai szak- és tankönyvek, folyóiratok, speciális nyomtatványok nyomdai előállítása, kiadása, terjesztése, valamint újabban számítástechnikai segédeszközök beszerzése és forgalmazása.” – A szerző részletesen ismerteti a Vállalat 1969-től korszerűsített, kisoszfet technikán alapuló nyomdaüzemét, amely „jelenleg Magyarországon a legmodernebb és kapacitásában a legnagyobb sokszorosító” – „gyorsnyomda.” Bemutatja a szedés, a nyomtatás és a könyvkötészet korszerű gépeit, a rövid nyomdai átfutási időket, közli a termelés gyorsan felfutó adatait (1971-ben 325 kiadvány, 83 681 A/5 ív terjedelemben, 412 249 példányban + 29 118 A/5 ív terjedelmű nyomtatvány, közel 16 millió példányban). Áttekinti az SKV kiadványait, folyóiratait, amelyek eljutottak Frankfurt, München, Stuttgart, Varsó, Madrid, Sydney, Brüsszel, Szófia, Lipcse, Belgrád könyvvásárait is. Végül az SKV – mely 1970. óta a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja – gondjairól és perspektívikus terveiről számol be a cikk.

BÁNÁTI Ágnes – SÁNDOR Dénes: A százszentendős Athenaeum. 1868–1968. Bp. 1968, Akad. Kiadó. 269, [1] l., illusztr., 24 t. /A magyar könyv./

Az évfordulóra kiadott, szép kiállítású könyv az Athenaeum részvénytársaság megalakulásától, 1868. június 28-tól napjainkig tárgyalja a nyomda történetét. Képet ad a nagy részvénytársaságok létrejöttének kedvező hazai gazdasági fellendülésről, a nyomda első nagy rekonstrukciójáig tartó felíveléséről. A kapitalista nagyüzem című fejezeten belül, mely az első világháború végéig kíséri nyomon az eseményeket, három alfejezet a dolgozók szociális helyzetével és bérproblémáival, munkasztrámkalmi megmozdulásaival, majd a részvénytársaság kiadói tevékenységével foglalkozik. Ezt követi az 1919-es forradalom, majd a Horthy-korszak részletes üzemtörténete, a felszabadulástól az államosításig terjedő időszak, végül a mai, szocialista nagyüzem bemutatása. Rövidítésjegyzék, névmutató és számos képmeléklet teszi jól használhatóvá a kötetet.

BARANYI Dóra, M.: A Franklin Nyomda százéves története. [Bp.] 1973. (Franklin ny.) 199 l. illusztr. Bibliogr. 195–196. l.

A mai Franklin Nyomda története 1949-ben kezdődött, amikor az államosítást követően egyesült a Franklin Társulat nyomdája (1873–1949) és a Stephaneum Nyomda (1899–1949), az addigi Stephaneum épületében. – Az első két fejezet az egyik előd, a Franklin előtörténetét dolgozza fel: Johann Paul Royer Pozsonyban alapított nyomdájától (1715) tárgyalja a Landerer dinasztia, Landerer Lajos és társa, Heckenast Gusztáv tevékenységét, szerepét a reformmozgalomban és a magyar nyomdaipar fellendülésében, továbbá a Franklin Társulat nyomdáját az 1945-ig és az államosításig terjedő időszakban. A másik előd, a Stephaneum Nyomda történetét tartalmazza a harmadik fejezet, a Szent István Társulat önálló nyomdaüzemének megalakulásától az egyesítésig (1899–1949). Külön fejezet világítja meg a nyomdai dolgozóknak a munkásmozgalommal való kapcsolatát, a Typographia című lap tükrében. Legterjedelmesebb a zárófejezet, az új Franklin Nyomda 20 éves története, amely többek között beszámol a nyomda rekonstrukciójáról, az üzemfejlesztés részleteiről, ugyanakkor a Franklin tömegszervezeti, társadalmi, kulturális és sportéletével kapcsolatos – a nyomdatörténethez szorosan nem tartozó, de jelenét színesen bemutató – tényanyaggal is foglalkozik. A forrásokból és dokumentumokból sokat idéző, gazdag adatanyagot tartalmazó tanulmányt bőséges képanyag illusztrálja. – Jegyzetek és Függelék zárja a kötetet; utóbbiban a Franklin Nyomda szervezeti felépítését, a kitüntetések listáját, a bibliográfiát, végül a képek jegyzékét és forrásait adja közre a szerző.

BENDA Kálmán – IRINYI Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. /1561–1961./ [Közrem.] (Bogdán István.) Bp. 1961, Akad. Kiadó. 432 l., 24 t. /A magyar könyv./

Magyarország máig működő, legrégebbi nyomdájának, a Huszár Gál által 1561-ben alapított debreceni nyomda története három nagy gazdasági-társadalmi rendszeren ível át. „Kiadványainak lapjain ott tükröződnek a reformáció és ellenreformáció szenvedélyes vitái, a protestáns táboron belül unitáriusok és kalvinisták, puritánusok és ortodoxok bírkózása, a törökkel való harcok és a nemzeti szabadságküzdelmek. . . . Itt nyomták Rákóczi 1704-es híres Manifestumát, itt jelent meg 1849-ben a Függetlenségi Nyilatkozat, és 1945-ben. . . a nyomda az elsők között adott hírt arról, hogy a második világháború romjain új élet indult.” Művelődéstörténetünkben nagy szerepet játszott az ábécés könyvek, elemi és főiskolás tankönyvek, kalendáriumok és széphistóriák kiadásával. – A szerzők hat fejezetben tárgyalják a nyomda történetét a kezdetektől a mai Alföldi Nyomda rekonstrukciójának tervéig.

„A kiadványokban testet öltő gazdasági-társadalmi fejlődést s a hozzá szorosan kapcsolódó művelődési törekvéseket” állítják vizsgálataik középpontjába, ugyanakkor megismertetik a nyomda technikai működését, a nyomdában dolgozók helyzetét és munkaviszonyait is. Függelékben közlik a nyomda vezetőinek névsorát, a nyomda kiadványait 1561-től 1849-ig. — Rövidítések jegyzéke, valamint a tanulmányhoz kapcsolódó név- és tárgymutató egészíti ki a kötetet, továbbá 24 tábla, melyek a nyomda fontosabb kiadványait, nyomdászjelvényeit, iniciáléit és a nyomdáról készült fotókat mutatják be időrendben.

63

BENDA Kálmán: A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16–18. században. = Előadások a nemzetközi könyv- és könyvtár- és információs konferencián Debrecenben, 1972. szeptember 12–13. A debreceni tipográfiai, könyvművészeti, könyvtári, olvasói. Debrecen, 1973[1974], Alföldi ny. 9–19. l.

A Huszár Gál alapította (1561) debreceni nyomda „a város és a vele minden téren szorosan egybeforrt református egyház világnézetét képviselte, és ennek . . . propagálásán fáradozott évszázadokon keresztül.” Termékei „így azoknak a népművelési törekvéseknek is kifejezői, amelyek a magyar kálvinista egyház részéről évszázadokon át megnyilvánultak” — hangsúlyozza a szerző. — Ugyanakkor már Mélius Juhász Péter idejében jelentek meg — korábban kéziratban terjesztett — históriás énekek, széphistóriák, titokban, impresszum nélkül, Mélius halála után pedig túlsúlyba kerültek az egyházi művekkel szemben. Ezek és az 1580-as évek közepétől megnövekedett számú, már a néphez szóló „bibliák, zoltárok és énekeskönyvek formálják a . . . református hívők, köztük a parasztság kultúráját is, s alakítják ki a később annyira jellemző bibliás, ugyanakkor öntudatosan magyar műveltséget.” Nemcsak a debreceni kalendáriumok (az első: 1593), hanem a felekezeti vitairatokat 1650 után felváltó prédikációs irodalom is sok világi, általános művelődési elemet közvetített, főleg a városi polgársághoz. — A Váradról 1660-ban Debrecenbe menekült Martonfalvi Tóth György professzor munkáiban a puritanizmus legradikálisabb eszméi kaptak hangot, a nyomda sokezeres példányszámban bocsátott ki tankönyveket, a falvakban is ekkortájt létesült protestáns iskolák számára. — A 18. század — kezdetben a Habsburg ellenreformáció és a jezsuita cenzúra nyomására — a megvárakozás és megmerevedés, az ortodox kálvinizmus korszaka a nyomda kiadványaiban, mintha a felvilágosodás nem is létezett volna. Benda Kálmán áttekinti e korszak magas példányszámban megjelent, a népnek szánt debreceni nyomtatványait, amelyek zöme 17. századi művek változatlan utánnyomása volt; majd szemelvényekkel igazolja, hogy ez a 72%-ában magyar nyelvű irodalom a tartalom mellett konzerválta a 17. századi, tömör barokk nyelvet is, amelyet a reformkor irodalma számára „a debreceni nyomda kiadványain keresztül a parasztság őrzött meg.”

64

A betű mestere. Emlékezés Tótfalusi Kis Miklós életművére. (Tolnai Gábor: Tótfalusi Kis Miklós. 1650–1702. + Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós amszterdami betűmintalapja és a hollandi antikva. + Szántó Tibor: Tótfalusi Kis Miklós és a XVII. század betűművészete.) Bp. [1965], M. Helikon. 54 l., 1 mell.

Az igényes kiállítású kötet első tanulmánya, melyet *Tolnai Gábor* még 1939-ben, Kner Imre kérésére írt a Mentség gyomai kiadásához, itt anyagában és az elemzés új szempontjaival kiegészítve jelenik meg. — *Haiman György* írása Szentkúty Pál és Kner Imre leveleiből idézve ismerteti Tótfalusi Kis Miklós elveszettnek hitt amszterdami betűmintalapjának előkerülését, majd a „holland antikva” szerepét, Tótfalusi Kis Miklós betűalkotásának helyét tisztázza: átmenetet képez a Garamond-kori reneszánsz „mediaevális”, valamint Bodoni és Didot klasszicista antikvája között. — *Szántó Tibor* szerint Tótfalusi Kis Miklósról nem a Blaeu-műhely, inkább Christoffel Plantin és Christoffel van Dyck hatott. Bizonyítja továbbá, hogy a korábban Anton Janssonnak tulajdonított típus Tótfalusi Kis Miklós metszése, és nyomon követi az eredeti matricák útját Janson betűöntő műhelyén át a frankfurti D. Stempel házműzeumáig, ahonnan a Hermann Zapf-féle világszerte elterjedt betűfelújítás származik. — A melléklet az Amszterdamban készített eredeti betűmintalap (1685–1686) hasonmása.

65

BÖNÉ Gyula: Adalékok Kis Miklósról vonatkozóan. = Könyvtári Szemle. 17. évf. 1973. 3. sz. 109–116. l.

A közlemény, mely korrekt pontossággal, 1866-tól tekinti át a Tótfalusi Kis Miklóssal foglalkozó fontosabb irodalmat, egyben figyelmeztető kiállás a kutatói etika nélkülözhetetlensége mellett. — A legjelentősebb felfedezés Harry Carteré, az oxfordi egyetemi nyomda betűtörténészé; ő bizonyította be, hogy a „Janson-antikvának” nevezett betűket Tótfalusi Kis Miklós metszette (The Origin of The Janson Types: with a Note on Nicholas Kis'. = Linotype Matrix, March 1954.; Nicholas Kis and the Janson Types. = Gutenberg Jahrbuch 1957. 207–212. l.). A szerző értékes adalékokat tesz közzé a svéd Carl Björkbom — általa hollandra, később magyarra fordított — cikke nyomán (Henrik III. Keysers georgiska stilprov. = Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1935/1.) Kis Miklós grúz (hutzuri) betűiről, majd így összegezi a kifejtetteket: „... megállapítható. . . , hogy 1703-ban készült betűről az első betűmintalap. Betűivel azonban grúz egyházi könyv sohasem készült. Úttörő munkája a grúz egyház javára tehát csupán meddő nyomdatörténeti tény maradt. Betűinek sorsa sincs felderítve, lehetséges, hogy Svédországban maradtak, ez azonban további kutatásra szorul.” Szóvá teszi továbbá az Országgh László és Szántó Tibor részéről Björkbomot, ill. Cartert, valamint Szentkúty Pál

részéről Kner Imrét ért méltánytalanságot, befejezésül pedig a Dézsi Lajos óta eltorzítva használt „Misztótfalusi” helyett javasolja és indokolja a helyes Miszt – Tótfalusi Kis Miklós névalakot.

66

BORSA Gedeon: Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában? = MKSze. 80. évf. 1964. 1. sz. 79–83. l.

Az elmúlt két évtized során Jeney Ferenc, Holl Béla és Csapodi Csaba talált régi magyarországi nyomdákban fennmaradt korrektúraíveket. A rendkívüli ritkaságokat csaknem mindig kötetstáblák őrizték meg, miként a Jeney Ferenc által felfedezett és irodalomtörténeti szempontból ismertetett 48 ívet a győri püspöki könyvtár két főlíó alakú kötete. Ezek a kolozsvári Heltai-nyomda 1566. évi termékei közül kerültek ki, és 14 ív kivételével valamennyi tartalmaz korrektúraíveket. — Borsa Gedeon ennek a legrégebb és legnagyobb mennyiségű leletnek végezte el a nyomdatörténeti vizsgálatát. Először a hibajelölés módját, a korrektúraívek alkalmazását ismerteti, amelyek „zömükben már a könyvnyomtatás felfedezését követő évtizedekben kialakultak, és... meglepően egységes formában — évszázadokon át fennmaradtak.” Így „a hibajelölés túlnyomó része a szedésben lévő hibás betű függőleges vonallal való áthúzásával történt. A helyes betűt mindig a hasáb jobb szélére a hibával egy sorba írták, de a korrektúraívet nem ismételték meg annyiszor, ahány hiba a sorban volt.” A javításra kijelölt hibák számát — a mai gyakorlathoz mérten — igen magasnak találjuk (a Molnár Gergely-féle tankönyv /RMK II. 102./ utolsó lapján: 32), amiből következik, hogy a korrektúrát a már lapokra tördelt, sőt „kilőtt” szedésen hajtották végre — írja a szerző. — Hogy ne változzon a sorok száma és minél kevesebbet kelljen újra szedni, abbreviatúrákat és ligatúrákat alkalmaztak — ebben az időben már csak a javítások miatt. A hibák legfőbb forrása volt a szerzők nehezen olvasható kézirata és a szedők magyar nyelvtudásának hiánya. A levonatokból a korrektúra több — egy esetben öt! — fázisa állapítható meg. Eltér a mai gyakorlattól, hogy a korrektúraívek mindkét lapjára nyomtak. Borsa végül megállapítja, hogy „A korrigálás a győri töredék minden ívében ugyanattól a kéztől származik. Ez aligha volt más, mint maga Heltai Gáspár”...

67

BORSA Gedeon: A szebeni nyomda a 16. század utolsó negyedében. = MKSze. 81. évf. 1965. 1. sz. 56–61. l.

A régi hazai nyomtatványok új feldolgozása során a szerzőnek módjában állt, hogy minden eddigénél több szebeni nyomtatványt tanulmányozhasson. A témára vonatkozó ismereteinket, illetve az új megállapításokat foglalja össze munkájában. — Az 1529–30. és 1544. években kimutatható szebeni könyvnyomtatás után a

város papírmalmának megindulásáig (1573) nincs nyoma könyvsajtó működésének. A nyomdaalapítás „a papírmaloméval analóg módon történhetett. Sőt bizonyos, hogy a kettő egymással szoros összefüggésben állt. Nyilván városi kezdeményezésre, ... városi tőkével indulhatott meg tehát a nyomda 1575-ben” — írja. — Sem az alapítás levéltári anyaga, sem az első kiadványok nem maradtak fenn. De Christianus Schesaeus egy — a korábbi irodalomból ismert — művének kolonfonjában megtalálható az 1575 évszám és a nyomtatók neve: Martinus Heusler és Martinus Wintzler, akik dolgoztak még a következő esztendőben is. — További nyomdászok (és működési idejük) Szebenben: Gregorius Frautliger (1576–1578); Georg Greus (1581–1584 és közben Brassóban 1583); Joannes Gübesch (158? –1590); Joannes Heinricus Crato (1591–1594); Joannes Fabricius (1595–1598). — Részletesen foglalkozik a szebeni nyomda történetének „külön fejezetével”: ekkor készül el Szeben és Brassó közös vállalkozása, a kétkötetes százsz jogszabálygyűjtemény (Brassó, 1584, Greus), melynek kapcsán a Honterus-féle betűkészlet jelentős része és a nyomda könyvdíszei Brassóból Szebenbe kerültek, de a brassói nyomda nem szűnt meg. — A tanulmány számos eddigi megállapítást módosít a szebeni nyomdával kapcsolatban, 1575 és 1600 között. (Ld még 87)

68

BORSA Gedeon: A budai Hess-nyomda új megvilágításban. = MKSze. 89. évf. 1973. 2. sz. [138]–149. l., illusztr.

Tanulmánya tárgyát a szerző a következőkben jelöli meg: „... arra teszünk kísérletet, hogy Hess kiadványait további vizsgálat alá fogva igyekezzünk még világosabb képet adni a budai nyomdáról. ... néhány új szemponttal szeretnénk kiegészíteni, ill. ahol ez szükségesnek látszott, módosítani a korábbi megállapításokat vagy feltételezéseket.” — Következtetései: a két Hess-kiadvány (rövidítve a *Chronica* és a *Basilius*) betűméretének és betűi rajzának új, alapos vizsgálatából kiderült, hogy nincs köztük eltérés, tehát „Hess betűit mindkét kiadványban változatlanul — átöntés nélkül — használta.” Betűinek eltérő rajza és mérete nem származhat öntési egyenlenségből, nem tulajdonítható a — Gustav Mori alapján Fitz József által feltételezett — ólompatrica használatának. Kevert előfordulásuk is csak azzal magyarázható, hogy „Hess már kész, öntött betűket hozott magával”. Nem helytálló a korábban megállapított 3 szedésrészlet sem: „... ezek feltételezése semmivel sem bizonyítható, de számos körülmény... éppen ellene mond ennek. Hess tehát kiadványait folyamatosan szedte, és azokat egyetlen sajtó segítségével állította elő”. Betűkészlete sem a Fitz által kiszámított 70 000 lehetett, hanem „4000-nél több, de 15 000-nél kevesebb, azaz hozzávetőleg 10 000 betűben jelölhető meg”, és „aligha haladta meg a fél mázsát”. — Borsa Gedeon befejezésül felhívja a figyelmet, hogy „... még számos kérdés gondos elemzése szükséges. Néhányat ezek közül csak

példaként említünk: honnan és hogyan szerezte be Hess nem egységes betűkészletét, hányan dolgoztak a műhelyben, milyen példányszámban és mennyi ideig készültek a kiadványok, a Basilius vagy a Chronica jelent-e meg előbb stb.”

69

BORSA Gedeon: Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége. = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1970–1971. (Szerk. Németh Mária.) Bp. 1973. 301–321. l., illusztr.

Manlius könyvkötői tevékenysége eddig „inkább csak megsejtett, sem mint bizonyított volt” — írja vezető soraiban a szerző, aki Németújváron, a ferencesek könyvtárában 14, Budapesten az Egyetemi Könyvtárban és az Akadémiai Könyvtárban 1–1, Sopronban, az evangélikus egyház könyvtárában 1 és a városi levéltárban 7 — utóbbi helyen Manlius nevét is feltüntetett — kötetet talált. Ezek Manlius kötetében készültek, és összesen 28 féle díszítő elemet tartalmaznak. — Az előkerült 24 kötés egy évtizedes kieséssel Manlius közel negyedszázados magyarországi tevékenységének egész idejét (1582–1605) felöleli, közülük azonban csak 3 az ő saját nyomtatványa. Egész sor könyvet bekötött Batthyány Boldizsár könyvtára számára; ez a magyarázata Manlius rövid németújvári visszatéréseinek (1589), ill. a kolonfonjában „Giessingen durch Hans Mannlin” megjelölésű, ez évi kiadványának. — A soproni levéltárban őrzött naptárakat Bécsből, Nürnbergből, Augsburgból szerezte be, és bekötésük után maga hozta forgalomba, tehát könyvkereskedéssel is foglalkozott. — Manlius tevékenysége jól példázza, hogy a XVI. századi nyomdászok megélhetésében kisebb szerepük volt a feltételezett, megsemmisült kiadványoknak, mind eddig véltük. — A megtalált kötetek leírása után a díszítő elemek részletes rendszerezése következik (görgetők, bélyegzők, lemezek), majd a kötések egyéb jellegzetességeinek ismertetése. Négy kötetábra egész oldalas fényképreprodukciója és a díszítő elemek kiváló levonatai könnyítik meg az azonosítást a további kutatás számára.

70

BORSA Gedeon: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatásról. A Hoffhalterek. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 27–37. l., illusztr.

Bevezetesként a XVI. századi Magyarország politikai, gazdasági és vallási megosztottsága miatt kedvezőtlen helyzetét és nyomdászátát vázolja röviden a szerző, majd fontosságában a kolozsvári Hoffgreff–Heltai nyomdát követő Hoffhalter-család működésének debreceni előzményeit (Huszár Gál 1561–62) és nyomdászati tevékenységét tárgyalja. — Ismerteti Raphael Hoffhalter lengyel származását, zürichi kapcsolatait, bécsi éveit (1556–1563), ahol könyvnyomtatásra, fametszésre, papír- és könyvkereskedésre kapott privilégiumot és több magyar vonatkozású könyvet (Oláh Miklós, Pietro Ransano, Bornemisza Péter stb. munkái) adott ki. Debrecenbe költö-

zéséről (1563) a város címerét ábrázoló fametszete tanúskodik először, önálló kiadványai pedig 1565-től (Meliusz Juhász Péter: Az két Samvel könyueinek . . . fordítása, Werbőczy István Magyar decretvm. . . stb.). A Debrecenből Váradra (1565), majd Gyulafehérvárra (1567) áttelepedett és már unitánus Hoffhaltert állítólag a Dávid Ferenc: De falsa et vera vnivs Dei . . . cognitione libri duo (1568) című könyvének fametszetein felbőszült kálvinisták verték agyon a gyulafehérvári utcán (1568). Fia, Hoffhalter Rudolf Nedelicen és Alsólindván (1573–1574), később Debrecenben (1576–1583), átmenetileg Váradon (1584–1585), majd ismét Debrecenben (1586) nyomtatott, haláláig. — „Mai ismereteink szerint a XVI. századi Magyarország területén húsz műhely működött harminc helységben — írja a szerző. — Ezeket összesen ötven, név szerint is ismert nyomdász vezette. Sajtóik alól kikerült nyomtatványok közül ma mintegy 850 ismeretlen.” A húsz műhelyből „mindössze hat — a kolozsvári, debreceni, szebeni, bártfai és nagyszombati, továbbá Johannes Manlius nyomdája — folytatta tevékenységét a XVII. században”. — A 12 reprodukción a két Hoffhalter kiadványainak legszebb fametszetes címlapjai, illusztrációi, iniciáléi és Raphael Hoffhalter címere láthatók.

71

(Budai Krónika). — *Chronica Hungarorum*. Finita Bude A.D. 1473 in uigilia penthecostes per Andream Hess. Hasonmás kiad. (Utószó: Soltész Zoltánné [Juhász Erzsébet]. + [A krónika magyar nyelvű szövege.] Ford. Horváth János, [ifj.]. Bp. 1973, M. Helikon. 138, [138], XXVII l.

A magyarországi nyomdászat 500. évfordulójára megjelent szép kiállítású könyv első hazai nyomtatványunk második faksimile kiadása. (Az első a Fraknói Vilmos-féle, 1901.) — Először a *Chronica Hungarorum* magyar nyelvű fordítását közli, majd Horváth János ismertetését a *Chronica Hungarorum* eredetéről, a Hess által kinyomtatott krónikakompozíció négy szövegegységéről. Ezt követi a *Chronica* hasonmása, az Országos Széchényi Könyvtár példánya alapján. — Soltész Zoltánné utószava összefoglalja a Hess-kutatás eddigi eredményeit, néhány helyen módosítva a Fitz József által is képviselt álláspontot. Fontosabbak: Bogdán Istvánra hivatkozva megállapítja, hogy „a mohácsi vész előtti oklevelekben magyarországi papírmalom létezésének nyoma nem található”, a Hess-nyomda papírja délnémet származású. A nyomda „nem a korábban feltételezett időben — 1477 és 1480 között —, hanem évekkel előbb, feltehetőleg nem sokkal két nyomtatványának közreadása után szünhetett meg” (Gulyás Pál szerint is már 1475 előtt). Minthogy a Hess-korabeli európai ősnymodák egyike sem élvezett uralkodói támogatást, „. . . csökken a jelentősége annak a . . . kérdésnek, hogy miért nem nyerte el Hess András sajtója Mátyás pártfogását”. Ugyancsak nem egyedi jelenség a budai ősnymoda rövid működése, és a fennmaradt kevés egykorú tudósítás a műhelyről. — A *Chronica* ma meglévő 9

példányából 2 van Magyarországon: egy az OSZK-ban, egy az Egyetemi Könyvtárban. A többi példány a Czartoryski Könyvtár (Krakkó), a Lipcsei Egyetemi Könyvtár, a Szaltikov-Scsedrin Könyvtár (Leningrád), a Bibliothèque Nationale (Párizs), a prágai Egyetemi Könyvtár, a Biblioteca Corsiniana (Róma) és az Österreichische Nationalbibliothek (Bécs) tulajdonában van. — Keresettségére utalnak a korai kéziratos másolatok a XV. századból: Menestarter János, Bécs (1481); Pozsonyi Krónika, Dubniczai Krónika.

72

BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai. = MKSze. 82. évf. 1966. 1. sz. [10]–27. l.

A tanulmány a Landerer-család nyomdásztevékenységének összefoglaló bemutatása. — A kezdet: a XVIII. század elején német telepésekkel Magyarországra jött Landerer János Sebestyén alapította *budai nyomda* (1723?), melynek „A művészeti és az irodalmi ízlés fejlesztésében . . . jelentősebb szerepe nem volt.” Noha kizárólagos szabadalmat nyert a német nyelvű ábécés könyvek, katekizmusok és evangéliumoskönyvek előállítására (1728), sem Nottenstein János György és özvegye (1728–1752), sem Landerer Lipót Ferenc (1752–1764) keze alatt nem ért el a nyomda nagyobb eredményeket. Csak utóbbinak özvegye, az erőskezű Landererné Katalin idején (1764–1802) virágzott fel a vállalkozás; utódja, Landerer Anna kezén (1802–1833) 1817-től a műhely hanyatlásnak indult. — A *pozsonyi nyomda* alapítója Landerer János Mihály, aki megvette Royer János Pál 1715-ben létesített nyomdáját és kitűnő üzleti érzékkel vezette (1750–1795). A Helytartótanács, a Kamara, az országgyűlés kiadványai mellett jelentősek tartalmilag és formailag is igényes nyomtatványai (Barczafalvi Szabó Dávid, Bessenyei György, Dugonics András, Faludi Ferenc, Balassi Bálint, Voltaire, Lessing stb. művei), megindította a Pressburger Zeitungot (1764). Fia, Landerer Mihály János apja színvonalán dolgozott tovább (1795–1810), kiadványai (regény-sorozata) igen népszerűek voltak. Utóda, fia, Landerer Lajos a nyomda nagy részét Pestre szállíttatta (1824), az ottmaradt részt Schreiber István vette meg (1848). — A legkevésbé jelentős Landerer-nyomdát a jezsuitáktól vásárolt felszereléssel *Kassán* alapította Landerer János Mihály (1774–1795), ahol többek között Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid művei, kalendáriumok és iskolakönyvek jelentek meg. Utódja, Landerer Ferenc (1796–1822) adta ki az első magyar regénysorozatot (Rózsa Szín Könyvtár). — A *pesti Landerer nyomdát* Royer Pál tipográfijának megvásárlásával Landerer János Mihály alapította (1784). Fióknyomda jellege fennállt még Landerer Mihály János keze alatt is (1795–1810). A nagy felvirágzás korszaka Landerer Lajos nevéhez fűződik (1824–1841), majd a Heckenast Gusztávval közös vállalkozáshoz (1841–1854). Landerer Lajos halála után Heckenast egyedül vezette a

nyomdát (1854–1873), melyet a Franklin Társulatnak adott el. A technikai újításokat bevezető, már a 40-es években 4 gyorsajtóval, 5 vassajtóval működő, 32 szedőt és 5 nyomtatómunkást foglalkoztató nagyüzemben készültek Josika Miklós, Eötvös József, Kisfaludy Károly stb. műveinek kiadásai, különböző sorozatok, valamint számos hírlap és folyóirat: Budapesti Szemle (1840), Világ (1841), Életképek (1843), Pesti Hírlap (1841), Pester Zeitung (1845), Esti Lapok (1848). 1848. márc. 15-én itt nyomtatták a Nemzeti Dalt és a 12 pontot, majd a Kossuth-bankót is, amely a Landerer-szervezte Bankjegynyomda (1848–1849) munkája volt.

73

CARTER, Harry – BUDAY György: Tótfalusi Kis Miklós és a Janson-féle betűformák. = MKSze. 85. évf. 1969. 2. sz. [136]–141. l.

A Frankfurt am Main-i Schriftgiesserei D. Stempel tulajdonában lévő, ún. Janson betűminta-sorozat eredetére vet fényt a közlemény, mely a Gutenberg-Jahrbuchban jelent meg először 1957-ben. – A budapesti Országos Levéltárban, G. W. Ovink közlése alapján megtalált betűmintalap adott választ az addig nyitott kérdésre: ki volt az a Hollandiában élő betűmetsző, akitől a lipcei Ehrhardt nyomda tulajdonába került (majd onnan a W. Drugulin-cégen át D. Stempelhez) ez a betűtípus? Az egyleveles (465 × 345 mm) betűmintalapot Tótfalusi Kis Miklós adta ki Amszterdamban, megnevezve magát és műhelyének pontos címét a lábjegyzetben: „Ha bárki rendelni kíván Kis Miklós új típusú patricáiból vagy matricáiból, forduljon a fent nevezett mesterhez, Amsterdam, Achter Burg-wal, Warner Warnersz házában a Hattyú sörgyáron túl.” – A szerzők Tótfalusi 3 amszterdami szerződése, egy svéd és számos magyar forrás alapján bizonyítják, hogy a lipcei Anton Janssonnak tulajdonított típus készítője Tótfalusi Kis Miklós, aki mesterét, Dirk Voskens-t is felülmúlta, főleg „keskenyebb és könnyebb, precízebben metszett” kurzívájával. A rendkívüli tehetségű magyar tipográfus nemzetközi kapcsolatairól, életútjáról is olvashatunk a közleményben. (Ld még 80, 102)

74

DÖRNYEI Sándor: A XVI. századi simándi nyomda. = MKSze. 80. évf. 1964. 2. sz. 172–174. l.

Pirnát Antal könyvében (Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren. Bp. 1961. 117–127. l.) derült fény arra, hogy Adam Neuser, Erdélyben is megfordult heidelbergi „ariánus” prédikátor levelének (melyet Gotthold Ephraim Lessing tanulmány kíséretében kiadott 1744-ben!) sok magyar vonatkozása van. Neusert ugyanis, aki vallási és politikai okokból menekült Erdélybe, Dávid

Ferenc a török hódoltsági területen fekvő Simándra küldte, hogy az ottani „Pál úrral” nyomtattassa ki vitáitát. „Pál úr” Pirnát szerint is azonos Karádi Pál unitárius prédikátorral, nyomdája pedig a korábbi abrudbányai műhely. Neuser Karádit már Lugoson találta, ahová Simándról üzték, de kérését csak Temesvározt teljesíthette volna, ha Neusert a pasa ott el nem fogatja. Karádi az abrudbányai műhelyt magával vitte további állomáshelyeire, bár nyomdája temesvári működéséről nincs adat. Simándon 1569. őszétől – 1570. tavaszától 1572-ig tevékenykedett, mint könyvnyomtató és az unitáriusok vezéralakja. A Melius Juhász Péter vezette kálvinistákkal itt folytatott hitvitában kapcsolatban állt Basilius Istvánnal. Noha egyetlen simándi nyomtatványát sem ismerjük, a szerző feltételezi, hogy azok elsősorban Basilius elveszett, csak hírből ismert munkái lehettek. – „A Pirnát Antal által feltárt adatok ... végleg eloszlattak minden kétséget afelől, hogy a Balassi-komédiát valóban Abrudbányán nyomtatták – írja Dörnyei Sándor. – A Simándi nyomda léte végül most már Magyarország területéről is szolgáltat bizonyítékot Trócsányi Zoltán ... megállapításához, hogy a törökök a hódoltsági területen megtűrték a keresztény és zsidó nyomdákat ...”

75

ESZE Tamás: A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Bp. 1961, Tankönyvkiadó. 55–83. l., illusztr. /Klly. a Könyv és Könyvtár 2. köt.-éből./ /A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 26./

„E tanulmányunk ... csak részlete annak a nagy munkának, melynek keretében – nyomdáról nyomdára haladva – a kuruc szabadságharc valamennyi hivatalos nyomtatványát fel akarjuk dolgozni” – írja a szerző. – Ebben a dolgozatban azokkal a nyomtatványokkal foglalkozik, amelyeket Debrecen város nyomdája készített II. Rákóczi Ferenc utasítására a fejedelmi kancellária számára, 1703. július 27. és 1705. októbere között, a nyomda pusztulásáig. Nyomtatójuk Vincze György, – akinek „élete viszonyai felől szinte teljesen tájékozatlanok vagyunk” – csupán az impresszumok tanúsága szerint 1697-től 1705-ig állt a nyomda élén. – Esze Tamás előbb a nyomtatványok bibliográfiai leírását közli, majd részletesen ismerteti őket (1. Rákóczi Ferenc oltalomlevelei; 2. Bercsényi Miklós oltalomlevelei; 3. A Toborzó-level; 4. Az útlevél; 5. Rákóczi Ferenc imádsága; 6. A Manifestum; 7. A postaszolgálat érdekében kiadott pátens és instrukció; 8. A hadi ediktum; 9. Instrukció a dézsmások számára). Az ismertetések között tárgyalja Sennyey István generális pátensét és a selmeci béketárgyalás aktáit is, amelyek – az utóbbi A variánsának kivételével – szintén a debreceni nyomda termékei. – Tizennégy lapon a feldolgozott kiadványok reprodukciói láthatók.

76

FITZ József: Hess András a budai ősnymondász. Bp. 1932, Magyar Bibliophil Társaság. 195 l., illusztr.

A monográfia „a Hess-probléma felülvizsgálása”, mely összefoglalja a Fraknoi Vilmos megállapításai óta eltelt időszak új kutatási módszereinek eredményeit, rendszerezi a bizonyosságokat, a valószínűségeket és lehetőségeket! — Foglalkozik Hess két kiadványának kolonfonjával; megállapítja, hogy néhány, Hessnek tulajdonított nyomtatvány nem az ő munkája. Vizsgálja Karai László budai prépost, Blandius, Mátyás király könyvfestője és Pomponius Laetus, a Lauer-nyomda korrektornak szerepét. Megállapítja, hogy Hess nem dolgozhatott a Konrad Laseyneyim- és Arnold Pannartz-féle nyomdában, mestere csak Georgius Lauer lehetett, s hogy Hess a nyomdaalapításra akkor kedvezőtlen viszonyok kényszeríthették Olaszország elhagyására. — Fitz József e munkája megírásakor még feltételezte, hogy a Confessionalét (1477) Hess nyomtatta (V. ö. 96). A nyomda megszűnésével kapcsolatban elveti Jankovich Miklós véleményét, mely szerint ennek oka Mátyás király elutasító magatartása lett volna; talán inkább Hess halála. . . Lehetségesnek tartja, hogy Hess nagybátyja a lyoni Matthiás Hussnak, s hogy „eltűnt” segédeknek egyike volt a később Lyonban nyomtató Petrus Ungarus. — (V. ö. 68, 71, 97, 98)

77

FITZ József: Gutenberg. Bp. 1940. 99 l., illusztr. 1 t. /Hungária könyvek 7./

A Gutenberg-év emlékére kiadott, egykorú metszetekkel és a 42 soros biblia 310^a levelének fakszimiléjével illusztrált szép könyv Fitz József tudományos igényű, élvezetes stílusban megírt tanulmányát tartalmazza — jegyzetek és bibliográfia nélkül. — Először az európai középkori kéziratos könyv világát (barátkódex, egyetemi pécia, laikus kódex), majd a nyomdászat alap gondolatának útját, előzményeit (táblanyomatok, Laurens Janszon Coster mozaiktechnikája, ókori iskolák betűjátékai, pecsétnyomók, acélbélyegzők stb.) tekinti át. Megállapítja, hogy Gutenberg (1394 és 1399 között — 1468) találmányában (1440) a teljesen új elem: betűöntő műszere. Arról, hogy Gutenberg a feltaláló, az egykorú írásos emlékek: többek között Matteo Palmieri (1483), Ulrich Zell (1499), Jacobus Wimpfeling (1506) beszámolóí és a Gutenberg-oklevelek tanúskodnak. Ezekből és pöreinek irataiból (a Dritzehn-fivérekkel 1439, Fust Jánossal 1455) kirajzolódnak életének, nyomtatói működésének körülményei, főbb állomásai, mainzi és strassburgi (1434–1444) tartózkodásai. Fő művében, a 42 soros bibliában (1450–1455) 290 betűjel szerepel, összesen 6 szedőnek „jóval több mint 3 millió betűt kellett 2564 hasábjára 107 600 sorában egymás mellé rakni”. Valószínűleg 3 sajtón, 6 főnyi személyezettel készült a biblia — Schwenke szerint 150 papír- és 35 pergamen-példányban, utóbbihoz 5700 juh bőre kellett. . . A papírpéldányok vegyesen előforduló vízjegyei: ökrörfej, hosszú

EXPLORANDAE VERI

TATIS, QVO HVNGARICA NA-

tio in dirimendis controuersijs ante

annos trecentos & quadragin-

ta vsa est, & eius testimonia

plurima, in Sacratio sū-

mi tépli Varadien.

reperta.

Colofuarij : : : .o.

szárú hosszúkás szőlő, rövid szárú kerekfürtű szőlő és futó ökör. A kétkötetes könyv nyomtatását még kézfestés követte; a párizsi példányt — az 1. kötet kézirat-száradéka szerint — Henricus Cremer rubrikálta és illuminálta. — A szerző részletesen tárgyalja a 42 soros bibliával és Gutenberg egyéb kiadványaival kapcsolatos ismereteket, végül a Gutenberg-kutatást, a Gutenberg kép alakulását foglalja össze. — A kötetben található egyéb faksimilék: a Kölni Krónika (1499) nyomdászattörténeti fejezete; Sibyllenbuch; Catholicon (1460), valamint kezdő- és záróoldal a Török-kalendáriumból (1455): ez az első nyomtatvány, amelyben Magyarország szerepel. — (Ld még 50)

78

GÁRDONYI Albert: Karai László és Hess András Budán. = MKSze. 65. évf. 1941. 4. füz. [332]–341. l.

Egy addig ismeretlen oklevél, Egervári László tárnokmester 1494. február 8-án kelt ítéletlevelének, illetőleg Toldi András budai polgár Borbála nevű felesége és a budai káptalan 1492-től folyó perének ismertetéséből megtudjuk, hogy a per tárgyat képező ház, mely az aranyművesek utcájában állott, tulajdonképpen Hess András nyomdájának színhelye volt, s ezt Karai László prépost a nyomtatvány elkészülte után neki ajándékozhatta. . . (ld még 97).

79

HAIMAN György: Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében. + [Függelék]: (Tótfalusi Kis Miklós nyomtatványainak bibliográfiája.) Összeáll. Soltész Zoltánné. [Bp.] 1972, M. Helikon — (Európa). 317, [2] l., illusztr. 6 mell. /Magyar tipográfia./ Bibliogr. 295–315. l.

Monográfiájában „a mives iparost, bátran mondhatjuk, a művészt” mutatja be a szerző. „Az eddigi kutatások szintézisében megkíséreljük a maga helyére tenni a 17. századnak azt a betűtervezőjét és betűmetszőjét, aki a betűnek a reneszánsztól a klasszicizmusig vezető átalakulása terén — az átmeneti, illetve „hollandinak” nevezett betű megformálásában — meghatározó (talán vezető) szerepet vállalt”: „ő és pályatársai . . . indították el azt a folyamatot, amely a római kőtáblák feliratainak lapidáris hagyományaitól és a kódexek tollírásának vonásait őrző reneszánsz nyomdabetűtől . . . a mai betűhöz vezetett” — írja. — A betűművész c. első fejezet az átmeneti betűről, a Tótfalusi–Janson vitáról, Kis Miklós betűművészetének kolozsvári szakaszáról, itthoni „hanyatlásának” kérdéséről szól. Tájékoztat az unitáriusok nyomdájával való kapcsolatáról és néhány ál-Tótfalusi nyomtatványról, továbbá az idegen országoknak nyújtott „szolgálatairól”, örmény, héber, görög, grúz betűiről, végül könyvdiszeit dolgozza fel. — A második, A tipográfus c. fejezet művészi és szakmai magatartását, kiadványainak papírját, formátumát, tükrét, címlapjait vizsgálja, majd

a szövegközpontos szemlélet, a funkcionális és dekoratív elv érvényesülését Kis Miklós nyomtatványaiban. — Szebenbe került betűível és matricáival, a debreceni nyomdákkal való kapcsolataival, betűinek kolozsvári utóéletével foglalkozik a harmadik fejezet, mely sorra veszi utódait: Telegdi Pap Sámuel (1702–1730), Szatmári Pap Sándor (1730–1745), Sárospataki József (1745–1770), és megállapítja, hogy Kis Miklós betűi feltűntek a református kollégium nyomdájában is. Szól az amszterdami biblia plágiumáról (1700), végül Tótfalusi Kis Miklós típusának „átértékelt változatait”, betűfelújításait ismerteti (Griffith 1934, Erhardt 1937, Hermann Zapf 1951, Gábor Pál 1955). — Az ezután következő rész: Példák Tótfalusi Kis Miklós nyomtatványaiból. A kötet terjedelmének csaknem felében — a szövegközi 80 egyéb képpel kiegészülve — 240 hasonmáson koncepciózusan mutatja be Tótfalusi Kis Miklós nyomdaművészetét, köztük színes táblákon könyveinek 8 legszebb kötését is. — Soltész Zoltánné bibliográfiája Kis Miklósnak 5 Amszterdamban és 92 Kolozsváron készült nyomtatványát írja le.

80

HAIMAN György: Tótfalusi Kis Miklós nyugat-európai mestereinek és üzletfeleinek kérdéséhez. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 58–67. l., illusztr. 1 mell.

Stanley Morison és Daniel Berkeley Updike már 1923-ban leveleztek „a Janson-típusok rejtélyéről”, de csak 1957-től, Harry Carter és Buday György közlése óta bizonyított, hogy a „Janson” néven ismert antikva nem a lipcsei Anton Janson betűöntő, hanem Tótfalusi Kis Miklós alkotása (ld 62). — A szerző „Kis Miklós amszterdami mestereinek, valamint betűmatricái holland és német vevőinek kilétére és e kapcsolatokból folyó következtetésekre” korlátozza tanulmányának témáját. A Mentség hivatkozásainak és a rendelkezésre álló betűmintalapok összevetéséből kiderül, hogy ha mestere Dirk Voskens volt is, csak a betűmetszés technikájára taníthatta, művészi indítást már nem tőle kapott. Azt, hogy Johannes Adams Coesvelt és Abraham Ente, valamint Adams özvegye és Ente betűmintáján (1700 körül) Kis Miklós 2 antikvája és 9 kurzívája előfordul, a korábbi Voskens–Adams-féle társulás (1673–1681?) is magyarázhatja, de valószínűbb, „... hogy Adams a betűk matricáit egyszerűen megvásárolta Kis Miklóstól”.

A Mentség szerint Amszterdamban és Lipcsében hagyott matricái közül az utóbbiak W. Drugulin közvetítésével jutottak részben a frankfurti D. Stempel betűöntödéhez. ... A szerző kimutatja, hogy a külföldi minták és Kis Miklós kolozsvári készletének összefüggése kétségtelen: a típusok azonosak, a hiányzó fokozatok kölcsönösen kiegészülnek. — Voskens özvegye, J. Adams özvegye, A. Ente és Tótfalusi Kis Miklós betűmintalapjának, valamint az Officin Haag–Drugulin (Lipcse) 1929. és a Stempel betűöntőde (Frankfurt) 1924. évi betűmintakönyvének vonatkozó részletei, mint a kifejtetteket szemléltető bizonyítékok csatlakoznak a tanulmányhoz.

81

Gyoma, Kner nyomda Múzeum. (Ismerető. Írta: Elek László.) Gyoma, (1970.) 40, [8] l., illusztr.

A tárgyhöz méltóan szép kivitelű ismerető bőséges szövegben és számos, nagy méretű színes fénykép segítségével vezeti végig az olvasót a Kner Imre gyomai lakóházában 1970-ben berendezett múzeum öt termén. A még bővítésre szoruló anyag nem csak a nyomdászat világhírű mesterének állít emléket, hanem képet ad „ötnegyed évszázad vidéki életének nyomdaipari próbálkozásairól, sikereiről és kudarcairól” is. Így az I. terem a Békés megyei kezdetek: Réthy Lipót szarvasi (1847), Tevan Adolf, majd Tevan Andor békéscsabai nyomdája (1903, 1909) és a Kner-ösök munkásságának bemutatására vállalkozik, míg a IV. és az V. terem az államosított nyomda legszebb termékeit sorakoztatja fel. — A kiállított dokumentumokból, a Kner-kiadványok címlapjainak faksimiléiből és Kozma Lajos körzeteiből, iniciáléiból, könyvdiszeiből is izelítőt ad a füzet.

82

HOLL Béla: A kétszáz éves váci könyv. [1772–1972]. [Bp.] 1973, M. Helikon. 124, [3] l., illusztr., 1 t. /Magyar tipográfia 4./

A váci nyomdászat két évszázados történetét tekinti át írásban és képekben a kiadványok címlapjaival és könyvdiszeivel gazdagon illusztrált, szép kiállítású kötet. „A képeket kísérő tanulmány — írja a szerző — a tudomány művelőinek sok indítást, ötletet adhat, de sem a történet előadásában, sem pedig a váci nyomtatványok bibliográfiai bemutatásában nem nyújthat teljes képet.” Ennek ellenére Holl Béla munkája az egyedüli korszerű, igényes összefoglalás a tárgykörben. — Az I–V. fejezet a nyomda kézműipari korszakát tárgyalja az alapító Ambró Ferenc Ignác működésétől (1772–1792) Plöszl (Plessel) Lipótig (1859–1864). A szerző ismerteti a nyomdaalapítás (1772) körülményeit, a Landerer Mihály készítette, 40 tételes leltár alapján (1792) a műhely felszerelését és berendezését, továbbá az egyházi kötelezettségű nyomda első két évtizedének kiadványait. Ambrónak két sajtóprése volt és 20 mázsányi betűkészlete, melyet a budai Egyetemi Nyomdától szerzett be, ill. frissített; a legtöbb papírt Trattner Mátyástól vásárolta, akinek bér munkát is végzett. Gottlieb Antal működése alatt (1793–1823) felvirágzott és a bontakozó nemzeti irodalom szolgálatában állt a váci tipográfia, még fióknymdái is nyíltak Nagyváradon (1803–1808) és Máramaroszigeten (1806–1817). Ekkor jelent meg Vácon Kármán József, Schédius Lajos, Pajor Gáspár lapja, az Uránia (1794), az első magyar versantológia, az Énekes Gyűjtemény (1823), Nagyváradon pedig Csokonai Vitéz Mihály Dorottyája (1804). — A tőkés nyomdaipari vállalkozások sorát Robonyi Géza nyitotta meg (1864–1869); további tulajdonosok: Süketnémeták Összműködő Iparintézete R. T. (1869–1875), Serédy Géza (1875–1882), Mayer Sándor

(1882–1909) és az első, 144 éven át folyamatosan működő váci nyomda utolsó vezetője, Hermann Antal (1910–1916). A zárófejezet (VII.) a versenytársakat és folytatókat tekinti át 1871-től napjainkig: Spitzer Miksa (1871–1889); Hunnia nyomda: Kohn Viktor–Ungár Sándor (1886–1890); Széchenyi-nyomda: Kohn Mór (1890–1941); Katzburg Dávid (1892–1941), Fegyintézeti nyomda (1896–1949); Dercsényi Dezső (Pestvidéki-nyomda) (1907–1949); Pannónia-nyomda: Ábeles Gábor (1910–1949); Váci Keresztény Nyomda R. T.: Farkas Imre (1920–1928); Kodak házinyomda–Forte R. T. (1922–1948); Kapisztrán nyomda (1927–1949); Berger Ernő (1925–1947); Bénik Gyula (1947–1949); Pest megyei Nyomda (1949–).

83

HOLL Béla: A pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. sz. első feléből. = MKSze. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [377]–385. l., illusztr.

A pozsonyi nyomdászat négy évtizedének (1609–1650) hiányos és pontatlan adatoktól is bizonytalan szakirodalmához nyújt perdöntő dokumentumot Holl Béla forrásközleménye: „a pozsonyi nyomdászat félévszázados történetének minden lényeges adatát tartalmazza és azok összefüggéseire fényt derít” az a latin nyelvű 1662-ben keletkezett irat, amely „lényegében a nyomdájukhoz ragaszkodó pozsonyiak átadási feltételeit” foglalja magában. (Lelőhelye: Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivum. Jelzete: E-szekció 152, Acta Jesuita. Collegium Posoniense. Fasc. 12. Nr. 2.) – A hosszas vita után a pozsonyi jezsuita kollégium nyomdái felszerelését teljes egészében Nagyszombatba szállították (1662). – „A szerződés jellegű irat három részből áll: [1] A bevezető 4 pontban a pozsonyi nyomda állapotát, felszerelésének eredetét írja le. [2] A pozsonyiak által megszabott használati feltételeknek 7 pontba foglalt első változata. [3] A használati feltételek második, 13 pontba foglalt változata, amelyhez terjedelmes Nota feliratú rész kapcsolódik.” – A szövegközlést követően a szerző nagy vonalakban vázolja a XVII. századi pozsonyi nyomda történetét, sorsát – az adatok alapján. Két oldalon a Ferenczffy-nyomda betűmintakönyvének kézírásos bejegyzése és 7 lapja látható.

84

HUSZTY Sándor: A Műegyetemi Nyomda története. 1921–1950. Bp. 1969, OMKDK soksz. 129 l., illusztr. /Műszaki tudománytörténeti kiadványok 19./

A három évtizeden át, mindvégig a Műegyetem szervezeti keretében működő nyomda kevés terméke ellenére is a közepes jelentőségűek közé sorolható. Tanműhely jellege, a mérnökök nyomdaipari képzésének megszervezése folytán sajátos helyet foglal el a korszak nyomdái között; története fényt derít az akkori egyetemi hallgatók súlyos szociális viszonyaira és a nyomda működését akadályozó tényezőkre.

re. — A Belügyminisztérium Kísérleti Nyomdájával 1930-ban bővített, jól felszerelt üzem történetének három korszakát (1921–1929, 1930–1944, 1945–1950) gazdag dokumentumanyag idézésével, szemléletesen tárja az olvasó elé a szerző.

85

IRINYI Károly: A nyomda művelődéstörténeti jelentősége és szerepe a politikai közgondolkodás formálásában 1867–1945. = Előadások a nemzetközi könyv- és debreceni ünnepén 1972. szeptember 12–13. A debreceni tipográfiáról, könyvművészetéről, könyvtárakról, olvasókról. Debrecen, 1973[1974], Alföldi ny. 20–31. l.

A szerző azt vizsgálja tanulmányában, hogy „azok a kiadványok, amelyek 1867 és 1945 között a debreceni nyomdából szerte az országban, de leginkább a tiszántúli területeken szétáradtak, milyen funkciót töltöttek, illetve tölthettek be a társadalom, közelebbről a teoretikus és a köznapi tudat formálásában. . .” — A kiegyezés utáni évek kiadványainak jelentőségét, társadalmi szerepét „igen-igen pozitívan” értékeli; antifeudális és racionalista szemléletükkel a liberalizmust, a kapitalista fejlődést segítették. — Erdős József, Csikesz Sándor, Illyés Endre, Révész Imre és Varga Zsigmond egyháztörténeti tanulmányai közül több a protestanizmus eszméitörténeti szerepét is feltárta, ugyanakkor hamisan deformálta a történelmi tudatot pl. a Tiszántúli Református Egyházkerület reprezentánsainak Tisza István-kultusza, antidemokratizmusa és az általánosan elterjedt iparelles, konzervatív agrárius szemlélet. — Legjelentősebbek voltak az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület megbízásából készült tankönyvek az elemi és a középiskolai tanulók számára; ezekhez mérten a „vidéki középszerűség” szintjén jelentkező szépirodalom mindvégig csak alárendelt szerepet játszott. (Ebből az „irodalom alatti irodalomból” egyedül Oláh Gábor versesfüzetei és regényei emelkedtek ki.) Tudománytörténeti szempontból Kardos Albert, Juhász Géza, főleg Zsigmond Ferenc irodalomtörténeti tanulmányai és Zoltai Lajos, Szabó István, Balogh István várostörténeti cikkei, dolgozatai értékesek. — A szerző átfogóan elemzi a kiadványok történetelméleti, filozófiai alapjait, és kimutatja, hogy a későbbiekben az újkantianizmus, a szociáldarvinizmus, a Spencer-féle társadalomelmélet, Nietzsche, a freudi szociálpszichológia és a spengleri pesszimizmus tételei egyaránt megjelentek a teoretikus tudat különböző szintjein — a munkásosztály forradalmi ideológiájának ellenében. A nyomda művelődéstörténeti szerepének ebben a periódusában „... megfogyatkoznak, esetenként elenyésznek a társadalmi szempontból pozitív töltésű szellemi sugarak,” és „a nyomdának már sem könyvművészeti stílus-teremtő, sem különösebb hagyományörző szerepe nem volt” — állapítja meg Irinyi Károly. Néhány utalással arra is fényt vet, hogy Debrecen és környéke szellemi arculatáról alkotott képünk csak egyetlen nyomdájára alapján aligha lehet teljes.

IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. 1577–1927. A tárgyi emlékek ismertetésével kiegészítve szerk. Czákó Elemér. Bp. (1927), Egyetemi ny. 202 l., illusztr.

Az ellenreformáció szükségleteként életre hívott nyomda története a jezsuiták bécsi felszerelésének megvásárlásával (1577), Telegdi Miklós nagyszombati nyomda-alapításával kezdődik. Első kiadványa „Az evangeliomoknak . . . magarazattyanac masodic resze” az alapító munkája. Privilegiuma Telegdi szerzői jogát is védte, és a kötelespéldány szolgáltatásra az első rendelkezés Magyarországon (1584). A nyomda 1621 után Pozsonyba került, 1639-től (?) ismét Nagyszombatban működött mint az egyetem nyomdája (V. ö. 83). E két helyen jelentek meg Pázmány Péter művei és virágzott fel a rézmetszetes könyvdisztítés, ill. a nagyszombati kötés. — A szerzők tárgyalják a jezsuita rend eltörlésekor (1773) készült leltár alapján a nyomda felszerelését, berendezését és könyvkészletét, majd a nyomda nagyobbik részének az egyetemmel való Budára költözését (1777), személynzetét és gazdasági helyzetét. A tankönyvkiadás kizárólagos jogának hosszú időre szóló megszerzése és egyéb privilegiumai ellenére sem volt jövedelmező a nyomda Sághy Ferenc működéséig, és a későbbiekben is sokszor volt a bürokratikus, szűkkeblű állami irányítás a fejlődés akadályozója. Kedvét szegte ez Bikfalvi Falka Sámuelnek is, aki a betűmetszés mellett hiába kísérletezett a sztereotípia bevezetésével. — A jezsuiták, a helytartótanács, majd a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alatt története során Bazin, Znióváralja, Liptószentmihály, Körmöcbánya papírmalmaival állt kapcsolatban a nyomda, később Trattner obergassingi papírgyárával. — A szerzők röviden kitérnek a nyomdának a Rákóczi- és az 1848–49-es szabadságharc idején betöltött szerepére is (ld még 38, 89). — A kötet számos, eredeti dűcről nyomott illusztráció, rézmetszet gazdagítja.

JAKÓ Zsigmond: A szebeni nyomda 16. századi történetéhez. = MKSze. 81. évf. 1965. 1. sz. [48]–56. l.

A XVI. századi szebeni nyomdászati két legvitatottabb kérdését — a nyomda alapításának időpontját és a legelső román nyelvű cirillbetűs nyomtatvány (egy lutheránus katekizmus 1544) szebeni előállításának lehetőségét — tárgyalja Jakó Zsigmond tanulmánya. — Már Johann Seivertnek Georg Soterius kéziratos bibliográfiájára visszamenő értesülése szerint 1529-ben Thomas Gemmarius, 1530-ban pedig Sebastian Pauschner jelentetett meg egy-egy könyvet Szebenben. Egy ósláv nyelvű evangéliumos könyv (Gyulafehérvár, 1579, Lőrinc deák) fordítva elhelyezett nyom-

dai díszének T. G. R. monogramjából és 1528-as évszámából viszont arra következtethetünk, hogy a könyvdísz csak a szebeni nyomda 1528. évi – feltételezhetően falinaptárhoz használt – fametszete lehetett. Szeben (és Erdély) első nyomdása tehát nem Lucas Trapoldner volt, hanem T. G. R. = Theobaldus Gryffius Reutlingensis. – Gryffius már Honterus Bázalból való hazatérése előtt nyomtatott Szebenben, és csak 1538–39-től dolgoztak együtt Brassóban – írja a szerző. – Több tény arra mutat, hogy a szebeni nyomda már 1544-ben beszerezte a román katekizmus-hoz szükséges cirill betűkészletet, amelynek létét egy későbbi leltár (1621) és az is bizonyítja, hogy a XVI. szd. utolsó negyedében román könyvekkel kereskedett a város. (Ezek csak Szebenből származhattak, nem pedig a versenytárs Brassó nyomdáiból.) – Ezt a betűkészletet Szeben városa később bérbe adhatta Lőrinc deáknak. A következőkben az ő brassói, szebeni, gyulafehérvári nyomdászkodásával, ill. Coresi-hoz fűződő kapcsolatával foglalkozik Jókó Zsigmond, munkájában.

88

JOÓS Ferenc – FENYVESSINÉ Góhér Anna: Az első kecskeméti könyvnyomda története és kiadványainak bibliográfiája. 1841–1918. [Kiad. a] Bács-Kiskun megyei Katona József Könyvtár. Kecskemét, 1959. 102 l., 11 t.

Az 1787-ben még Pestnél is nagyobb lakosságú Kecskemétnek 1841-ig nem volt nyomdája. Lukács László már 1835-ben kísérletezett a privilégium megszerzésével, de azt nem ő, hanem a vetélytárs, a nyomdaalapító Szilády Károly (1795–1871) nyerte el 1840-ben. A Bécsben mesterséget tanuló Szilády Debrecenben és Pápán nyomdászkodott, majd az 1841. július 1-én felavatott saját kecskeméti nyomdáját vezette haláláig (Utódai: fia, Lajos és unokája László). – A szerző végigköveti a privilégium megszerzésének küzdelmes útját, ismerteti a nyomda berendezését és Pestre való áthelyezésének tervét. Tárgyalja Szilády irodalmi vonatkozású levelezését (Toldy Ferenc, Bajza József, Fáy András, Vahot Imre, Tompa Mihály, Arany János stb.), üzleti kapcsolatait pesti és más kiadókkal. Megemlíti, hogy fián, Szilády Józsefen kívül Barabás Miklós is illusztrált kiadványokat a nyomdának. Foglalkozik az egyik kézisajtóhoz fűződő legendával is, mely szerint 1848-ban Petőfi saját kezűleg azon nyomtatott volna. Táblázatban közli a nyomda könyvtermelésének adatait (1841–1918). Ebből az 1137 könyvnek 15%-a tudományos, 4,6%-a tankönyv, 13,4%-a vallásos, 6,9%-a szépirodalmi, 59,6%-a vegyes tárgyú mű (naptár, iskolai értesítő, hivatalos kiadvány stb.) volt. Az 1896 után lassú sorvadásnak indult „vidéki kisüzem” 1926-ban szűnt meg. – A kötet második, terjedelmesebb része a betűrendes mutatóval kiegészített bibliográfia, amely időrendben, éves bontásban sorolja fel a nyomda kiadványait, lelőhelyük megjelölésével.

KÄFER István: Az Egyetemi Nyomda Kelet-Közép-Európa művelődésében. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 68–77. l., illusztr.

A monografikus feldolgozások és tanulmányok után is hasznos a szerző vizsgálódása: rámutat „néhány összefüggésre a nyomda egyetemes magyarországi jelentőségével kapcsolatban”. Az első kiadványok (L. Magio: *Canones seu leges* . . , 1578. stb.) bemutatását követően mindenekelőtt az ellenreformációnak a hitújítással folytatott – és a nyomdához kötődő – harca következtében a nemzeti nyelv felvirágzását említi, amellyel – Pais Dezső szerint – „... kialakult egy meglehetősen egységes nyelvtípus.” Ezután a nyomdának a nemzetiségekre kisugárzó hatását tekinti át. Pázmány Péter az Isteni igazságra vezérleó kalavz-t lefordíttatta szlovákra, magyar–latin–szlovák szótár jelent meg (1648), és másfél évszázad nagyszombati kiadványai nagy szerepet játszottak a szlovák irodalmi nyelv kialakításában. (A nyomda soknyelvű tevékenységét mutatja, hogy Budára költözésekor 49 főnyi személyzetéből 17-en a német, 14-en a szlovák, 10-en a latin és 7-en a magyar nyelvet használták.) – A ruszinoknak, szerbeknek, románoknak katekizmust, nyelvkönyvet adtak ki, és az Egyetemi Nyomda látott el betűkészlettel (cirill-típussal is) több hazai nyomdát a XVII. század derekán. 1777 után minden hazai nyelven nyomtattak gazdasági és tankönyveket, és Budán jelent meg a szlovák könyvkiadás termésének jelentős része. Itt készültek a Honderű, az Auróra, Eötvös József, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály művei, Petőfi első kötete, és többek között két nagy jelentőségű vállalkozás: Antonio Bernolák szlovák–cseh–latin–német–magyar szótárja és a nagy román–latin–magyar–német szótár (1825). – „Az Egyetemi Nyomda valóban az egyetemes hazai kultúrát szolgálta” – írja a szerző. – „Működése a kezdetektől 1845-ig önmagában keresztmetszetet nyújt hazánk sajátos művelődéstörténetéről. . .”

KÉKI Béla: Szcenci Kertész Ábrahám a magyar puritánus mozgalom szolgálatában. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 47–57. l., illusztr.

Bevezetésként az Angliából kiinduló, a protestantizmus demokratikus balszárnyát alkotó puritánus mozgalom lényegét és hollandiai, kelet-magyarországi, erdélyi elterjedését vázolja a szerző, majd áttekinti első hazai képviselőit (Medgyesi Pál, Johann Heinrich Bisterfeld, Tolnai Dali János) és bázishelyeit (Sárospatak, Várad). Ezután a Hollandiában – valószínűleg az Elzeviereknél – mesterséget tanult Szcenci Kertész Ábrahám váradi nyomdájában (1640-től) készült jelentős kiadványokat ismerteti, amelyek magyar nyelven írt terjedelmes, egyházi művek és latin nyelvű iskolai tankönyvek voltak (többek között Comenius, Bisterfeld, Medgyesi Pál, Ameisius, Nagyari Benedek. Enyedi Fazekas János, Selyei Balogh István művei, ill. fordít.

tásai). „A váradi kálvinista egyház és iskola puritánus vezetőié volt a koncepció, . . . Viszont Szenczi Kertész Ábrahámé az érdem, hogy nyomdáját tiszteletreméltó batorsággal állította ennek az izzig-vérig demokratikus, és éppen ezért a XVII. század derekán kiméletlen eszközökkel üldözött mozgalomnak a szolgálatába” — írja a szerző. — Szenczi Kertész a törökök elől menekülve, Kolozsvárott fejezte be Károlyi Gáspár Biblia-fordításának új kiadását (1661), majd Szebenben dolgozott tovább, haláláig (1662–1667). — I. és II. Rákóczy György által is elismert szépségű kiadványainak „gondos, izléses, művészi igényű külső kiállítása alapján mesterük méltán sorolható a legkiválóbb magyar nyomdászok közé”. — A cikket Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájából kikerült 7 mű címlapjának hasonmása kíséri — közöttük van a rézmetszetes kompozíciójú Praxis pietatis is (1643) —, továbbá 4 sárospataki nyomtatvány címlapjának a reprodukciója.

91

KNER Imre: A könyv mestere. — — levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival. (Összegyűjt. és jegyz. Elek László. Vál. és szerk. Szántó Tibor.) Bev. Ortutay Gyula. [Bp.] 1969, M. Helikon. 422, [2] l. /Helikon-sorozat 1./

Kner Izidor (1860–1935) fiának, Imrének (1890–1944), a híres gyomai nyomda tulajdonosának, a magyar könyvművészet első világháború utáni megújítójának kiterjedt levelezéséből nyújt — közel négy évtizedet átfogó — válogatást a kötet. A szerteágazó problematikájú levelezés nemcsak Kner Imrét, az igényes tipográfust, a könyvkiadót és a puritán gondolkozású embert állítja elének, hanem új vonásokkal is gazdagítja a többi neves levélíró portréját, s egyben a dokumentum hitelességével vall az akkori Magyarország társadalmi, politikai, kulturális viszonyainak alakulásáról. — Magyarázó jegyzetek egészítik ki a kötetet, amelyek ismertetik a levelezésben szereplő személyek életrajzi adatait is.

92

KOVÁCS József László: Farkas Imre sopronkeresztúri és csepregi nyomdája /1608–1643/. = MKSzle. 89. évf. 1973. 3–4. sz. 359–364. l.

Manlius János tanítványáról és utódjáról, Farkas Imréről a legtöbb adatot eddig Karl Semmelweis könyve (Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts /1582–1823/. Eisenstadt, 1972.) foglalta össze, ezeket egészíti ki újabb, értékes adatokkal a szerző. — A nyomdát foglalkoztató szerzők, Kőszegi Székér Mátyás (Sopron) és Hartlieb György (Kőszeg) itt először közölt levélrészletei nemcsak a nyomda minőségére, hanem elveszett vagy lappangó kiadványaira is utalnak: pl. egyetlen képes emblémáskötetünkre, amely Sopronkeresztúron készült (1615?). Farkas Imrének 20 Sopronkeresztúron (1608–1619) és 21 Csepregen (1621–1643) készült kiadványát ismertük eddig, holott II. Ferdinánd

katonáinak 1621-es csepregi pusztítását „s az évszázadokkal együtt járó kopásokat számítva . . . a Farkas-typográfia bizonyára kihozott száz nyomtatványt” – állapítja meg a szerző. Közleményéből fény derül Farkas Imre nyomdászti módszereire, megbízóival kialakított jó kapcsolatára, nyomdai cifráinak használatára és a sopronkeresztúri, majd csepregi írói kör tagjaira is (Pálházi Göncz Miklós, Zvonarits Mihály, Nádasdy Pál). Az eddig ismert adatokból azonban nem állapítható meg sem a nyomda megszűnésének, sem Farkas Imre halálának éve.

93

MAGYAR Zsuzsa: Egy 18. századi könyvkötő Székesfehérvárott. **Philipp Jacob Aman.** = FMK. 14. évf. 1974. 1. sz. 35–41. l., illusztr.

A XVIII. században Székesfehérvárott még nem működött nyomda, de a jezsuita gimnázium „tanárainak és diákjainak igénye már biztosíthatta a . . . könyvforgalmat és a könyvkötő munkáját. . . A Fejér megyei Levéltár iratait védő egykorú kötetstáblák is szakavatott könyvkötő munkájáról tanúskodnak.” Már Romhányi Károly megállapította, hogy ezeken a nagyszombati kötéshez hasonló szerkezeti felépítésű, vaknyomásos táblákon igen finoman vésett szerszámok nyoma látható, (ld 137), de a könyvkötő személye eddig ismeretlen volt. — Levéltári kutatásai alapján közli a szerző, hogy „a töröktől felszabadult Székesfehérvárott e szép foglalkozás első képviselője” a bajor származású Philipp Jacob Aman. 1730-ban nyert polgárjogot, és az 1742. évi városi összeírás szerint már abban a „körül szabadon fekvő belvárosi ház”-ban lakott, amely „a régi Budai kapu és a Bástya között, háttal a Bástya felé feküdt”. Könyvkereskedői tevékenységet is folytatott; a városi tanács hivatalos leltára (1742) szerint több mint háromezer kötetes készlete főleg tankönyveket és imádságos könyveket tartalmazott. Ez a leltár nyersanyagkészletéről, műhelyének felszereléséről és egy jegyzék adósairól, megrendelőiről is tájékoztat (1737–1742). — Aman 1759-ben még szerepelt a városi házádo összeírásban, 1763-ban már Carl Polaschek, prágai származású könyvkötő számolt el a városnak. Őt követte a század 70-es éveiben Adam Augustin-Lang (ld 94), aki 1780-tól három segéddel és egy inassal dolgozott. — Két fényképreprodukció Aman 1743-as könyvkötő-számláját mutatja be.

94

MURÁNYI Lajos: Adalékok a székesfehérvári könyvkereskedelem és nyomdászat történetéhez. = FMK. 13. évf. 1973. 2. sz. 30–37. l.

Tanulmányában Székesfehérvár könyvkereskedelmének és nyomdászatának kezdeteit (1770–1848) rajzolja meg a szerző, „korántsem a teljesség igényével. Az irodalomban található szűkszavú utalásokat levéltári kutatásokkal” is bővítő munka azonban számos újabb nyomdászat- és kiadástörténeti részlettel gazdagítja a tárgy-

körrel alkotott képet. Eszerint az első könyvkötő, a nyitrai születésű Adam August Lang 1770-ben telepedett meg a városban, aki 1780-tól több könyv kiadója volt, nyomtatójuk pedig a pesti Royer Ferenc, majd utódja, Fűskúti Landerer Mihály. 1773-tól „Trattner Mátyás” betűivel” készültek a gimnázium értesítői, 1805-től már Számmer Mihály nyomdájában. További könyvkereskedők: Baumäuster János (1794), Stephan Lang (1808), Alois Rader (1819), Paul Lang (1833) és Szokolczy József (1843), — közülük Rader több mű kiadója is. — Az 1803-ban már Székesfehérváron nyomtató Számmer Mihályról feltételezi a szerző, hogy 1804 után visszatért Veszprémbe, és „a Székesfehérvári nyomda működésének új szakaszát csak 1808. január 19-től számíthatjuk. . .”

95

SEMMELEWEIS, Karl: Ismeretlen 16. századi nyomda a mai Burgenland területén. = MKSze. 82. évf. 1966. 4. sz. 338–344. l., illusztr.

A grazi ferencesek központi könyvtárában bukkant fel az a három önállóan megjelent, de később egy kötetbe kötött kiadvány, amelyet a Lajta menti Wimpasing (Vimpác) falu 1593-ban felavatott ferences kolostorának nyomdája készített (1593). A kolostor- és nyomdaalapítók (Magdalena Püchler és férje, Ruprecht von Stotzingen) — Hornstein akkori birtokosai — „igyekeztek alattvalóikat a reformáció hullámaintól távol tartani; ezt szolgálták a nyomda kiadványai, melyek német nyelvű imádságos könyvek voltak. A nyomda negyedik ismert kiadványa Leonhardus Narciscus [Höldius] latin nyelvű műve (1599); a közlemény megírásakor lappangott, azóta előkerült. A rövid életű kolostor és nyomda egyesek szerint 1605-ben, mások szerint 1619-ben lett a Bocskay-féle vagy a Bethlen-féle háború áldozata. — A közlemény jelentős: Vimpác eddig nem számított az egykori magyarországi nyomdahelyek sorába. Őt egészoldalas reprodukció is bemutatja a kiadványokat.

96

SOLTÉSZ Zoltánné: A második magyarországi ősnymda nyomai. = MKSze. 74. évf. 1958. 2. sz. [144]–157. l., illusztr.

Három — kizárólag magyarországi lelőhelyeken található — impresszum nélküli ősnymomatvány: a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, eddig ismeretlen Zacharias Laudivius: Vita beati Hieronymi (1478–79), Antonius Florentinus: Confessionale (1477) és Johannes Han pozsonyi kanonok Litterae indulgentiaruma (1480) vizsgálatából arra következtet a szerző, hogy azok egy 1476 és 1480 között Magyarország területén működő nyomda kiadványai. — Betűik háromféle típusa a nápolyi Matthias Moravus műhelyéből származik, de a betűkép kopottabb, a sorméretek nagyobbak és papírosuk sem egyezik a nápolyi nyomdáéval: vízjegyei azonosnak tekinthetők a Hess András által használt papíros vízjegyeivel. Még szembetűnőbb e

három kiadványnak a Moravus igényes tipográfiai színvonalától messze elmaradó minősége (különösen a pozsonyi búcsúlevélé, amelyről feltételezhető, hogy „már nem a Confessionale nyomdája, hanem a nyomda egyik volt alkalmazottja – esetleg saját vállalkozásaként – nyomtatta ki”). – A második magyarországi ősnymoda működési helyeként – noha bizonyítéknak tekinthető adat nem támasztja alá – Pozsony vagy Buda merülhet fel, de „Lehetséges, hogy a Confessionale-nyomda is alkalmi megbízásokat teljesítő vándorsajtó volt” – írja a szerző. – Három tábla a Laudivius és a Confessionale első lapját, valamint J. Han búcsúlevelét mutatja be.

97

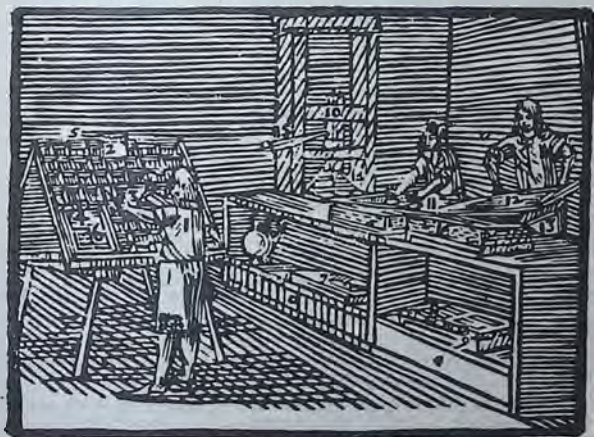
SOLTÉSZ Zoltánné: Hess András és kora. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 1–13. l., illusztr.

A nyomdászat európai elterjedésében – Mainz (1440), Subiaco (1465–67), Bazel (1468), Párizs (1470), Utrecht (1470–72) után – Magyarország volt a hatodik, megelőzve Belgiumot (Aalst 1473), Spanyolországot (Barcelona, Valencia 1473) és Lengyelországot (1473–74). – Hess András *Chronica Hungarorum*ának kolofonja és előszava többről tudósít, mint bármelyik korabeli ősnymodász kiadványa. Ezekből tudjuk a nevét, s hogy munkáját Budán, 1473. pünkösd vigiliáján fejezte be, hogy pártfogója, László prépost, királyi alkancellár [Kurai László] meghívására jött Latumból Magyarországra, nélküle vállalkozását sem elkezdni, sem befejezni nem tudta volna, és nem megrendelésre, hanem saját elhatározásából fogott a Magyarok Krónikájának kinyomtatásához. . . A szerző röviden ismerteti a budai ősnymoda két kiadványát és a Hess-kutatás legfontosabb, eddigi eredményeit, köztük – jegyzetben – összefoglalja a nyomda helyére vonatkozó véleményeket is. – Bőséges illusztrációs anyag járul a cikkhez. Egy-egy térkép mutatja be a nyomdászat európai elterjedését és Hess kiadványainak lelőhelyeit, továbbá Georg Lauer *Confessionale*-jának (1472) első lapja, a Pomponius Laetus által Mátyás királynak megküldött Silius Italicus: *Punica* (1471) londoni példányának egy lapkeretdíszítéses oldala, a *Chronica Hungarorum* első és két utolsó szöveges lapja, valamint a Basilius–Xenophon-kiadás kezdő- és záró oldala láthatók a reprodukciókon.

98

SOLTÉSZ Zoltánné: Milyen tervekkel és felszereléssel jöhetett Budára Hess András? = MKSze. 90. évf. 1974. 1–2. sz. [1]–13. l., illusztr.

„A nyomdásztörténeti kutatások három alapvető forrása, az egykorú hiteles írásos dokumentum, a tárgyalt nyomda kiadványainak együttese, valamint a korabeli nyomdászgyakorlat” tanúsága alapján vitatja a szerző Borsa Gedeonnak a Hess-nyomdával kapcsolatos legújabb feltevéseit (ld 68). – Először azt vonja kétségbe, hogy a *Cronica Hungarorum* és a Basilius Fitz József mérésével szemben kedvezőtle-

nebb feltételek között megállapított, új sorméretkülönbségéből a betűállományra vonatkoztatva bármilyen következtetést lehetne levonni; majd Borsának azt az állítást cáfolja, hogy „a két kiadvány átlaga közötti 0,417 mm-es eltérés nem lehet semmi komoly gond forrása sem. . .”, s ebből az következhetne, hogy Hess betűit a két kiadványban változatlanul, átöntés nélkül használta volna. „Ugyanazzal a típusal egyszer lényegesen nagyobb, máskor lényegesen kisebb sormérettel nyomtatni csak átöntéssel – tehát matricákkal és betűöntő-műszerrel – lehet” – írja. Soltész-né szerint Hess eltérő méretű és formájú betűire nem az a magyarázat, hogy „Hess már kész, öntött betűket hozott magával”, hanem az, hogy a Lauer-nyomda 2. számú típusában is megtalálhatók ezek a különbségek. Georg Lauernak Antoninus Florentinus Confessionale-ja kinyomtatása után (1472) már nem volt szüksége erre a típusra, és átengedhette Hessnek a matricáit. Öntött betűállomány esetén Hess nem tudta volna készletét gyarapítani, holott a Chronica ajánlásában ennél is „nagyobb művek” nyomtatását említi. Mivel arra sem számíthatott, hogy távol más nyomdaktól, vándor betűöntők keressék fel Budán, öntőműszerrel és matricákkal kellett rendelkeznie. „Nincs jogunk kételkedni Hess saját állításaiban” – írja a szerző – arra vonatkozóan sem, hogy valóban a Chronica Hungarorum volt az első munkája Magyarországon. – Az illusztráció a római Lauer-nyomda 2. számú típusával szedett Confessionale-ból mutat be részletet, megjelölve az eltérő „e” betűket.

99

SZÉKELY Artúr: Misztótfalusi Kis Miklós élete és munkássága a magyar irodalom tükrében. = MG. 10. évf. 1966. 3. sz. 157–161. l.

A magyar nyomdászattörténet egyik legragyogóbb fejezetének alakját halála után két évszázaddal „fedezték fel” újra. A múlt század kilencvenes éveitől kibontakozó magyar nyelvű Misztótfalusi-irodalmat tekinti át a szerző, 1965-ig. A könyv-alakban, önállóan megjelent műveket – helyenként bőséges idézetekkel is – ismer-teti, értékeli; a nagyobb munkák részeként és a folyóiratokban, évkönyvekben közöltek csak cím szerint adja meg. Megemlít néhány, a külföldi sajtóban napvilágot látott közleményt is. – Önálló kiadványok: az első irodalmi méltatás Pápai Páriz Ferenc 78 szakaszos költeménye: „A könyvnyomtatásról és M. Kis Miklósról. . .” (1702), melyet Bod Péter „Erdélyi Féniks” címmel ismét kiadott (1767); Cserná-toni Gyula: Tótfalusi Kis Miklós „Erdély féniksze” című tanulmánya (Kolozsvár 1894); Dézsi Lajos: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Misztótfalusi Kis Miklós, 1650–1702 (1899); Gyalui Farkas Mentség-kiadása (Kolozsvár, 1902); Lampérth Géza: A munka hőse. Történelmi elbeszélés Haranghy Jenő rajzaival (1921); Pakots József: Magyar máglya. Regény (1934); Szij Rezső: Misztótfalusi Kis Miklós. Iscserekov András fametszeteivel (1937); Kner Imre Mentség-kiadása Tolnai Gábor utószavával (Gyoma, 1940); Szij Rezső: Misztótfalusi Kis Miklós (1943); A

Szépirodalmi Kiadó Mentség-kiadása, Klaniczay Tibor bevezetőjével (1952); Németh Andor: A betű mestere. Regény (1954); Misztótfalusi Kis Miklós, Tordai Zádor bevezetőjével (Bukarest–Bp., 195?); A betű mestere. Emlékezés Tótfalusi Miklós életművére [Tolnai Gábor, Haiman György, Szántó Tibor tanulmánya] (1965). – A Misztótfalusi-irodalom további szerzői: Ballagi Aladár, Carl Björkbaum, Harry Carter, Ferenczi Zoltán, Fitz József, Kodály Zoltán, Kovács István, Nagy Ödön, Novák László, Országh László, Ch. Sarasidze, Schütz Ödön, Szántó Tibor, Szentkúty Pál, Falk Valter. (Ld még 102)

100

SZÍJ Rezső: Misztótfalusi Kis Miklós. (Misztótfalusi Kis Miklós: Siralmas panasza.) Bp. 1943, Turul. 166 l., 4 t. Bibliogr. 133–137. l.

Szj Rezső könyvében megragadó elevenséggel rajzolódik ki „a század egyik legkiválóbb nyomdász-művésze és kultúrpolitikusának”, a „Magyar Elzevirnek”, „Erdély Fénikszének” emberi-alkotói portréja, tragikus életútja. „Együtt szokás említeni Apáczai Csere Jánossal és Szenczi Molnár Alberttel, mint a triász harmadik tagját, kiknek sorsában annyi hasonlóság van s kik valamennyien ugyanazt akarták a maguk módján. . . – írja előszavában a szerző. – „Majd csuda vala az Belgiumban (Hollandiában), e tudatlan Erdély pedig csúfot űzött e megbecsülhetetlen emberből”. . . – summázza sorsát a kortárs visszaemlékezése. A mű öt fejezetben dolgozza fel Tótfalusi Kis Miklós (1650–1702) életét; ifjú éveit, hollandiai tanulmányútját (1680), a Bleau amszterdami műhelyében tanuló férfi éveit, aki mestere fölé nőtt, önállósult, és 3500 példányban elkészített Aranyos Bibliájával (1685) visszatért Kolozsvárra (1689), hogy művészetével a hazát szolgálja. Szűklátókörű, kicsinyes és irigy környezete csak „ártalmas, hitvány vasmunkást” látott benne, ellenségei Mentiségének kiadása után (1698) még eklézsiakövetésre, műve összes példányainak elégetésére, sőt a benne foglaltak nyilvános visszavonására is kényszerítették, ami sietette korai halálát. A szélütött, megtört mesteren már mit sem segített Bethlen Miklós kancellár erkölcsi jóvátétele. . . – A szerző a bibliográfia után, mai helyesírással közli Tótfalusi Kis Miklós Siralmas Panasz című, 63 szakaszos költeményét, a „berekesztő” Könyörgő énekkel együtt (1697), melyet a kolozsvári tűzvész alkalmából írt és zenésített meg. A kötet táblái 12 nyomtatványának címlapját mutatják be.

101

SZÍJ Rezső: A Kner-nyomda 1919–1920-ban. = MKSzle. 86. évf. 1970. 1–2. sz. [67]–73. l.

Kner Imre „A Tanácsköztársaság idején könyvtárosképző tanfolyamot végzett, szakmai előadásokat tartott, s dolgozott a Lukács György vezetése alatt működő

Szellemi Termékek Országos Tanácsa elnevezésű kulturális szervezetben is”. — A szerző ismerteti Kner Imrénének 1919-ben megjelent írásait, melyekben „figyelmét főleg az áhított konszolidáció közgazdasági kérdései kötötték le” (Ipári nevelés és Iparművészet, Kommunista könyvkultúra); ezután a nyomda államosításának hiteles körülményeit, a csaknem egy évig tartó román megszállás okozta károkat, végül a nyomda 1920. nyarán kezdődő újjáépítésének történetét tárgyalja. Ennek az időszaknak az első terméke a „selmecbányai elveknek” megfelelő, már a szecesszióval szakító Három Cseppke Könyv, mely Király György irodalomtörténész és Kozma Lajos grafikusművész alkotó közreműködésével készült, legjobb XVI. és XVII. századi íróink műveiből.

102

(TÓTFALUSI) MISZTÓTFALUSI KIS Miklós: Erdélyi féniks. — öröksége. Bev. és jegyz. ell. Jakó Zsigmond. [Versford.]: (Tóth István.) + [Versek, emlékezések — —ról. Írta] Pápai Páriz Ferenc, Csepregi Turkovics Mihály stb. Bukarest, 1974, Kriterion. 546 [2] l., illusztr., 16 t. 3 mell. Műjegyzék és bibliogr. 426—[438]. l.

„Jakó Zsigmond kitűnő kötet[nek] . . . kiemelkedő, különleges jelentőségét éppen korszerűsége adja meg” — írja róla Tóth András (Kvt. 1975. 4. sz. 241–242. l.). A bevezető tanulmány a legújabb eredményeket közvetíti, felméri és tudatosítja a tudományos kutatás előtt álló további teendőket, több helyen módosítja az eddigi megállapításokat. „Fő feladatunknak . . . az eddig feltárt emléktanyag lehetőleg teljes egybegyűjtését, a korábbi közléseknek az eredetiek alapján való ellenőrzését és a véglegesen megállapított szövegeknek kielégítő jegyzetekkel való ellátását tekintetük” — írja Jakó Zsigmond. — A forrásműveken alapuló életrajzt követően Misztótfalusi Kis Miklósnak „az európai betűművészet, a magyar könyvkultúra és művelődés érdekében tett szolgálatait” mutatja be a szerző; magas fokon tudományos, de ugyanakkor közérthető áttekintést nyújt Tótfalusi életművéről. Az időrendben közölt szövegek: — I. Hogy könyvekkel bővítem és olcsósítam e hazát. . . cím alatt — A Zsoltárok előszava (1686); Szemelvények az Apologia bibliorumból (1697); A Decretum Lationo–Hungaricum ajánlása (1698); II. Levelek és irományok (1680–1702); III. Pédás emlékezetre méltó neve . . . Pápai Páriz Ferenc búcsúztató verse (1702); Részletek Misztótfalusi Kis Miklós halotti kántájából (1702). — A kötet értékét emeli a Könyvészet cím alatt közölt, szövegkiadásokat, kisebb szövegkiadásokat, levelezést és a Tótfalusi Kis Miklósról szóló irodalmat összegyűjtő bibliográfia (1. Összefoglaló munkák; 2. Tanulmányok, cikkek; 3. Szépirodalmi alkotások), továbbá a IV. Magyarázó jegyzetek c. fejezet, amely a kiadványra vonatkozó, fontos, általános megjegyzések és a tárgyi magyarázatok mellett szó- és kifejezésjegyzéket, névmutatót is tartalmaz, végül a képek jegyzékét közli. A mellékletben eredeti méretű faksimilét találunk: Misztótfalusi K. M. amszterdami betű.

mintalapját (1684), grúz betűinek lenyomatát (1702–1705) és halotti kártáját (1702).

103

TÓTH Gy[örgy] I[stván]: A székesfehérvári Számmer nyomda alapítási éve. = FMK. 12. évf. 1972. 4. sz. 38–41. l.

Közleményében Székesfehérvár első nyomdájának alapítási évét módosítja a szerző, a Stigler István által 1807. szeptember 15. utánra megállapított időpontról 1803-ra, „Számmer Mihály 1803. június 3-i befogadása és ebből az évből ismert kiadványa alapján egyaránt”. — Bizonyítja, hogy a nyomdával foglalkozó vagy arra utaló kiadványok nagy része, mely a privilégium évét (1806) vette alapul, forrásai-ban egymásra épül, és a működés 1806. évi kezdetének nemcsak Számmer 1803-as impresszumú könyve, hanem Németh János két, közel egykorú közleménye is el-lentmond, miként a Magyarországi nyomdahelyek, nyomdák és kiadók 1712 és 1850 között (Az Országos Széchényi Könyvtár. . . rekatalogizált állománya alapján összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztója. Bp. 1956.) című kiad-vány, továbbá Sashegyi Oszkár tanulmányának adatai is, melyek szerint a nyomda már 1803. novemberében működött. A további adatokat a Fejér megyei Levéltár iratanyaga szolgáltatta. — A szerző közli Számmer Mihálynak „A Tekintetes Székes Fehérvárosának Magistratusához nyújtando alázatos instantióját” és befejezésül a székesfehérvári Számmer nyomda alapítástörténetének főbb kronológiáját.

104

VARJAS Béla: Heltai Gáspár, a könyvkiadó. = MKSze. 89. évf. 1973. 3–4. sz. [290]–311. l.

A három részre szakadt Magyarország társadalmi és kulturális viszonyainak decentralizáltsága „késleltette és kedvezőtlenül befolyásolta a magyar könyvnyomta-tás és könyvkiadás hazai megindulását és menetét is. Ennek következménye volt, hogy XVI. századi könyvkiadásunk lényegében mindvégig feudális jellegű maradt, s nyomdáink külföldiekhez viszonyítva kis házi üzemekként működtek. . .” — írja a szerző. — Hoffgreff György kolozsvári nyomdaalapításával kapcsolatos következte-sei: 1. Hoffgreff tudatosan készült fel, hogy a Kolozsvárt nyitja meg műhelyét; 2. legalább egy vagy másfél évet töltött Nürnbergben, Johann vom Berg és Ulrich Neuber műhelyében (1549); 3. Magyarul is jól tudott; 4. Veit Dietrich Spruchbüch-lein-jének kolonfonjába Hoffgreff tudtával és beleegyezésével nyomtatatták a félreve-zető adatokat; 5. 1549. nyarán jöhetett matricáival és egyéb felszerelésével Nürn-bergből Kolozsvárra; 6. mint független polgári vállalkozó alapította meg és vezette műhelyét. „Hoffgreffnek . . . hatféle antikva, egy kurzív, egy görög és legalább há-romféle fraktúr típus, azaz összesen tizenegyféle betűkészlet matricáival kellett Né-

metországból hazatérnie. . .” – állapítja meg, és saját megfigyelései alapján ismerteti e típusokat. – Sokoldalúan tárgyalja a vállalkozáshoz 1550-ben társult Heltai Gáspár írói tevékenységét és kiadványait, akinek „nemcsak határozott kiadói programja volt, hanem kiadói elvei is, s ezek az elvek kiterjedtek a műhelyből kikerülő munkák egységesen szabályozott helyesírására, a nyelvi tisztaságra, a világos értelmezésre, a szövegek tagoltságára, áttekinthetőségére éppen úgy, mint a művek tartalmi, vallási-ideológiai és politikai-társadalmi tendenciájának szigorú ellenőrzésére.” – Főként a Heltai szellemi egyeduralma miatt kivált Hoffgreff (1552) működése idején (1553–1558) jelentek meg az első világi tárgyú irodalmi művek, és a korábbinál sokkal több alkalmi kiadvány, aprónyomtatvány készült. 1559-től ismét Heltai kezén működött a műhely, változatlanul Hoffgreff betűkészletével. Vallásos-egyházi és tankönyvkiadói programja már 1565 után fellazult, de gyökeresen csak Báthory István cenzúrendeletétől (1571) változott meg: világi, profán műveket adott ki, s „mint vállalkozó is utolsó éveiben lett feudális jellegű kiadóból „kapitalista jellegű” könyvkiadóvá: 1571. végétől minden kiadványát saját költségén jelentette meg.” (A Heltai haláláig /1574/ megjelent, közel 100 ismert nyomtatvány 12%-át Hoffgreff, 88%-át Heltai adta ki.)

105

VARJAS Béla: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása. = MKSzle. 64. évf. 1940. 2. füz. [105]–126. l., illusztr., 3 t.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban addig ismeretlen, illusztrált Balassai-kötetet talált a szerző. Tanulmányában részletesen leírja e címlaphiányos példányt és megállapítja: ez az 1699. évi, Nagyszombatban megjelent Istenes énekek jóval bővebb és metszetanyagban is sokkal gazdagabb, első bécsi kiadása. – A nyomda meghatározásában Hajnal Mátyás: Jézus szívét szerető szívek. . . c. könyve (Bécs, 1629) segített, amelyet a Teleki-könyvtárban talált példányával részben azonos dúcokról nyomtatott Rickhes Mihály. Néhány, a szerző által megnevezett kiadvány tanúsága szerint a bécsi eredetű nyomódúcok 1642-ben már Pozsonyban, 1674-ben pedig Nagyszombatban voltak használatban. Ferenczffy Lőrinc kancelláriai királyi titkár nyomdájának anyaga, amely 1628 óta „valószínűleg Rickhesnél nyert elhelyezést vagy neki volt bérbeadva”, 1640-ben a pozsonyi jezsuita kollégium birtokába került, majd 1662-ben vándorolt tovább Nagyszombatba. – Több körülményből arra következtet a szerző, hogy Balassi Istenes énekei legelső, illusztrált bécsi kiadásának „1632–1635 között, tehát még Rickhes Mihály életében kellett napvilágot látnia.” – Irodalomtörténeti jelentőségén túl, XVII. századi nyomdászattörténetünkhez is értékes adalékokat szolgáltat – mindenekelőtt a Ferenczffy-nyomda sorsát illetően – Varjas Béla alapos tanulmánya. A táblákon közölt 23 kép az Istenes énekek bécsi kiadásának első lapját és illusztrációit mutatja be.

IV.

KÖNYVMŰVÉSZET

A könyvművész alkotása a technikával társulva mindinkább növekvő tartalmi gazdagodást, alaposabb szintézist, teljesebbé válást és értékgyarapodást jelent. Nemcsak a szerzői, írói mű tartalmának pusztá formába öntéséről van szó, hiszen minden szerzői, írói mű tartalmának megvan a maga sajátos formája, műfajának megfelelően, még mielőtt egy szép könyvben testet öltött volna. A könyvművészeti forma és annak tartalma más értelemben realizálódik. Két alkotás, két alkotótevékenység és ezzel egyúttal két tartalom és azzal adekvát forma ötvöződik eggyé, egymástól elválaszthatatlanná a könyvet alkotó művészi kollektíva tevékenysége nyomán. A szintézisnek valami sajátos megnyilvánulása ez. Bizonyos szempontból többértű, mint például a szobor, a falkép és az épület benső társulása. Hiszen az ilyen épület csak a társművészet szerves beilleszkedésével válik műalkotássá, azok nélkül kompozíciója széthull. A szerző elvben önmagában is teljes értékű művéhez végső fokon új mű is társul, mialatt a gondolati szférából az új mű jelrendszere révén materiálisan is testet ölt. Tehát új, gazdagabb mű születik, organikus belső összefüggésben a tartalmi és formai elemek, auditív, verbális és vizuális kifejező eszközök és a technika bonyolult egységeként. Így válik tovább építő társművésszé, autonóm rangját is megtartva a könyvművész.

POGÁNY FRIGYES

106

Bernáth Aurél, Boldizsár Iván ... írásai a szép könyvről. [Bev.] Sz[ántó] T[ibor]. Illusztr. Kass János, Kondor Béla stb. = MG. 14. évf. 1970. 3. sz. [8]–[35]. 1.

Tizenhárom személyiség – költő, író és művész – vall „A szabadság, a szépség, a humanizmus, a tudomány eszméit örökítő könyv – e kivételes értékű használati tárgy – formai kérdéseiről.” Bernáth Aurél, Boldizsár Iván, Borsos Miklós, Devecseri Gábor, Illés Endre, Kass János, Major Máté, Mihályfi Ernő, Nemes György, Ortutay Gyula, Pogány Frigyes, Soó Rezső és Somlyó György írásai mellett Kass János, Kondor Lajos, Reich Károly és Würtz Ádám illusztrációi állnak.

107

GERSZI Teréz: A magyar kőrajzolás története a XIX. században. (A katalógust összeáll. [a szerző] és C. Wilhelmb Gizella.) Bp. 1960, Akad. Kiadó, 316 l., illusztr. Bibliogr. 119. l. és a katalógusban az egyes művészek életrajzi adatai után.

A múlt századi képzőművészetünk legnépszerűbb grafikai eljárásának, a litográfiának feltalálása – a fametszettől, rézmetszettől és rézkarttól eltérően – egyetlen ember, Alois Senefelder nevéhez fűződik. A monográfia a 19. század második évtizedétől, az első hazai nyomdák megalakulásától a 70-es évekig dolgozza fel a kőrajzolókat és könyvműveket munkásságát, mely időszakból csupán Barabás Miklós képvisel kiemelkedő tehetséget. A magyar kőrajzoló műveinek katalógusa leírja az ország területén található valamennyi jelentősebb kőrajzot, s közli az alkotók biográfiai és bibliográfiai adatait is. Külön személynévmutatót tartalmaz a kötet a tanulmányhoz és a katalógushoz, utóbbihoz pedig helynévmutatót is. A 119. lapon a kőrajzokat tartalmazó folyóiratok és évkönyvek bibliográfiája található. A kötet végén 105 kép a magyar, 26 szövegközti kép pedig az átmenetileg hazánkban dolgozó külföldi művészek munkáiból ad válogatást.

108

HAIMAN–KNER György: Nyomtatott betű, mai betű, magyar betű. = Tíz írás a nyomdászatról. (Írták: Fitz József, Szentkúty Pál stb.) (Bp. 1942.) [155]–172. l., illusztr. /Hungária könyvek 9./

A formai és technikai kivitelben korszerű, az olvashatóság, szépség és gazdaságosság követelményeit egyaránt kielégítő nyomdabetűt keresve, a szerző röviden áttekinti a szövegbetű fejlődését a reneszánsz kódexek humanista minuszkulájától a XVIII. századi klasszicista antikváig, majd a betű XIX. századi hanyatlásának jellegzetességeit tárgyalja (a gépszedés újításaival járó betűtorzulások, soröntő szedőgép hárombetűs típusai, keskeny, félkövér, kövér betűk). Átlépve a szecesszió és az „iparművészeti” korszak hagyományoktól elszakadt termésén, a magyar betűk sok problémát okozó ékezeiteinek megoldását keresi, s ennek során Aldus Manutius

ŐSZI HARMAT UTÁN

ISTENES, VITÉZI ÉS VIRÁGÉNEKEK

MELLYEKET

BALASSI BÁLINT

ÉS EGYÉB NEVES S NÉVTELEN
POÉTÁK MUNKÁIBÓL A XVI., XVII.
ÉS XVIII. SZÁZADOKBÓL

ÖSSZEGYÜJTÖTT

KIRÁLY GYÖRGY

KIBOCSÁTOTTA ÉS NYOMTATTA
KNER IZIDOR
AZ 1921. ESZTENDŐBEN
GYOMÁN

verzálisaira utal, amelyek alacsonyabbak a kisbetűk felnyúló szárainál. A korszerű magyar betű alapját a lapidáris és pennális írás formaelemeit egyesítő reneszánsz mediaevalisban, valamint Tótfalusi Kis Miklós betűiben jelöli meg.

109

HLUSICKA, Jiri: Az „alkalmazott grafika” brnói biennáléjának mérlege. = MG. 15. évf. 1970. 1. sz. 28–33. l., illusztr.

Az alkalmazott grafika legjelentősebb alkotó területeit felsorakoztató biennálé három kiállításának (1964, 1966, 1968) tapasztalatait összegezi a szerző. A huszonhárom nemzet háromszáznál több művészenek illusztrációit és könyvgrafikáit bemutató kiállítás anyagának elbírálásánál „a döntő a művészi érték volt”, és az a feltétel is, hogy „a könyv kialakításánál a művészi egységet kell megőrizni”. A zsűri „tudatában volt annak, — írja Hlusicka —, hogy az illusztrációt és a könyvgrafikát nemcsak annak az irodalmi műnek a viszonylatában kell megítélnie, amelyhez készült, hanem a keletkezés idejének, a teljes szellemi világnak s azoknak az eszméknek és művészi elemeknek az összefüggéseiben is, amelyek a grafikusművésznek a prózai vagy költői műhöz való közeledését lehetővé tették és befolyásolták.”

110

HUNYADI József: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig. Bp. 1937, Attila ny. 111. l., 24 t. A könyvkötés irodalmának bibliogr. [57]–109. l., illusztr.

A bevezető fejezet a könyvtábla kialakulásáról szól, melynek „kiindulópontja a napi feljegyzésekhez használt, viasszal bevont fa-, fém- vagy csonttáblák, az ún. diptychonok és triptychonok voltak . . .”. A könyvtábla díszítése: „arany és ezüst ötvösmunka, csontfaragvány, zománcozott vagy drágakövekkel kirakott plasztikus kompozíció”, a 12. században volt a leggazdagabb. — Először a könyvkötés technikájának történetét (A régi könyvkötők, A könyvkötés munkamenete, Az előzők, A könyv fűzése, A bordazsinór, Az oromszalag, A könyv metszése, A fedél felerősítése, anyaga és borítása, Ragasztó anyagok, Könyvtáblaveretek, A könyvtábla díszítése) tárgyalja a szerző, majd „A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig, különös tekintettel a Corvin-kódexekre” c. fejezetben a román, gót és reneszánsz ötvöskötéseket, metszett és vaknyomású kötéseinket, végül a Corvin-kódexek egykorú — selyemmel, bársonnyal és bőrral borított — kötéseit ismerteti. Ezt követi a Corvin-kódexek kötésein előforduló címerek leírása, majd a magyarországi könyvkötők (1377–1526) időrendben összeállított névjegyzéke a források megjelölésével, és befejezésül a 930 tételes „A könyvkötés irodalmának bibliográfiája 1935-ig”. — Az igényesen tipografált könyv a szövegközi képeken kívül 24 táblán legszebb kódex-kötéseinket mutatja be.

ILLÉS Endre: Magányban, vidéken. Egy magyar könyvművész élete s halála. = Új Írás. 10. évf. 1970. 2. sz. 117–122. l.

„Művészetét nemcsak a gyomai nyomda megejtő szépségű, világhírű könyvei képviselték a két világháború közé eső években, de ugyanolyan jelentőségűek elvei, polémái is: a századeleji stílusbomlásban, az esztétikai és technikai zűrzavarban a felismerés, hogy csak az a könyv lehet igazán szép, amelyik nem sérti meg a különböző tipográfiai stílusok belső törvényeit – egy-egy kötetben a választott, alkalmazott stílust” – írja Kner Imréről Illés Endre. Bemutatja Kner alkotásának értékeit: „... megújította a múlt legnemesebb stílusait, s... a könyv egységének megvalósítására törekedett. ... Irtózott az ötletektől. ... Alázatának igazi tartalma: az adott műhöz, illetve kézírathoz megtalálni azt a tipográfiai szerkezetet, mely legteljesebben kifejezi (s lehetőleg ki is emeli) a lényegét. Tehát valódi formaalkotás, s nem erőszakoskodás a művel. És mindvégig: pontosság, tisztaság, következetesség.” – Kner Imre alkotásait áttekintve, szenvedéseinek, megsebzettségének okait kutatja. „Ha Kner Imre élne – írja – most több részletkérdésben is vitáznék vele.” Klasszikusainkat és élő íróinkat a közöny és csalódás után sem lett volna szabad kivetnie szívéből és munkájából (elutasította Erdős Renéet, de Füst Milánt, Juhász Gyulát is; Babits és a Nyugat sem érdekelte, József Attilát hiába ajánlották kiadásra). A sok apró füzet helyett megjelentethetett volna néhány teljes életművet (Petőfiét, Csokonaiét). „Kner Imrének a valóság törvényeiről sem lett volna szabad megfeledkeznie. Arról, hogy ezerkétszáz példányos kiadványokkal sohasem lehet... százezres sikerekhez eljutni. Ezerkétszáz példány csak az erkölcsi sikert hozhatja meg... – „De azért sem lehet vitatkozni vele – folytatja –, mert Sziszifuszként a legkínzóbb, legszebb terveket görgette állandóan felfelé – a semmibe.” Egy parasztújságot tervezett, amely „az Alföld és az egész ország parasztjához eljusson később, ... keresse az igazi problémákat, és adja azok megoldását úgy, hogy a paraszt is megértse azt.” Egy másik elképzelése az volt, hogy feltámasztja „a ponyvát”: „A 6–8–10 filléres Tatár Pétert, irodalmi mezbe bűjtatott tanácsadóként az élet és a munka minden kérdésére, ami a nép életében felmerül...”

KAESZ Gyula: A modern magyar könyvművészet néhány kérdése. = MG. 10. évf. 1966. 4. sz. 173–177. l.

„A szép könyv igénye egyidős a könyv megszületésével, és... hű tükre nemcsak a kor stílusának, amelyben készült, de minden szellemi, művészeti és gazdasági tényezőjének is” – állapítja meg a szerző. – A könyv kialakításának évszázados alaptényezői napjainkig döntően megváltoztak: az uralkodó osztályok helyébe az

kák váltották fel, és a tervezésben a korszerű szellem érvényesülhet a hagyományok kötöttsége után. E változások indokolják, hogy megkeressük a választ arra a kérdésre: mit nevezünk ma művészi könyvnek? – „A könyv komplex műipari termék (iparművészeti mű; szabatosabb német terminussal: Gesamtwerk); teljes egészében magas ízlésbeli tartalommal, egyes kifejezetten művészi színvonalú elemekkel, például művészi illusztrációkkal vagy díszítésekkel megoldott használati eszköz” – írja. – Követelménye, hogy önmagukban is színvonalas összetevő részei szerves és harmónikus összefüggésben olvadjanak egységes művé, továbbá: „A könyv szépsége, formájának eredetisége csak tartalmának ekvivalens kifejezése lehet”. A könyv ízlésbeli arculatát kialakító tervezés tényezői (a papír, a formátum, a tipografálás egésze, az illusztrációk, a reprodukciós technika, a kötés, a díszítés, a könyvborító, a színek stb. helyes megválasztása) mellett döntő a nyomdai kivitelezés ipari minősége is. – A cikk tárgyalja még a művészi tömegkönyv, a könyvsorozatok, a fűzött (kartonált) könyv, valamint a művészi könyvalkotás számos más kérdését.

113

KAPR, Albert: Könyvtervezés, könyvművészet. (Buchgestaltung.) (Ford. Beck Péter.) Bp. 1971, Műszaki Kiadó. 376 l., illusztr. 1 t.

A lipcsei Grafikai és Könyvművészeti Főiskola betű- és könyvtervezés professzora „... tizenkét főfejezet mintegy száz alfejezetében elmélyült gondossággal, oktató fegyelemmel tárgyalja a könyvtervezés minden lényeges kérdését ... arra a központi elvre koncentrál, hogy a könyv olyan egység, melynek minden részfeladatát úgy kell megoldani, hogy harmónikus egyésszé testesüljön” – írja bevezetőjében Lengyel Lajos. Kapr szerint „... fel kell tételezni, hogy a könyvtervezés csúcsteljesítményeit a művészet területére kell utalni. De a gazdasági, műszaki és mesterségbeli megfontolások sokasága nem teszi tanácsossá, hogy a könyvalkotás egészére a művészet fogalmát alkalmazzuk.” – A rendkívül gazdagon illusztrált – és a legújabb magyar anyaggal kiegészített – reprezentatív kiállítású kötet figyelemre méltó elméleti alapvetéssel indul, majd áttekinti a könyvtervezés történetét a könyv előtörténetétől a szocialista könyvkultúráig. Szól a papírról, előállításáról, anyagi, esztétikai minőségéről és megválasztásáról. A könyv betűje című fejezet tárgyalja a betűk olvashatóságát, szépségét és kifejező erejét, a nyomdabetűk osztályozását, a különböző típusokat és tipográfiai mértékeket; A szövegrész tipográfiája pedig a könyvformátum, szedéstükör, betűfokozat és térköz, a kizárás, elválasztások stb. gyakorlat szerint felmerülő kérdéseit. Külön fejezet foglalkozik az illusztráció, a címlap és függelék, a különböző nyomási eljárások, a kötés, a védőborító technikai és esztétikai vonatkozásaival, majd egy másik a nyomdászjelek és kiadói emblémák, az ex libris, a könyv és hanglemez problémakörével. A zárófejezet 13 ország mai kiemel-

kedő könyvalkotásait mutatja be, rövid történeti összefoglalással. Kár, hogy sem bibliográfiát, sem mutatót nem tartalmaz a kötet.

114

KÉKI Béla: A könyv történetéből. A fametszet, mint a könyvillusztrálás eszköze. = A Könyvtáros. 4. évf. 1954. 11. sz. 8–11. l., illusztr.

Az Európában 1250 táján elterjedt, fadúcról nyomtatott játékkártyák, majd szentképek voltak a fametszetes illusztráció előzményei. Az első fametszettel illusztrált könyvet Albert Pfister nyomtatta (Bamberg, 1461). A műkedvelő fametszők negyedszázada (1461–1486) után már művész által illusztrált könyv Bernhard von Breydenbach útirajza, Erhard Rewich fametszeteivel (Peter Schöffer, 1486). A szerző ismerteti a fametszetek többszöri felhasználásának gyakorlatát az ősnymtatványkorszakban a Thuróczy-krónika augsburgi (Erhardt Ratdolt, 1488) és a Michael Wohlgemuth nürnbergi fametsző által illusztrált Schedel-krónika (Anton Koberger, Nürnberg, 1493) példáin, majd a fametszés fénykorának kiemelkedő illusztrátorait tekinti át. Albrecht Dürer (1471–1528), id. Lucas Cranach (1472–1553) és ifj. Hans Holbein (1497–1543) mellett jelentős még Urs Graf, Hans Burkmayr és Nicolas Manuel. — A XVI. század hanyatló fametszésének kiemelkedően jelentős illusztrátoraként Jost Amman tartjuk számon.

115

KÉKI Béla: A könyv történetéből. A rézmetszet mint könyvillusztráció. = A Könyv. 5. évf. 1955. 1. sz. 13–17. l., illusztr.

Noha a rézmetszet egyidős a nyomdászattal (a legrégebb ismert rézmetszet: 1440–1450 k.), s mint könyvdísz, már az angol és olasz ősnymdászok is alkalmazták, utánuk több mint száz éven át nem fordul elő a könyvek lapjain. Csak a XVI. század vége táján tűntek fel — először csupán a címlapokon — a festőiségre törekvő, tónusos rézmetszetek. — Pieter Paul Rubens (1577–1640) Balthasar Moretus antwerpeni nyomdája számára kb. 50 könyvhöz készített illusztrációi, címlapképei még kivételnek számítanak: az illusztrálás lenézett műfaj volt. A fellendülést hozó XVII. század második felében legértékesebbek az amszterdami Bleau-nyomda 12 kötetes Nagy Atlaszának rézmetszetei. Az orosz rézmetszetben ekkor a reneszánsz Szimon Usakov (1626–1686), a magyarban Szelepcsényi György (1595–1685) munkái a legkiválóbbak. — A XVIII. századi fénykort Franciaországban az antikizáló Francois Boucher (1703–1770), a virtuóz technikájú Hubert Francois Gravelot (1699–1773) és a festői hatásokra törekvő Jean Michel Moreau (1741–1814); Angliában a szatirikus William Hogart (1697–1764), Németországban a rokokó stílusban alkotó Daniel Nicolaus Chodowiecki (1726–1801) kiemelkedő illusztrációs munkássága fémjelzi. A XVIII. századi magyar mesterek között

Mikovinyi Sámuel (1700–1749) megyetérképei, városképei és Tischler Antal francia ihletésű művészi metszetei jelentősek. — A XIX. században legtovább virágzó magyar rézmetszésnek jutott az epilógus szerep: Czetter Sámuel (1770–1829), Tyroler József (1822–1860), a Kossuth-bankó metszője és mások révén. — Az egyes alkotók munkásságát találóan jellemző áttekintés értékét növeli, hogy nem hiányoznak belőle a fontos művelődéstörténeti és életrajzi adalékok sem.

116

KÉKI Béla: A könyv történetéből. A litográfia. = A Könyv. 5. évf. 1955. 3. sz. 112–115. l., illusztr.

Aloys Senefelder (1771–1834) találmánya, a litográfia (az első körrajz: 1797, a szabadalom: 1799) nyitotta meg a nyomdatechnikát forradalmasító, 18. századvégi találmányok sorát. A zsír és a víz egymást taszító hatásán alapuló új, síknyomtatási eljárásnak (Senefelder zsírkvétával rajzolt simára csiszolt kelhelmi mészköpalára, salétromsavas gumioldattal kezelte, vízzel nedvesítette, majd festékezte) első, ipari alkalmazásai (hangjegynyomda — Offenbach, 1799; térképanyomda: bajor állami könyomda, München 1809. stb.) után a képzőművészetben jutott a legrangosabb szerep; az első francia könyomdák (Párizs 1816) kezdettől a művészi litográfia szolgálatában álltak. A könyomdák „1820 táján már minden jelentősebb európai városban . . . ontják az arcképeket, tájképeket, illusztrációkat, karikatúrákat és festmény-reprodukciókat”. — A szerző Senefelder életútjának és találmányának rövid ismertetése után a grafika új ágának jelentőségéről szólva kiemeli: [a litográfia] „... elősegítette a festészet legkülönb alkotásainak demokratizálását.” Ezután a litográfia legkiemelkedőbb külföldi mesterei: a francia Eugène Delacrois (1798–1863), Paul Gavarni (1804–1866) és Honoré Daumier (1808–1879), a német Adolf Menzel (1815–1905), a bécsi Franz Eybl (1806–1880), Joseph Kriehuber (1800–1876), Jacob Alt (1789–1872), Rudolf Alt (1812–1905) és August Pettenkoffen (1822–1889) munkásságáról olvashatunk. A magyarok közül a legjelentősebb Barabás Miklós (1810–1898), továbbá Szerelmey Miklós (1803–1875) és Marastoni József (1834–1895). — Az első plakátok a 19. század vége táján — Toulouse-Lautrec kezdeményezésére — litográfiák voltak.

117

KÉKI Béla: A könyv történetéből. A megújult fametszés. = A Könyv. 5. évf. 1955. 5. sz. 226–229. l., illusztr.

A XVIII. század végén Thomas Bewick új technikájú, tónusos fametszete (London, 1775) volt e grafikai műfaj második virágkorának kezdete, mely sűrű vonalrácsaival a rézmetszet utánzására, a festőiségre törekedett. Főleg a König-féle gyorsajtóval terjedt el, mint a könyv, napi- és hetilapok illusztrációs eljárása, mindinkább

csupán a képsokszorosításnak a művészi eredetétől elkülönülő technikai eszközeként (fametsző-iskolák). – A szerző ismerteti e korszak nagy illusztrátorainak: Gustave Doré (1833–1883), Adolf Menzel (1815–1905), Zichy Mihály (1827–1908), Morelli Gusztáv (1848–1909), Jankó János (1833–1896) munkásságát, majd az autotípiai klisé által átmenetileg kiszorított fametszet harmadik virágkorát vázolja fel. Részben a japán fametsző művészet hatása (Világkiállítás, Párizs, 1867), részben „A fotocinkográfia, mélynyomás és offset ...” visszaadták a fametszést a művészetnek ...” Conrad Gyula kiállítása (1904) volt az első, ahol „a vonal visszakapta jogait a grafikában”. A további kiemelkedő hazai fametsző illusztrátorok [1955-ig]: Kozma Lajos, Divéky József, Gáborjáni Szabó Kálmán, Buday György, Derkovits Gyula, Molnár C. Pál, Fáy Dezső, Gy. Szabó Béla, Varga Nándor Lajos.

118

KÉKI Béla: A könyv történetéből. A könyvillusztrálás modern eszközei. = A Könyv. 5. évf. 1955. 7. sz. 321–324. l., illusztr.

Az illusztrációtörténeti vázlat a fényképezés feltalálásától (Louis Jacques Mandé Daguerre, Fox Talbot 1839, Petzval József nagy fényerejű lencserendszere 1840, szárazlemez eljárás 1871) tekinti át a fotótechnikán alapuló, máig is alkalmazott, legelterjedtebb képsokszorosító eljárásokat. – A tónusos képek nyomtatását megoldó raszteres klisé (autotípia) feltalálója a müncheni Georg Meisenbach (1841–1912), a mélynyomtatású képsokszorosítás a prágai Klics Károly (1841–1926). Az 1910 után világszerte elterjedt mélynyomás nagy riválisának, a közvetett (gumiken-dős) síknyomásnak (ofszetnyomtatás) feltalálója William Rubel, amerikai gépmester (1904). – A szerző végül a XIX. század 90-es éveitől mindinkább elterjedt könyvillusztrálás nemzetközileg elismert mestereit (Alexi Gallén-Kallela, Käthe Kollwitz, George Grosz, Pablo Picasso, Hans Erni) és a magyar illusztrátorokat (Hincz Gyula, Zádor István, Kass János, Reich Károly, Győry Miklós, Szecskó Tamás, Varga Győző, Végh Gusztáv, Róna Emy, Lukáts Kató) sorolja fel [1955-ig].

119

KÉKI Béla: A Kner-nyomda és a magyar könyvművészet. = MG. 1. évf. 1957. 3–4. sz. melléklete. I–XVI. l., illusztr. Bibliogr. XVI. l.

A Kner Izidor (1860–1935) által Gyomán létesített nyomda történetét, az alapítónak és fiának, Kner Imrének (1890–1944) könyvművészeti munkásságát tekinti át a szerző. – „Tizenkét fióknyi betű és egy kis amerikai sajtó beszerzéséből állt a nyomdaalapítás” (1882) – írja –, s a kis műhely három évtized alatt nagyvállalattá nőtt: 1906-ban tizenketten, 1914-ben már százötvenen dolgoztak a nyomdában. A legkorszerűbb betűcsaládokkal (lipcsei Egyetemi antikva, Bodoni) és gépekkel (gyorsajtó, 7 Victoria és 4 amerikai tégelysajtó) felszerelt nyomda üzleti sikereinek

titka: az igényes munka, az egyenletes foglalkoztatottság (nyaranként közigazgatási nyomtatványok, báli meghívók készítése) és a színvonalas reklám volt (betűmintakönyv 1886, közigazgatási nyomtatvány-mintatár). — Kner Imre könyvművészeti törekvésének első korszakában — Thury Zoltán művei, Könyv a könyvről stb. — a szecesszió és William Morris hatása érvényesült (1908–1919). Három évi háborús szünet után Balázs Béla: Hét mese c. kötetének kiadása új periódust nyit: Kozma Lajos (1884–1948) illusztrátori, majd egyéb könyvgrafikai (könyvdísz-, körzet-, szignet-tervezői) közreműködése nyomán a kiadványok stílusa népi barokk. Kner Imre, Kozma Lajos és Király György (1887–1922) együttműködéséből születtek a Három cseppke könyv (1920), a Kner-klasszikusok kötetei (1921) és a Monumenta Literarum archaizáló könyv-remekai. A harmadik korszak (1926–1944) a klasszicista könyvstílusé (Fitz: Hess András, régi és új orosz írók novellái, skandináv írók sorozat). E kiadványokról eltűnnek a nyomdai díszek, s a nyomdász pusztán a gyönyörű metszésű betűt használja fel a könyvépítés anyagául. — Kner Imre utolsó nagy munkája volt Misztótfalusi Mentségének betűhív kiadása (1940), melyet Tolnai Gábor rendezett sajtó alá. „A magyar nyomdászat és könyvművészet e nagymestere” a német fasizmus áldozata lett 1944-ben. — Kéki Béla tanulmányát számos Kner-kiadvány címlapjának, szövegoldalainak — részben beragasztott — fakszimiléi kísérik, és gazdag válogatást láthatunk Kozma Lajos iniciáléiból, szigneteiből és körzeteiből. A melléklet a Kner-nyomdáról szóló irodalom egyik legigényesebben tipografált terméke.

120

KÉKI Béla: A mai magyar könyvművészet kibontakozása. = Előadások a nemzetközi könyv-é debrecei ünnepén. 1972. szeptember 12–13. A debreceni tipográfiáról, könyvművészetről, könyvtárakról, olvasókról. Debrecen, 1973[1974], Alföldi ny. 32–48. I. 2. t. Bibliogr. 48. l.

A barokkot felváltó és a 18. század végén uralkodóvá vált klasszicizáló könyvstílus egységes alkotásait — a nyomdászat technikai forradalmának (Friedrich König gyorsajtója, a magas példányszám és Alois Senefelder litográfiája) hatására — Magyarországon is a minőségi követelmények háttérbe szorulása, a könyvek külső kiállításának romlása követte a 19. században. A hanyatlás e mélypontjától, illetőleg William Morris (1834–1896) szép könyv mozgalmától tárgyalja a szerző a könyvművészet megújulását. — Bemutatja Morrist és munkatársait (Emery Walker, Edward Burne-Jones, Walter Crane), műhelyét, a Kelmscott Press-t (1891), az itt készült, szecessziós stílusú könyvalkotásokat, Morrisnak az ősnomtatványokból merített betűtípusait és esztétikai elveit. Megállapítja: „historizálása teljességgel tévesnek bizonyult”; munkásságának az a jelentősége, hogy „ráébresztette a nyomdászokat, mennyire mellőzhetetlen munkájukban a művészi érzék, az ízlés, az esztétikai köve-

telmények kielégítése.” Hatása nemcsak Angliában és az Egyesült Államokban, hanem Nyugat-Európában is jelentős (berlini Pan, lipcsei Insel folyóirat; lipcsei Janus-Press, Bremer-Press, weimari Granach-Press stb.). – A magyar könyvművészet 20. századeleji megújulása a gyomai Kner-nyomdához, a Kozma Lajossal (1884–1948) együttműködő Kner Imre (1890–1944) tipográfiai remekeihez és Tevan Andor (1889–1955) békéscsabai nyomdájának gazdagon illusztrált kiadványaihoz fűződik. (Utóbbi illusztrátorai: Major Henrik, Divéky József, Fáy Dezső, Keleti Arthur, Molnár C. Pál.) Budapesten a Hungária Nyomda (könyvtervezője Bródyne Maróti Dóra), a kiadók közül az Amicus érte el – Reiter László vezetésével – a legjobb eredményeket. – „A 20. századi könyvnyomtatás leglényegesebb kérdését” Moholy-Nagy László (1895–1946) vetette fel, a Bauhaus egyik magyar mestere: az új tömegkommunikációs eszközökkel folytatott versenyben a nyomdászatnak „a tipográfia kifejezőerejét [kell] eddig el nem ért magasságra fejleszteni.” (1925.) Miként a korszerű építészet sem kötik már az újklasszicizmus stíluselemei, s alkotói elvük a funkcionalizmus, a nyomdászatban is felbomlottak a klasszikus margóviszonyok, elfogadottá vált az aszimmetrikus, oldaltengelyes tipográfia és a groteszk betű széles körű használata. – A szerző ezután a mai magyar könyvművészet kibontakozását elősegítő tényezőket veszi sorra (1954-től könyvtervezők, képszerkesztők alkalmazása, a szép könyv verseny újjászervezése, a magyar könyvkiadás és nyomdászat múltjából meríthető tanulságok feltárása, a Magyar Helikon tevékenysége); majd a könyvművészetünk fellendülésében döntő szerepet játszó könyvtervezőink (Lengyel Lajos, Szántó Tibor, Haiman György, Erdélyi János, Bródyne Maróti Dóra, Murányi István, Miklósi Imre, Csörgő István, Gergely Tibor, Ginács László, Kovács Imre, Novák László, Urai Erika) és illusztrátoraink (Martyn Ferenc, Hincz Gyula, Reich Károly, Kass János, Szász Endre, Borsos Miklós, Szalay Lajos, Würtz Ádám, Szántó Piroska, Csernus Tibor, Kondor Béla, Köpeczi Bócz István, Richter Ilona, Réber László, K. Lukács Kató, Varga Győző, Gyulai Líviusz) munkásságát tekinti át – a legjelesebbeket részletesen is bemutatja – a szerző.

121

KNER Imre: A könyv művészete. + (KOZMA Lajos: Egyéniség és hagyomány. Szélfegyverek a könyvdíszítésről.) Tanulmányok a tipográfiáról és a könyvművészetről. (Szerk. és bev. Haiman György.) Bp. 1957 [1958], Bibliotheca. 161 l., illusztr. Bibliogr. 157–160. l.

Ezt az igényes kiállítású kötetet a Kner-nyomda fennállásának 75. évfordulójára adták közre barátai és tanítványai: Fitz József, Földessy Gyula, Fülep Lajos, Haiman György, Kruchió István, Malatinszky Lajos, Pátzay Pál és Rusznyák István. A Kozma Lajos: Egyéniség és hagyomány. Szélfegyverek a könyvdíszítésről című tanulmányával kezdődő kötet Kner Imre különféle alkalmakra írt cikkeinek és ta-

nulmányainak válogatott gyűjteménye, melyet „1941-ből hátramaradt feljegyzésében ő maga is . . . könyvművészeti munkássága elméleti alapvetésének” tartott: Társadalmi és egyéni kultúra (1921), A régi magyar betűtermelés önállóságáról (1928), Könyvtechnika és könyvművészet (1928), A tipográfia és a könyvművészet határai (1928), A kézzel készített és a géppel gyártott könyv (1929), A tipográfiai stílus elemei (1933), Hatvan év tipográfiája (1933), A könyv művészete (1940). — Az illusztrációk bemutatják a Kner-nyomda betűöntési technikával készített, szedhető nyomdai körzeteit, legszebb kiadványainak cím-, fejezetkezdő, záró oldalait és könyvtábláit, továbbá a Kner-nyomda könyvnyomtatói és könyvkiadói jelvényeit. A kötet végén álló 68 tételes bibliográfia Kner Imrének a könyvművészettel kapcsolatos vagy ahhoz közelálló írásait — köztük Csípió Paprikánusszal (Czakó Elemérrrel) folytatott vitáját — tartalmazza. — (Ld még 123)

122

KNER Imre gondolatai életéről, irodalomról, nyomdászatról, könyvművészetről. [Vál. és sajtó alá rend. Elek László. Kiad. a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola, Gyomai Községi Tanács.] Gyoma, [1970]. 124 l./Bibliotheca Bekesiensis 4./

Kner Imrét, az embert, kiadói, nyomdaművészeti törekvéseit és tragikus alkotói sorsát mutatja be — főként leveleiből, kisebb részben tanulmányaiból vett — szemelvényrészletekkel a gyomai Kner Nyomda Múzeum megnyitása alkalmából készült szép kis kötet. A hét tematikus fejezetbe rendezett válogatásban legtöbb a Buday Györgyhoz, Földessy Gyulához, Fülep Lajoshoz, Mata Jánoshoz és Szabó Lőrincchez írt levél, de a címzettek között legalább kétszer fordul elő Elek Artúr, Fitz József, Hatvany Lajos, Kodály Zoltán, Kozma Lajos, Móricz Miklós és Rusznyák István neve is.

123

KNER Imre: A könyv művészete. „Egy megírandó, de talán soha meg nem íródo könyv.” — (tanulmányaiból szerk. és bev. Haiman György). Bp. (1973), Szépirod. Kiadó. 249, [5] l., illusztr., 18 t. /Műhely./

Kner Imre a gyomai nyomda fennállásának 60. évfordulójára betűmintakönyvet adott ki (1941), melynek bevezetőjében felsorolta munkásságának elméleti eredményeit. Ezeket a tanulmányokat tartalmazza első ízben hiánytalanul a kötet, kiegészítve az 1916-ban írt A magyar könyv jelenéről és jövőjéről cíművel, valamint a Betűmintakönyvhöz készített nyomda- és tipográfia-történeti tanulmányának részleteivel. — Haiman György terjedelmes bevezető tanulmánya (A Kner-műhely. Kner Imre, az ember és a könyvnyomtató) az egyik legfontosabb, új szempontokat is érvényesítő munka a gyomai mester életművéről. A közölt Kner-tanulmányok: A

magyar könyv jelenéről és jövőjéről (1916), Társadalmi és egyéni kultúra (1921), A leipzig kiállítási katalógus előszava (1927), Vita Csípió Paprikánusszal [Czakó Elemérrel] (1927–1928), A tipográfia és a könyvművészet határai (1928), Könyvtechnika és könyvművészet (1928), A kézzel készített és a géppel gyártott könyv (1929), Hatvan év tipográfiája (1933), A tipográfiai stílus elemei (1933), A tipográfiai stílus korszerű kérdései (1937), A könyv művészete (1940), A Kner-nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története (1941).

124

KOROKNAY Éva, B.: Magyar könyvkötészet a mohácsi vészig. = A Könyv. 5. évf. 1955. 8. sz. 368–371. l., illusztr.

Az európai könyvkötés legrégebb táblái részben még a római elefántcsont jegyző-táblák (consularis diptichonok) alakját követik anyagban és technikában, de velük csaknem egyidejűleg jelennek meg a gazdag ötvöskötések, majd az ötvösmunkákkal díszített, bársony bekötésű táblák. A bőrkötések eddig ismert, legrégebb európai példányai a VIII. századból valók; domborított, metszett vagy vaknyomásos díszítésűek. — A szerző a magyarországi könyvkultúra kezdeteitől a mohácsi vészig tekinti át legjellegzetesebb kötésmélekeinket, példákkal mutatja be főbb csoportjait. Felsorolja a legnevesebb királyi és egyházi megrendelőket (Nagy Lajos király, Zsigmond, I. Albert, I. Ulászló, Vitéz János, Mátyás király), majd a Bibliotheca Corviniana selyem-, bársony- és bőrkötéseit jellemzi: „Az előbbiek tábláját általában ötvösművű veretek gazdagítják, a lapok metszését pedig színes mintájú indadíszek tarkítják. A homlokoldalon többnyire a könyv rövidített címe olvasható.” Szól a Mátyás király budai betűíró és festőműhelye mellett működő könyvkötő műhelyről is. „A Corvinák könyvkötő-stílusa külön fejezetet foglal el az európai könyvkötészet történetében” — írja, és „itt használják először, de legalább is először ilyen nagy mennyiségben a keleti eredetű aranyozást . . .” — A legkorábbi, hazai polgári megrendelőknek készült könyvtáblák Sopronban és Pozsonyban találhatók; az előbbiek külön érdekessége a XV. és XVI. század levéltári kötéseinek is alkalmazott, dekoratív fűzősmód. Végül a bártfai kötésről olvashatunk a cikkben.

125

KOROKNAY Éva, B.: Magyar könyvkötészet a XVI–XVII. században. = A Könyv. 5. évf. 1955. 9. sz. 412–416. l., illusztr.

„Itt első ízben kíséreljük meg — írja a szerző —, hogy a XVI. és XVII. század szerteágazó anyagáról valamelyest összefüggő képet rajzoljunk, legújabb kutatási eredményeink alapján.” — A mohácsi vész utáni időkben egyszerű díszítésű, vaknyomásos kötéstáblák készültek, kimagasló művészi teljesítményt nem ismerünk a század első felében. Anyaguk borjú- vagy disznóbőr, néha pergamen. Az ún. görge-

tővel készített, többszörös szalagdíszítés mellett gyakran egy-egy nagyobb lemezről nyomott, figurális ábrázolást is mutató vagy szalagfonadékos sarok- és középdíszek töltik ki a könyvtábla síkját —, sokszor szerepel a mester monogramja és a készítés évszáma. — A Rákóczi Zsigmondnak kötött és az ő nevét viselő könyvecske (1588) már aranyozott, piros, fehér, kék színnel festett és keleti hatású, egyéni stílust mutat; ehhez hasonló, színezett tábladíszítés a XVI. század végén készült Debrecenben is. Már e század második felében bontogatja szárnyát a pozsonyi és a nagyszombati könyvkötészet, mely csak a XVII. században éri el virágkorát. A magyar művészeti élet fellendülésének idején — Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemsége alatt — két német és egy francia („à la fanfare”) igazodású, keleti hatással is színezett — műhely működött Erdélyben; ezekből Lignicei Effmurdtt Jakab neve ismert eddig, aki I. Rákóczi György „typographusa és compactora” címen jelzi magát néhány nyomtatványban (1629–1633). — A továbbiakban a francia eredetű, Európa-szerte elterjedt, de nálunk rendkívül gazdagon jelentkező legyeződíszes Apafi–Bornemissza kötést (XVIII. század vége) és az ennél kimértebb nagyszombati kötést, majd a századvégtől az új központok kialakulását (Kassa, Debrecen, Nagyszombat) tárgyalja. Megemlékezik két debreceni könyvkötőről (Fodorik Menyhért, Töltési István), végül a könyvkötő céhalakulásokról (Lőcse, Kassa, majd Debrecen, 1704 stb.) olvashatunk a cikkben.

126

KOROKNAY Éva, Sz.: Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek. Bp. 1973, Akad. Kiadó. 125 l., 34 t. /Művészettörténeti füzetek 6./ Bibliogr. a jegyzetekben: 47–52. l.

„A német szakirodalom az európai kötéstörténet kora reneszánsz, 1500 előtti szakaszát olasz–magyar periódusnak nevezi, szemben az 1500 után következő olasz–francia periódussal. Magyarországon és Közép-Európában az 1500 körüli határvonal megvonása semmiképp sem alkalmazható, . . . töretlen fejlődés mutatkozik az 1470-es évektől az 1520-as évekig” — írja az előszóban a szerző. Tanulmányának tárgya: „hogyan fejlődött ki a budai, magyarországi reneszánsz kötéstábla dísz, amely olasz és az ország speciális helyzetének megfelelően egyes közel-keleti (Egyiptom, Jemen) területek emlékeitől kapott közvetlen ösztönzést, felhasználva a helyi és általában a közép-európai gótika hagyományait, . . . továbbá, hogyan élt egységes stílusfolyamatként az itt kialakult új díszítésmód és hogyan hatott tovább a közép-európai, lengyel, cseh, osztrák területekre.” — A kutatástörténeti áttekintés után a szerző először az előzményeket és a könyvkultúrával kapcsolatos általános képet rajzolja fel, majd a magyar reneszánsz kötések stílusát tárgyalja. A kötéstáblák vizsgálatánál két alapvető szempontot vesz figyelembe: a díszítés szerkezetét és a felhasznált ornamentikát. A könyvkötő szerszámok lenyomatának egyezései alapján

20 kisebb-nagyobb műhelycsoportot alakít ki, és ezeket időrendben közli. A tanulmányt követő, A kötések jegyzéke c. fejezet 23 hazai és 22 külföldi gyűjtemény 327 kötetét sorolja fel lelőhelyük betűrendjében, a kötetek tartalmának, bejegyzéseinek és jelzetének ismertetésével együtt. — Ezt követi a Mutató a kötésjegyzékekben szereplő szerzőkről, az Őrzési helyek mutatója, majd a kötet végén található 64 tábla képeinek leírása. — Az igényes kiállítású könyv német nyelvű összefoglalót is tartalmaz.

127

KOVÁCS Ilona: A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása. = MKSze. 78. évf. 1962. 2–3. sz. [131]–147. l., illusztr.

A Nyugat 33 évfolyamának anyagában (1908–1941) mintegy 50 különféle tanulmány, beszámoló, bírálat foglalkozik a könyvművészet kérdéseivel. Szerzőik: Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, Tersánszky J. Jenő, Török Sophie, Szini Gyula, Lengyel Géza, Farkas Zoltán. Az átfogó értékelések szerzői: Bálint Aladár, Elek Arthúr, Király György, Naményi Ernő. — Kovács Ilona elemző áttekintést nyújt a magyar könyvművészetnek a korabeli úttörő előzmények (William Morris 1834–1896, a Pan című folyóirat 1895, Insel Verlag 1899, Eugen Pelletan 1896) utáni megújulásáról, a fejlődés főbb mozzanatainak, a könyvművészet alapelveinek és alaptényezőinek, valamint a művészi tömegkönyv problémájának tükröződéséről a folyóirat recenzióiban. — A Nyugat „... mint a kor vezető folyóirata, érdeklődő figyelemmel kísérte az új magyar könyvművészet fejlődését, ... jelentős szerepet töltött be modern könyvművészetünk népszerűsítésében. Másrészt ... nagy lépéssel előre vitte a modern könyvművészeti elvek és célkitűzések korszerű tisztázását”, és „a kor legjobb könyvesztétikusait is szóhoz juttatta” — állapítja meg összefoglalóan a szerző, a korabeli legszebb Kner-, Hungária- és Tevan-kiadványokkal illusztrált tanulmányában. — (Ld még 143)

128

Könyvművészet 1965. = A Magyar Grafika különszáma. 9. évf. 1965. 2. sz. [89]–[200]. l., illusztr.

A folyóirat szerkesztősege négy kérdéssel fordult korunk neves könyvművészeihez: 1. Hogyan látjuk a mai nyomdabetű fejlődésének útját a könyvművészet területén? ; 2. Milyen legyen a mai tömegkönyv, amely kielégítheti a mai esztétikai igényeket? ; 3. Hogyan kapcsolódhat a tipográfia a mai építészet és más művészeti ágak esztétikai törekvéseihez, mennyiben vannak feladatai ezen a téren? ; 4. Összehangolt-e a mai irodalommal a korunk képzőművészeti jegyeit hordozó könyv-illusztráció? — Az ezekre adott válaszokból széles horizontú körkép áll össze a mai tipográfia esztétikai törekvéseiről, problémáiról. A különszám a következők írásait

közli: Gotthard de Beauclair (Frankfurt am Main), Bergner és Hujer (Leipzig), Max Caflisch (Zürich), John Dreyfus (Cambridge), Adrian Frutiger (Paris), Haiman György (Budapest), Oldrich Hlavsa (Praha), Albert Kapr (Leipzig), Leo Kohut (Bratislava), Lengyel Lajos (Budapest), Hunter Middleton (Chicago), Aldo Novarese (Torino), Charles Peignot (Paris), Stanislav Soucek (Praha), Szántó Tibor (Budapest), Jan Tschichold (Basel), S.B. Telingater (Moszkva), Roman Tomaszewsky (Warszawa), Kurt Weidemann (Stuttgart), Hermann Zapf (Frankfurt am Main).

129

LÁNCZ Sándor: Martyn Ferenc rajzai James Joyce Ulysseséhez. = Műv. tört. Ért. 18. évf. 1969. 2. sz. 172–182. l., illusztr.

„Egy nyilatkozatában Martyn Ferenc arra a kérdésre, mit tart a művészi illusztráció legfontosabb szabályának, így felelt: „Hogy ne másolás legyen.” E szellemben születtek meg az Ulysseshez készült rajzok. . . . A világ, mely rajzaiból kibontakozik, egységes szemléletében, körvonalaiban, tartalmában — ha nem is egyezik mindenben Joyce világával. Martyn Ferenc művészi logikája egymásba hibátlanul illeszkedő együttest alkotott, s a rajzok gazdagsága vetekszik az író szókincsének gazdagságával.” — A szerző Egri Péter tanulmánya alapján elemzi Joyce művét és veti össze Martyn illusztrációival, melyekben „a realista ábrázolással karöltve jelentkező szimbolizmus és szürrealizmus a két uralkodó rajzi stílus.” Joyce ábrázolásában nemcsak az idő és tér egységének felbomlása, a szimultanizmus és az epizódok stílusváltozásai (az „Ulysses . . . a legkülönbözőbb izmusok farsangja”) jelentenek különösen nehéz feladatot az illusztrátornak, hanem a regény felépítése, az asszociációk rendszere és a külső cselekményvonal viszonylagos szegénysége is, amely a minimumra csökkenti az illusztratív lehetőséget. Érthető, hogy Matisse-on kívül eddig senki sem vállalkozott rá. — A Martyn Ferenc tollrajzait is bemutató alapos elemzés az írói mű és a művészi illusztráció bensőséges kapcsolatának korszerű, kitűnő példáját tárgyalja.

130

LÖWY Salamon — NOVÁK László: Betűművészet. Bp. 1926, Világosság ny. 1. 144. l., 24 t. 2. 143 l., 20 t. /Grafikai művészetek könyvtára 2–3./

A szerzők közel fél évszázada megjelent munkája valóban „üttörő mű” volt, „első a maga nemében a magyar nyelven”. Az azóta publikált eredmények fényében a két kötet értéke elsősorban példatári, illusztrációs anyagában rejlik: a korszak hol maradandó, hol kérészéletű nyomdabetűinek összegyűjtésében. Összevetésük napjaink betűművészeti áttekintésével érdekes tanulságokat nyújthat; mindenek előtt a század húszas éveinek ízlésvilágát érzékelteti. (V. ö. 140)

131

MIKLÓSI Imre: A tömegkönyvek tervezésének problémái. = A Könyv. 7. évf. 1972. 2. sz. 29–33. l., illusztr.

Míg a modern nyugati kartonált tömegkönyvgyártás igen szigorúan megtervezett műszaki előkészítés után egészen a szállításig és a nyilvántartásig automatizálva folyik, „hazai viszonyaink között tömegkönyvnek tekinthetünk minden átlagos, lehetőleg itthon gyártott anyagok felhasználásával készülő, nagy példányszámú vagy rendszeresen megjelenő, kifejezetten nagyüzemi módszerekkel készülő kiadványt.” – Az Európa Könyvkiadó képszerkesztője előbb áttekinti a kiadó tömegkönyveinek csoportjait (kartonált kiadványok; magasnyomó vagy ofset rotációson készülő kötött könyvek; íves magasnyomással készülő nagy példányszámú kötött kiadványok), majd azt tárgyalja, hogy a könyvtervezés általános szempontjai milyen eltérésekkel érvényesülnek a tömegkönyvek megformálásánál. „A nagy példányszámok, a nagyüzemi gyártási technológia különösen megköveteli, hogy az anyagi-technikai hátteret a tervezésnél fokozottan figyelembe vegyük” – írja. Szól a vászon, fólia táblaborító és a burkolópapír, valamint egyéb anyag gondokról, „amelyek . . . szinte teljesen esetlegessé teszik manapság a tervezést.” – A cikket kísérő fényképreprodukciók a kiadó nagy példányszámú sorozatainak megújított köntösét mutatják be (Európa Zsebkönyvek, Diákkönyvtár, Modern Könyvtár).

132

A modern magyar könyvművészet problémái. = A Könyv. 5. évf. 1970. 5. sz. 8–17. l.

A Magyar Bibliofil Társaság 1970. június 5-én, a Könyvklubban megtartott ankétjának bevezető előadását és három hozzászólását közli a cikk. – *Hincz Gyula* az illusztráció és a képanyag szerepével foglalkozik. „Ma . . . az illusztráció túllépi a szorosan vett könyvművészet határát, és képzőművészeti életünkben közkedvelt műfajjá vált. . . . A könyvtervezés művészei . . . új rendszereket is kutattak fel a korszerű kommunikációs eszközök esztétikai megformálása, az új esztétikai közérzet megfogalmazása érdekében.” Felhívja a figyelmet „a költői emóciók felkeltésére és költői gondolatokhoz való társulásra magas színvonalon képes” fotóművészetre, amely a „képes beszéd egyik igen jelentős formája és műfaja,” továbbá arra, hogy „Meg kell találni az ábrák szakmai és esztétikai formáinak értelemszerűen új rendjét és helyét a könyvművészetben.” – A könyvművészet . . . az olvasó és látó nép nevelője – mondja. – A modern könyvművész az olvasás és a látás dialektikájára nevel – azaz átfedő és kiegészítő, szimultán gondolkodásmódra.” – *Kass János* drámai hangú hozzászólásában az eredmények felvázolása mellett a megoldatlan problémák sorára hívja fel a figyelmet. „Manapság a szép könyv, különösen pedig a bibliofila ugyyszólván csak partizán módra állítható elő. . . . Néhány fanatikus szakember, tipográfus és könyvművész, műszaki vezető és főmérnök szinte emberfeletti

erőfeszítésén nyugszik a magyar könyvművészet ügye.” — *Dr. P. Brestyánszky Ilona* a betű és könyvtervezés perspektíváját vázolja fel: „Minden eddiginél nagyobb technikai forradalom előtt állunk. . . . Az információk óriási áradata előírja a könyv- és folyóiratgyártás automatizálását. . . . A születő új a XX. század második fele ipari formatervezésének szabályai szerint alakul, amint azt H[ermann] Zapf . . . leszögezi: „A fény- vagy komputer-szedésnek saját törvényei vannak. Itt már többé nem tipográfiai alakításról lesz szó, hanem foto-technikai folyamatról, amelyeket az elektronika tiszta képletei határoznak meg. A jövő a „teamwork”-é (a csoportmunkáé). A feladatokat másként nem lehet megoldani.” Az egyéni tehát feloldódik a tipikusban.” — *Lengyel Lajos* áttekinti a magyar nyomdaipar negyedszázados fejlődését, a gépi beruházásokat, majd megállapítja: „a nagyüzemi korszerű technikára épített termelés folyamatában a termék minőségi komponenseit a mérnöki-technikusi és a szakasztétikai kultúra programozza, így lesz a termék a korszerű esztétika hordozója, melyben a művészi alkotás szépségei szinte maradéktalanul megvalósulnak.”

133

NOVÁK László: *Grafikai sokszorosító művészetek.* Bp. 1925, Világosság ny. 144 l., 23 t. /*Grafikai művészetek könyvtára* 1./

Novák László könyve nem a mai nyomdatechnika lehetőségeiről tájékoztat. Rendszerező áttekintésének — kiadása után ötven évvel — mégis az adja meg az értékét, hogy több száz sokszorosító eljárást ír le, amelyek ismerete — jöllehet „. . . folytonos fejlődésnek, változásnak vannak alávetve” — lényeges a nyomdászat-történet szempontjából. — A tárgyalt fontosabb eljárások: Magasnyomtatás: fametszés (xilográfia), vonalas dombormarítás (fotótípiá, hialotípiá, maltípiá), féltónusos képek dombormarítása (autotípiá, monogravür, duplex-autotípiá), fotomechanikai háromszínyomtatás, sztereotípiá és a galvanoplasztika. Síknyomtatás (planográfia): litográfia, kromolitográfia, cinkográfia, algráfia, ofszetnyomtatás, fénynyomtatás. Mélynyomtatás: rézmetszés (kalkográfia), acélmetszés, rézkarc, heliogravür (pigment-eljárás), fotogalvanográfia, rotációs mélynyomtatás, színes mélynyomtatás.

134

PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története.* A XVI. századtól 1850-ig. Bp. 1951, Közoktatásügyi Kiadó. 415 l., illusztr.

A XV. századi olasz ötvösműhelyekből, a „niello”-ból származó rézmetszés technikáját nálunk „először Kecskeméti W. Péter (1620?–1680) ötvöskönyve írta le, első fennmaradt metszeteinket — ismeretlen művészek munkáit — a Lugossy-kódex, majd Manlius János Monyorókeréken nyomtatott „Hasznos és fölötte szikseges könyve” (1588) őrizte meg. A XVI. század kiemelkedő rézmetszője műkedvelő: pohronczy Szelepcsényi György volt, míg a későbbi jelentős művészeknek — mint

Mányoki Ádám, Id. Markó Károly, Barabás Miklós, Mészöly Géza, Munkácsy Mihály — alig egy-két rézkarca ismeretes. — A magyarországi rézmetszést eddig legátfogóbban feldolgozó monográfia röviden ismerteti a grafika lényegét, elterjedésének körülményeit, a mélynyomású technikákat és sokszorosításukat, majd három fejezetben tekinti át a XVI–XVII., a XVIII. és a XIX. század hazai, külföldi magyar, továbbá Magyarország számára dolgozó külföldi rézmetszését. A munka terjedelmesebb, második része a betűrendben szerkesztett katalógus, mely tartalmazza a rézmetszők életrajzi adatait, munkásságuk ismertetését, a róluk szóló irodalmat és műveik jegyzékét, végül századonként közli az ismeretlen metszők műveit is. — Rézmetszők, festők és rajzoló, ábrázolt személyek, ábrázolt helyek mutatója egészíti ki a kötetet, mely befejezésül bő válogatást nyújt a korszak legszebb rézmetszeiből.

135

RÉNYI Péter: Jegyzetek Kner Imréről. = Kortárs. 3. évf. 1959. 1. sz. 109–120. l.

A magyar könyvkiadásnak az ötvenes évek második felében már érzékelhető minőségi megújulását sürgeti a szerző: a könyvtervezés és kivitelezés még igénytelen, hibás megoldásait és át nem gondolt „újszerűségét” bírálva emlékezik Kner Imre művészetére, és bőségesen idézi a jövő tipográfiájának is irányt mutató, korszerű alkotói elveit. „Kner Imre írásainak esztétikai alapgondolata: a könyvnyomtatás nemes tradícióinak helyreállítása, a könyvművészet megtisztítása mindenféle idegen elemtől, a múlt nagy stílusainak megértése és megújítása. Elméleti tevékenysége jórészt polémia a XIX. század második felének stílusbomlásával, azzal az esztétikai és technikai zűrzavarral, amely a sokszorosítótechnika eszközeinek gazdagodásával párhuzamosan a könyvművészetben eluralkodott és amely a szecesszióban érte el a csúcspontját.” — Rényi Péter írása, mely néhány új adalékkal tovább árnyalja a Kner Imréről alkotott képet, sokoldalúan, a kortárs, a barát szemével állítja az olvasó elé a magyar művészi könyvkészítés tragikus sorsú mesterének emberi-alkotói nagyságát, értékeit. Szól többek között Kner Imre és a Szegedi Fiatalok mozgalmának kapcsolatáról is.

136

RÉNYI Péter: Egy magyar avantgardista útja. = MG. 15. évf. 1971. 6. sz. 50–57. l.

Lengyel Lajos, a nemzetközileg elismert nevű könyvművész pályája klasszikus példája annak a fejlődésnek, „amely az „izmusok” görögtüzes sistergéstől és forradalmi robbanások zajától kísért jelentkezésétől (a századforduló után) elnevezett napjaink építészetének, fogyasztási és ipari termékeinek formavilágához — írja a szerző; — egyfelől, mert őrá még közvetlenül hatottak a magyarországi avantgarde primér irányzatai [Moholy-Nagy László, Kornis Dezső, Kassák Lajos stb.], másfelől, mert

az alkalmazott művészet terén dolgozott mindvégig...” – A műelemzésekben bővelkedő tanulmány végigkíséri a Makón szedőként induló, később reklámgrafikus-fényképész-tipográfus Lengyel Lajos pályáját, feltárja alkotói módszereit (montázs, nagyítás, fotó, rajz és tipográfia elemeinek ötvözése) és művészi fejlődését a „formák letisztulásáig, bizonyos klasszicizálódásáig”. Az Alberto-kötet – írja Rényi Péter – „valóságos szimfóniája Lengyel artisztikumának, egész eddigi munkásságának összefoglalása”. Ez a könyv „... a grafikai költészetnek legszebb poémája: a beleérzések, a finom asszociációk, a halk utalások művészete...”

137

ROMHÁNYI Károly: A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században. Bp. 1937, (Turul). 340 l., 20 t.

„A magyar könyvkötés története második és nagyobb részének emlékanyagát” dolgozta fel a szerző, Erdély és Felvidék területeinek kivételével. – A bevezetőt (I.) követő „összefoglaló műhelytechnikai és történeti” tanulmány először a XVIII–XIX. századi európai és magyar könyvkötőkultúrát vázolja (II–III.), majd Magyarország XVIII. századi könyvtáblaművészetét tekinti át kötéstípusok szerint (fém- és szövetkötések, vaknyomással díszített bőrkötések, aranyozott bőrkötések, pergamentkötések, papírkötések), végül a század könyvkereskedelméről, céhéletéről és egyes könyvkötőiről szól (IV.). Ezt követi a XIX. századi hasonló rendszerezésű áttekintés (V–VI.). A kötet terjedelmének kétharmadát képezi a feldolgozott időszak összegyűjtött magyarországi anyagának leírása, mely „valószínű készületi idősorrendben”, 969 XVIII. századi és 56 XIX. századi magyar kötésméltatást ismertet. Az egyes tételek végén helységnév és évszám határozza meg (utóbbi sok esetben vitathatóan!), hogy a kötés hol és mikor készült; végül a lelőhelymegjelölést találjuk. – Jegyzetek, irodalomjegyzékek és rövidítések jegyzéke csatlakoznak a kötethez, melyhez sajnos, semmilyen mutató nem készült. A könyv végén 40 tábla legszebb kötésméltatásainkat mutatja be.

138

SOLTÉSZ Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés a 16. században. Bp. 1961, Akad. Kiadó. 195 l., 36 t., 1 térk. 16. századi magyarországi nyomtatványok jegyzéke: 180–188. l.

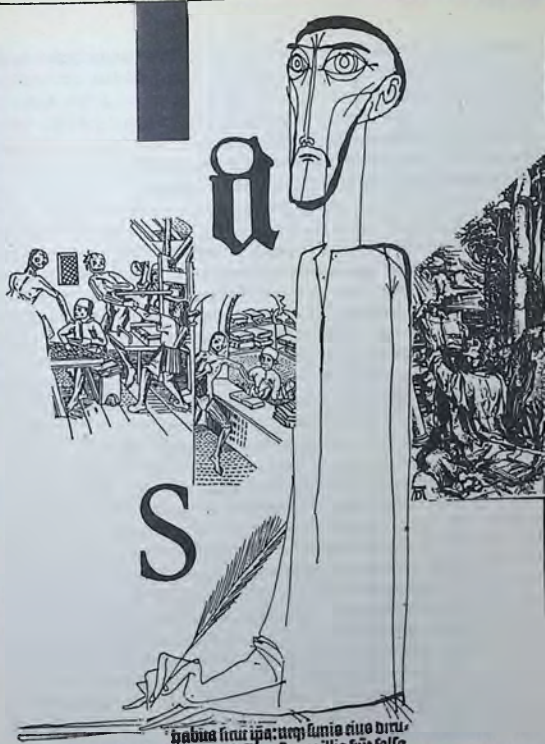
Soltész Zoltánné jeles munkája a magyar művészettörténetírás és a nyomdászat-történeti kutatások egyik mulasztását pótolja: „fényt derít... művelődéstörténetünk egyik legelhanyagoltabb területére: a grafika magyarországi elterjedésének s nyomtatott könyveink díszítésének kezdeteire.” A mű a legrégebbi magyarországi nyomtatott könyvek teljes illusztráció- és könyvdíszanyagának számbavétele, rendszerezése és értékelése, a hazai könyvállomány alapján. Jelentősége, hogy hozzájárul

fametszésünk történetének áttekintéséhez, fontos nyomdászattörténeti következtetésekhez szolgált alapot, továbbá segítséget nyújt az impresszum nélkül megjelent könyvek meghatározásához is. — A szerkezetileg két részre — tanulmányra és katalógusra — tagolódó munka először a grafika és a könyv kapcsolatának kialakulását (játékkártyák, Blockbuch stb.), a grafika és a könyvnyomtatás magyarországi elterjedését vázolja, majd felhasználása szerint, nyomdanként, a következő sorrendben ismerteti a század könyvdíszítését: a brassói Honterus-nyomda (1535–1594); a sárvár-újszigeti nyomda (1536–1541); a kolozsvári Hoffgreff-Heltai-nyomda (1550–1600); Coresi diakonus nyomdája (1557–1588); Huszár Gál és Dávid könyvsajtója (1558–1577); Török Mihály nyomdája (1563–1567); A Hoffhalterek magyarországi nyomdája (1564–1574); a debreceni nyomda Hoffhalter Rafael távozása után (1565–1600); a Bornemisza – Mantskovit-nyomda (1573–1600); Gutgesell Dávid és Klösz Jakab bártfai nyomdái (1578–1600); Manlius magyarországi nyomdája (1582–1600); a szebeni, abrudbányai, eperjesi, beszercebányai, pozsonyi nyomda és Lőrinc diák gyulafehérvári sajtója. — Magyarországi fametszők: Honterus János (Brassó), Jakobus Lucius (Kolozsvár), Hoffhalter Rafael (Debrecen), Ioannes Strutius (Sárvár-Ujsziget); továbbá G.C. mester és S.J. R. mester (Kolozsvár), L.F. mester (Brassó). — Az első rézmetsző műhely: Brassó (1555), első név szerint ismert rézmetszőnk: Lakner Kristóf (Sopron). — A Katalógus is nyomdák szerinti (ezeken belül I. Illusztráció; II. Címlapkeret — keretdísz; III. Nyomdászjegy; IV. Címer; V. Fejlcé — záródísz; VI. Inicialé) csoportosításban közli a teljes emlékanyagot, melyet táblák mutatnak be a könyv végén. — Névmutató, nyomtatványok mutatója, ikonográfiai mutató és címerek mutatója teszi könnyen kezelhetővé az igényes kiállítású kötetet, melyben színes térkép is összefoglalja a XVI. századi magyarországi könyvdíszeken kimutatható külföldi hatásokat.

139

SOTRIFFER, Kristian: A fametszettől a kőrajzig. (Die Druckgraphik.) A művészi grafika története és technikája. (Ford. Veress Pál.) (Bp.) [1968], Corvina. 143 l., illusztr. Bibliogr. a fejezetek végén.

A művészi sokszorosítási technikák ismerete nem közömbös a nyomtatott könyv szempontjából sem, melynek illusztrációihoz alkalmazhatók a legkülönbébb — eredetileg is művészi értéket eredményező — eljárások. — A szép kiállítású könyv kialakulásuk sorrendjében, fejezetenként tárgyalja a sokszorosított grafika történetét és előállításának módjait. Ismerteti a magasnyomás (fametszet, clair-obscur nyomtatás, cinkmaratás, linóleumnyomtatás), a mélynyomás (rézmetszet, rézkarc, hidegtű-karc, acélmetszet, cinkmetszet, üvegkarc, heliogravure) és a síknyomás (litográfia, toll-kőrajz, kréta-kőrajz, aszfalt-eljárás, algráfia, cinkográfia, kromolitográfia, papír-litográfia) eljárásait, anyagait, szerszámaikat és nyomtatását. Beszámol az elekt-

habua sunt ipsa: utq; lunis eius dicitur
 pmo sic. Omnia aut que illis sunt falsa
 sunt. Quomodo et madi aut dicendi
 est illos esse dros? A fabris aut et au-
 rificibus facta sunt. Nichil aliud erit nisi
 id qd voluit esse latrocinio. Auri fieri

ronikus vezérlésű klisévéső géppel (varioklisográf) nyerhető variografikáról is. A fejezetek végén mutatja be a szerző a művészi sokszorosító eljárások történetében legnagyobb szerepet játszó mesterek – mint Dürer, Rembrand, Millet, Rouault, Matisse, Toulouse-Lautrec, Kandinszkij, Miro, Picasso – művészi és technikai szempontból egyaránt kiváló alkotásait. Az eljárásokra vonatkozó irodalmat és bibliográfiát, a kiadók és nyomdászok szerepét, a papír és a vízjelek jelentőségét külön fejezet ismerteti. Név- és tárgymutató egészíti ki a kötetet.

140

SZÁNTÓ Tibor: A betű. A betűtörténet és a korszerű betűművészet rövid áttekintése. + (Melléklet: A betűtípusok osztályozása.) (3. kiad.) Bp. 1969, Akad. Kiadó. 531,[1] l. 2. t. 2 mell. 36 l. /A magyar könyv./ Bibliogr. 513–514. és 521–522. l.

A 3. kiadásában egybekötve megjelent mű „a latin betű előtörténetével és történetével foglalkozik, annak is főként írott és nyomtatott típusaival”. Az első magyar nyelvű „betűatlasz” célja, hogy vázlatos képet adjon az írás kialakulásáról, a betűművészet mai fejlettségéről, s hogy a betűt, mint esztétikai kategóriát közelebb hozza mindazokhoz, akik gyakorlati művelői vagy barátai a szép betűnek. – Az első kötet bőséges illusztrációs anyag kíséretében tekinti át az írás és a betű útját: a gondolatrögzítés kezdeteit, az előázsi kultúrák írásbeliségét, a görög és a latin írás kialakulását, a korai középkor, a gótika, a reneszánsz írásművészetét, a barokk, a rokokó és a klasszicizmus betűművészetét. Foglalkozik a XIX. század hanyatló betűkultúrájával és a betűművészet megújulásával, William Morris-tól a XX. századig. Tárgyalja a betű „anatómiájának” és olvashatóságának összefüggéseit, az alkalmazott betűművészet, majd az ornamentika (könyvdísz) esztétikai problémáit. Röviden kitér a kézirás esztétikájára, a magyarok rovásírására is. – A második kötet a ma használatos betűtípusok legjellegzőbb példáit mutatja be újszerűen: „a betűt, mint formaalkotó elemet tárja a szemlélő elé. Az illusztrációkkal komponált táblák a tipográfia és a grafika együttesének stílusban, formában, ritmusban megvalósítható lehetőségeit” érzékeltetik. – A jelentősebb betűművészek rövid életrajza (köztük a székesfehérvári születésű Gábor Pálé, 1913–), bibliográfia, mutatók és betűöntődék jegyzéke csatlakozik a kötethez, továbbá mellékletként a Betűtípusok osztályozása (NAGRA–DIN 16518). – Az Edinburgben, Lipcsében és Budapesten díjazott könyv tipográfiája, kötésterve és a betűtáblák kompozíciói a szerző munkája.

141

SZÁNTÓ Tibor: A szép magyar könyv. 1473–1973. Az ötszáz éves magyar könyvművészet képeskönyve. Bp. 1974, Akad. Kiadó. 628, [3] l., illusztr.

„A szabadság, a szépség, a humanizmus, a tudomány eszméit örökítő könyv, e kivételes értékű használati tárgy formai változásainak fél évezredes hazai szépségeit

tárja e mű a szemlélő, az olvasó elé” — írja bevezető sorában a szerző. — Nem irodalomtörténet és nem könyvtörténet tehát, hanem „a szép magyar könyv formai alakulását” kívánja bemutatni. Ezért az irodalmi értéktől függetlenül, azoknak a könyveknek a címlapjaiból — esetenként védőburkolóiból, illusztrációiból, szövegoldalaiból és kötéstábláiból — válogatott Szántó Tibor, amelyekben a tipográfus sajátos szintézisalkotása („az irodalmi, auditív . . . tartalom eggyé ötvöződik a vizuálisan megjelenített, „leképezett” szöveggel”) magas színvonalon valósult meg, és amelyek „megformálásánál a tömegtermékekre jellemző elgondolás érvényesült”. — A kötet élén Devecseri Gábor Szántó Tibornak ajánlott *Mi a szép könyv?* c. verse áll, majd a szerző tanulmánya következik: néhány rövid fejezet a könyvművészet modern felfogását tisztázza, valamint a magyar könyvnyomtatás öt évszázadának korszakait mutatja be a tipográfia és a könyvművészet szemszögéből (A könyvművészetről; A sokszorosított kódextől a humanista könyvig; A reneszánsz könyvművészete; A reformáció könyvművészete; A barokk könyvművészete; A felvilágosodás és a reformkor könyvművészete; A szabadságharc utáni könyvkultúránk; Mai magyar könyvművészet). — A kötet tipografálása példaszzerű, de a terjedelem zömét kitevő reprodukciós anyag nyomdatechnikai színvonala (főleg vonalélessége, a színek elhagyása) éppen a reprezentatív feladat esetében joggal kifogásolható.

SENTEKÚTY Pál: A könyvillusztráció. = Tíz írás a nyomdászatról. (Írták: Fitz József, Senteckúty Pál stb.) (Bp. 1942.) [5]–39. l., illusztr. /Hungária könyvek 9./

„Az illustratio szó elsősorban világosítást, megvilágítást, magyarázatot, megmagyarázást jelent. Csak második jelentése: ékesítés, díszítés, fölcifrázás” — kezdi tanulmányát a szerző, majd áttekinti a kép szerepének változásait a kizárólag tanító, emlékezet-serkentő célzattól a modern műélvezet szolgálatáig. A könyvillusztráció „... bár mindvégig . . . megtartja másodlagos, kísérő jellegét s inspirációját mindig is abból a tárgyból meríti, melyhez elszegődött, . . . mégis nagyfokú önállóságra tesz szert . . .”, és „... része marad a nagy, az egyetemes, az örök Művészetnek” — írja. — A képes ábrázolás demokratizálódását a betűnyomtatást megelőző képsokszorosítás tette lehetővé, melyet az egyház kezdettől támogatott. („Pictura est laicorum scriptura” — mondta Gergely pápa). A XVI. századi fametszetes illusztráció és szöveg tökéletes tipográfiai egysége hamar fölbomlott, és a rézmetszet csak a XVIII. századi francia könyvben vált mai értelemben először „tudatossá, önértékűvé, egyenrangú társává a gondos nyomdai munkával is megtisztelt költői műnek.”

SZIJ Rezső: A Nyugat és a könyvművészet. = Műv. tört. Ért. 12. évf. 1963. 1. sz. 58–69. l., illusztr.

A tanulmányból először azt tudjuk meg, „a Nyugat munkatársai az illusztrációt s az illusztrált könyvet hogyan értékelték,” majd választ kapunk arra is, hogy a Nyugat mint folyóirat és mint kiadó mit tett a hasábjain időnként megnyilatkozó könyvművészeti követelmények megvalósításáért.” A szerző áttekinti Rózsaffy Dezső, Tóth Árpád, Bálint Aladár, Lengyel Géza, Elek Artúr, Kállai Ernő, Szini Gyula, Karinthy Frigyes, Joó Tibor és Farkas Zoltán Nyugatban megjelent beszámolóit, könyvkritikáit Jaschik Álmos, Szigethy István, Fáy Dezső, Keleti Arthúr, Conrad Gyula, Gara Arnold, Buday György, Balázs Árpád és mások illusztrációiról, illetve könyvgrafikáiról, 1910 és 1935 között. Különösen Elek Artúr és Farkas Zoltán elemzéseiben lelhető fel a művészi illusztráció és a könyvesztétika számos lényeges kérdésére a máig is érvényes válasz. Az illusztráció mellett Bíró Márta, Cserna Juliska és Kner Erzsébet művészi könyvkötéseiről is jelentek meg írások a Nyugatban, Lengyel Géza és Hevesy Iván tollából. — Mindezek ellenére a Nyugat folyóirat és kiadó a gyakorlatban érzéketlenül elzárkózott a könyvművészeti követelmények megvalósítása elől — írja Szij Rezső. — Még a bibliofil, számozott kiadványok is csak „Egyszerű, becsületesen kiállított könyvek . . . , nem nyújtanak könyvművészetet a szó mai értelmében.” A Nyugat befolyásos egyéniségei (Babits Mihály, Móricz Zsigmond), de még a Kner Imrével kapcsolatban álló Berény Róbert sem tanúsított érdeklődést a valódi könyvművészet iránt. A kiadó bizonyos művészi törekvései „egy általánosan elterjedt s meglehetősen kolosszális félreértésen alapultak . . . Azon ti., hogy elég a silányul nyomott könyvet tetszetős kötésbe burkolni . . .” Falus Elek, Kozma Lajos és Lesznai Anna fedél- és címlapgrafikái a kor színvonalán álltak, de hatásuk nem terjedt túl a kötésen és a címlapon. A Nyugat formai szempontból ízlésromboló gyakorlata mellett — amelyet Földessy Gyula, Kner Imre is látott, — a „folyóiratnak maradandó érdeme az, hogy profilelfogultsággal nem zárta el munkatársai elől annak lehetőségét, hogy hasábjain könyvművészeti kérdéseket ne érintsenek” — írja a szerző. — Tizenhét reprodukción Lesznai Anna, Kozma Lajos és Falus Elek legszebb cím- és fedélrajzai láthatók.

SZIJ Rezső: Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó. = MKSze. 80. évf. 1964. 4. sz. 337–343. l.

„Ha mennyiségre nem is, de művészi eredményeit illetően a XX. századi hazai bibliofil könyvkiadás egyik legjelentősebb fejezete” — a Kner, az Amicus és a Hungária mellett — a bécsi grafikai intézetben a tipográfia mesterségét és művészetét elsajátító Tevan Andor (1889–1955) munkássága. Ő Békéscsabán valósította meg,

amit az Insel Verlag Lipcsében: a színvonalas kortárs irodalom legjobbjainak újszerű, igényes formában való megjelentetésével (újdomság: Behrens antikva, Thiemann medievál, hosszúkás zsebformátum). A Tevan Könyvtár sorozatban és egyedileg a Nyugat akkori ellenzékiének tartott íróit adta ki (Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Nagy Lajos, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes stb.), de igényességét mutatják a külföldi klasszikusok is (Strindberg, Maupassant, Thomas Mann, Heinrich Mann, Anatole France, Andrejev Leonyid, Kuprin, Hauptmann stb.). — A szerző ismerteti azt a 14 Tevan-könyvet, amely „a magyar bibliofil könyvkiadás európai értelemben vett csúcspontját jelenti”: 1. Kosztolányi: A szegény kisgyermek panaszzai (1913); 2. Krúdy Gyula: Aranykézutcái szép napok (1916); 3. Kármán József: Fanni hagyományai (1916); 4. Fazekas Mihály: Lúdas Matyi (1917); 5. Gvadányi József: Egy falusi nótárius budai utazása (1918); 6. Csokonai: Lilla (1920); 7. Csokonai: A csókok (1920); 8. Kisfaludy Sándor: Regék a magyar előidőből (1920); 9. Kisfaludy Károly: Tollagi Jónás (1920); 10. Petőfi: Az apostol (1920); 11. Fáy András: Különös végrendelet (1922); 12. Vörösmarty Mihály: A két szomszédvár (1925). Illusztrátoraik Major Henrik (2.), Divéky József (4–7.), Kolozsvári Sándor (8–12.) voltak. — A nyomda fennállásának 40. évfordulójára jelent meg Heltai Gáspár Esopus meséinek kiadása (1943), Keleti Árpád közreműködésével. Anatole France: Nyársforgató Jakab meséi Hincz Gyula illusztrációival — és páratlan műgonddal! — 1949-ben készült el, „... fordította s a könyvkészítés munkáját ötleteivel támogatta és irányította Keleti Árpád.” Ez utóbbi két könyvművészeti remekműről számos kiadástörténeti részletet közöl Szij Rezső.

145

SZIJ Rezső: A Kner-nyomda és kiadó könyvművészeti törekvései. = Műv. tört. Ért. 16. évf. 1976. 2. sz. 102–115. l., illusztr.

Kner Imre Könyv a könyvről című, a bécsi Geiger Rihárd által illusztrált kiadványa (1912) még „a magyarhoni szecesszió egyik leggondosabb terméke.” Noha már 1914-től kezdett távolodni e stílustól, és kikerülte az izmusoknak a tipográfia igazi szellemétől távol eső jelenségeit is, csak 1918-tól, Kozma Lajossal való együttműködésétől — a Három Cseppke könyvben, a Kner-Klasszikusokban és a Monumenta Literárumban — jelentkezett a nemes hagyományokhoz való visszatérés, „oda, ahol a reneszánsz lehanyatlott és a barokk beköszöntött, amikor tehát még egységes volt a korok stílusa”. Hogy hidat verjen az elfelejtett hagyomány és a modern technika között, a példáért nem nyúlt vissza olyan messze a múltba, mint William Morris, aki „zsákutcába jutott”. A betű és az illusztráció azonos nyomtatási technikájának vállalása volt az első lépés, s a cél: hogy „a géppel készített tömegkönyv is a

„mesterség nemes eszközeivel, a technika természetes és becsületes lehetőségeivel” szűlessék széppé és művészié.” Kner Imrének ebben a — magyar könyvstílust kereső — korszakában Kozma Lajos könyvdíszeti népi barokk, klasszicizáló, enyhén archaizáló jellegükkel egyedülállók. — Harmadik korszakát (1924–1944) az ornamentelek elhagyása, az anyagszerűség, a puritán, belső szerkezetet kifejező harmónikus formarend, a konstruktív klasszicizmus jellemzi.

146

SZÍJ Rezső: Az Amicus és Reiter László könyvművészete. Fejezet a 20. századi művészi könyv történetéből. = Műv. tört. Ért. 17. évf. 1968. 1–2. sz. 54–71. l., illusztr.

A jeles könyvgyűjtő, Reiter László által alapított Amicus kiadó (1920–1929), — melyhez később Engl–Angyal Géza is társult — mind a régi és új magyar irodalom, mind a külföldi irodalom javát akarta megjelentetni, a hazai és a külföldi közönségnek egyaránt a saját nyelvén — a leggondosabb kiállításban, művészi színvonalon, a legszebb papíron, művészi illusztrációkkal, könyvdíszekkel és választékos kötésekkel. „Valójában az Amicus... csak a művészi könyv igényléséig jutott el — írja a szándék és a tények szembesítése kapcsán Szíj Rezső. — ... Arra, hogy valamennyi kiadvány bibliofil szépségű legyen, nem bizonyult elég erősnek és szívósnak.” „Ahhoz ott kellett volna állni az egyes munkafolyamatoknál, gondoskodni kellett volna azok összehangolásáról.” — Az I. fejezetben a szerző részletes képet ad az Amicus kiadói munkájáról, területenként: 1. Irodalom (Régiségek–Ritkaságok c. sorozat, modern írók és költők: Ady Endre, Ady Lajos, Főthly János, Füst Milán, Keleti Arthur, Tersánszky Józsi Jenő stb.); 2. Képzőművészet (modern festők és szobrászok: Van Gogh, Paul Cézanne, Nagy Balogh János, Vaszary János, Csontváry Kosztka Tivadar, Gulácsy Lajos, Donatello, illetve haladó szellemű művészettörténészek: Genthon István, Hevesy Iván, Kállay Ernő, Ybl Ervin stb. tanulmányai). 1921 és 1924 között adta ki a legtöbb és értékes művet; 1925-től csökkent a kiadványok száma és nyomdai színvonala. Az 1928. évi fellendülés után (Keleti Arthur: Angyali üdvözet, illusztr. Molnár C. Pál; Benes Klára: A nevető ember, illusztr. Reiter László stb.) 1929-ben megszűnt az Amicus kiadói tevékenysége, noha neve később is szerepel több kiadványon. Reiter és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatáról olvashatunk még ebben a fejezetben. — Az Amicus luxuskiadványai mellett is demokratikus törekvéseit, a példányszám, írói honorárium kérdéseit, a kiadványok kötését és a foglalkoztatott nyomdákat (Globus Nyomda: 24 Amicus-kiadvány) tárgyalja a II. fejezet, mely elemző, alapos értékelést ad a kiadó könyvművészeti teljesítményeiről, továbbá Reiter László grafikai és illusztrációs munkásságáról is. A III. zárófejezet Reiter könyvművészettel és bibliofiláival kapcsolatos elveit, megnyilatkozásait vizsgálja, írásai alapján. — A tanulmányt kísérő 38

reprodukció a Kiadónál megjelent művek jellegzetes fedélterveiből, címlapjaiból, illusztrációiból és könyvdiszeiből nyújt reprezentatív válogatást.

147

SZIJ Rezső: A Táltos könyvkiadóról. = MKSze. 85. évf. 1969. 1. sz. [37] – 41. l.

Farkas László Táltos könyvkiadó vállalta egész fennállása idején (1915–1924) egyetlen Balzac-köteten kívül (Cadighan hercegné titkai, 1922) nem adott ki külföldi szépirodalmat; „... jelentőségét abban látjuk, hogy az új magyar irodalomnak a Nyugat mellett ... fő kiadója lett, s hogy a könyvművészeti törekvések mellett a tömegigényeket tisztes kiadói színvonalon igyekezett kielégíteni” – írja a szerző. – Ismerteti Farkas László Tevan Andornak írt levelét, amelyben egy háromfelvonásos dráma kiadásához kér ajánlatot (1916–17?). – Noha amatőr kiadványai nem érték el Kner, Tevan vagy az Amicus esztétikai szintjét, több kötetével versenyképes volt (pl. Babits: Laodameia, Sassy Árpád ópiumálmok c. grafikai gyűjteménye). Rangos írók műveit jelentette meg (Babits Mihály, Cholnoky László, Hevesi Sándor, Hevesi Iván, Illés Béla, Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Kortsák Jenő, Krúdy Gyula, Mórícz Zsigmond, Nagy Lajos, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Tersánszky J. Jenő, Tömörkény István, Török Gyula stb.) és az első szocialista regényt (Bacsó Béla: A Stefcsik ház). – 1919-ben a Táltos mint a Szellemi Termékek Országos Tanácsa 10. könyvkiadó műhelye működött, és sorozatot indított Kárpáti Aurél szerkesztésében. – Szij Rezső ismerteti a Táltos illusztrátorait (Toroczky Wigand Ede, Jaschik Álmos, Kós Károly, Füsi Molnár Katalin, Kozma Lajos, Muhits Sándor, Haranghy Jenő stb.), végül a kiadói tevékenység megszűnéséről, Farkas László visszavonulásáról ír.

148

SZIJ Rezső: Keleti Arthúr /1889–1969/ könyvművészeti munkássága. = MKSze. 86. évf. 1970. 4. sz. [306]–314. l.

A szerző ismerteti a Keleti művészetére hatást gyakorló személyiségeket és körülményeket (Fra Angelico, Itália, trecento, Anatole France, Gulácsy Lajos), és megnevezi tipográfiái ízlésének forrásait (Gutenberg, Aldus Manutius, Ruskin, William Morris). Ezután Keleti Arthúr könyvalkotásait veszi sorra, A kázmzás festő strófiáitól (1912) Anatole France: Nyársforgató Jakab meséi-ig (1949), végigkísérve, hogyan juttatta kifejezésre a könyvművész Keleti „a leglényegesebbet: a könyv tartalmi és formai egységének s az utóbbin belül a könyv külseje és belseje közti tipográfiai összhang alapvető követelményét”. – A tanulmányból az egyes könyvalkotások tárgyalásánál megismerjük az illusztrátorokat (Fáy Dezső, Gara Arnold, Gulácsy Lajos, Hincz Gyula, Molnár C. Pál, Vértes Marcell) és a kiadókat is (Amicus, Benkő – Grill könyvesbolt, Pallas Rt., Sacelláry Pál, Tevan Andor).

SZIJ Rezső: Szántó Tibor könyvművészetéről. = A Könyv. 8. évf. 1973. 3. sz. 38–45. l., illusztr.

A tanulmány a szerző szerint csak töredékes beszámoló, amely egy részletesebb, monografikus feldolgozás alapját veti meg. — Szántó Tibor nyomdásztanulóként kezdte működését 1926-ban. 1935-ben Kner Izidor ösztöndíjával nyugatra utazott, 1954-ben beiratkozott az ELTE művészettörténeti szakára. Az 1960-as évek közepétől a Magyar Helikon művészeti osztályának, majd az egész kiadónak vezetője lett. E kiadó feladata, hogy az értékes, elsősorban klasszikus irodalmat művészi, azaz „osztályon felüli” színvonalon jelentesse meg. Még a Helikon e megkülönböztetett helye sem mentesíti könyvtervezőit az anyagok biztosításának és a nyomdai kivitelezés minőségének súlyos gondjai alól: „Szántó . . . függetlensége kétségtelenül igen viszonylagos, mégha kollégáihoz képest eszközei és lehetőségei összehasonlíthatatlanul gazdagabbak is.” — Ha végigtekintjük azt az utat, amelyet Szántó megtett Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig (M. Helikon, 1959) c. munkájának tipografizálásától az Anjou legendáriumig, a fejlődés szembeszökő — írja a szerző. — Míg Fitz könyve példatár arra, hogyan nem szabad könyvet tipografálni, . . . Minden eddigi munkásságának betetőzése az 1973-ban megjelent Magyar Anjou Legendárium, . . . a magyar „könyvek könyve, melyhez fogható kiadvánnyal a szocialista könyvkiadás nem dicsekedhet . . .” Szij Rezső magas mércével méri Szántó művészetét, s azokat az alkotásait vizsgálja, amelyek a csúcspontokat jelentik munkásságában. Erényei mellett rámutat problematikus pontjaira is: „maga sem tudja pontosan, barátja-e az illusztrációnak, vagy sem; . . . az illusztrációt másodlagos kérdésnek tekinti: szükséges rossznak.” Bírálja egyes tipográfiai megoldásait, kötéstábláinak applikációit, a beragasztott fotókat. — Szántó munkássága kiterjed az emblématervezéstől az ipari grafika szinte minden ágáig, s beteljesül a könyvvédő lapokon, a kötésterveken s a könyv belső megformálásában” — írja —, és „sokkal nyugtalanabb egyéniség annál, semhogy bármely stílusirányzatnál rögzödni tudna. . . . A szűnni nem akaró újdonságkeresésnek a következménye, hogy munkássága még nem teljesedett ki egységes egésszé, de lehetősége megvan erre is . . .” — Nyolc védőburkoló fotója kíséri a cikket.

SZIJ Rezső: Ginács László könyvművészete. = A Könyv. 8. évf. 1973. 4. sz. 40–49. l., illusztr.

Ginács László 1930-ban született, 1946-tól az Egyetemi Nyomdában tanult, 1959-től a Magyar Helikon Kiadó könyvtervezője. — „Mi Ginács munkájában az, ami őt a mértéktartó klasszikus hagyományokhoz kapcsolja? Elsősorban arra az ismétlődésre gondolok, ami a burkolón, kötésen, sőt nemegyszer a címlap kiképzé-

sének összhangjában megnyilvánul, s arra, amikor ugyanaz a betűs vagy rajzos megoldás ismétlődik kötésein, amit a védőlapon, sőt a címoldalon alkalmazott. Az ipari körülmények is mértéktartásra kényszerítik . . .” – írja a szerző, és sorra bemutatja, elemzi alkotásait. „Ginács László is . . . tervezése során a betűből indul ki . . . a könyv tartalmából, szelleméből. Mértani elemeket, ornamenseket is fölhasznál. Él a csak betűs megoldással is, amely nehezebb feladat elé állítja a könyv tervezőjét, mint az illusztrált könyv. . . . Tehetségének fő ereje az anyagok helyes megválasztása, az alkotóelemek jó ízléssel történő elhelyezése. Kedvelt színei . . . a fekete, a fehér, a vörös és a kék. Szereti az aprólékos munkát, ami nélkül . . . tökéletes könyv nem születet. Ez a vonása teszi Szántó Tibor megértő munkatársává. Együttműködésük szép példája a . . . Magyar Anjou Legendárium.” – 22 védőburkoló, ill. kötés fotóreprodukciója szemlélteti az elmondottakat.

151

SZÍJ Rezső: A 60 éves Erdélyi János könyvművészete. = A Könyv. 8. évf. 1973. 5–6. sz. 62–71. l., illusztr.

„Erdélyi János . . . a betű rajzolálásban emelkedik a művészi alkotás csúcára. Védőlapjain szinte kizárólagosan a betűkre, legtöbbször a maga által rajzolt betűkre támaszkodik, s e tekintetben egyedül áll a magyar könyvművészek között” – állapítja meg a szerző. – „Erdélyin kívül csak Végh Gusztávnak sikerült elfogadható, valóban szép betűtípust rajzolni a burkolóin”. Ez – „szenvedélyes szeretete a betű iránt” – óvta meg az izmusok szélsőségeitől, ezért nem került egyik irányzat hatása alá sem. – Szíj Rezső áttekinti az 1903-ban született Erdélyi János pályáját a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda inasától a mai Zrínyi nyomda könyvművész vezérgazdátóhelyetteséig, és elemzi számos védőburkolóját. Ezeken ritkán jelenik meg illusztráció, kivéve miniatűr könyveinek egy részét, melyek tervezésének és előállításának mestere lett. – Erdélyi az aprónyomtatvány művészeinek indult, s csak később tért rá a könyvtervezésre. „Neki is része van abban, hogy a Zrínyi nyomda . . . nagy fejlődésen ment át, mindenekelőtt a nyomdai kivitelezés színvonala tekintetében.”

152

WOLTER, Horst Erich: A könyvkészítés élményéről. = MG. 16. évf. 1972. 3. sz. 11–17. l., illusztr.

A mai német könyvművészet egyik vezető személyisége az egyedi megformálás, a korszerű könyvtervezés lehetőségeit és buktatóit vizsgálja, nyomon követve a könyv gyakorlati kivitelezését. – „A tipográfiának és a könyvoldal felépítésének szokféle szabálya van. Minden bizonnyal hasznosak ezek . . . a kezdő számára, de az új technika következtében sok túlhaladottá válik közülük” – írja. – „Olyan tipogr-

fiai koncepciót kell kidolgoznunk, ami csak az éppen megmunkálendő könyvnek felel meg. Ehhez nem állnak rendelkezésünkre egyik példáról a másikra átvihető receptek.” Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy „a könyv architektónikus szépsége nem az ötletes és hatásteli tipográfián múlik, hanem a példaképül szolgáló könyvművészet tanulmányozásán és alkotó továbbfejlesztésén.” – A szerkesztő szemelvényeket közöl a szerző tipográfiai alkotásaiból, és röviden ismerteti Wolter szakmai érdemeit, pályafutását.

V.

NYOMDÁSZATI TECHNIKA

A' Könyv-Nyomtatónak vannak érczbül való bötüi nagy számmal, melyek el vannak osztva tartó-helyecskékre. A bötü-rakó ki-szedi azokat egyenkint, és öszveszedi (rakja) az eleiben adott írás szerint, a melly a terjesztő- (tartó) fán előtte áll, a szókat a mustróba mig egy rend (vers) lészen, eztet rakja a gyűjtő formára, mig egy félfolyos (levél) lészen; eztet ismét a rendelő (helyheztető) táblára, össze-szoréttya azt a vas-rámákkal, a satók által, hogy egy mástul el ne hulljanak; és a prés alá teszi. Azután a nyomtató a nedvesítő (itató) labdákkal reá keni a nyomtató föstéket; fellyül reá teszi a fedélbe tett árcusokat, mellyeket a bé-vetőlön a sató alá vetvén, és a fordító rúddal megnyomván, fel-itattya velek a bötüket.

COMENIUS

Az elektronika, a kémia és az atomtechnika fejlődése a könyvkészítésben leginkább a nyomási eljárásban észlelhető. . . . Az új eljárások közül bizonyára a xerográfia kecsegtet a legtöbb kilátással. A nyomóforma fényvezető szelénréteggel ellátott fémlemez, amely kép rávetítésekor a fényérte helyeken elveszti töltését, míg a meg nem világított helyek töltésüket megtartják. Ha a lemezt egy hengerre feszítik, és negatív töltésű festékpórral behintik, a festék a pozitív töltésű képrészekeken megtapad. A forgó henger most végigfut a papírpályán. Ebben a pillanatban a papírpálya mögött levő pozitív erőter magához vonzza a negatív töltésű festékpórt, úgyhogy az a papírra tapad, és egy fűtőberendezés megolvaszthatja. . . .

A ferromagnetográfia elve hasonló a xerográfiáéhoz, csak ennél a nyomóformát mágnesezik. A betűk a szintén mágnesezett festékpórt magukhoz vonzzák. Az eljárás előnye, hogy a fólia mágnességét – a magnószalaghoz hasonlóan – a nyomás befejeztével meg lehet szüntetni. . . .

Az egyéb újítások közül utolsónak említsük még meg az elektronnyomást. Az eredeti rajz festékeibe vagy a tusba rádio-izotópokat kevernek, úgyhogy erről a radioaktív rajzról megfelelően érzékenyített papírra korlátlan számú levonat készíthető.

ALBERT KAPR

153

BARÁTH János: Fényszedéstechnika. = MG. 13. évf. 1969. 1. sz. 6–17. l.

A fényszedés már 1968-ban áttörte a melegszedés frontját, noha a fényszedőgépek kb. 70%-át az USA területén állították fel. — A cikk röviden beszámol a fényszedés jelenlegi helyzetéről és várható fejlődéséről, majd ismerteti a fényszedőgépek jellemző csoportjait és típusait, a kézi fényszedő készülékektől a számítógépes fényszedőrendszerekig. Az utóbbiak tényleges maximális teljesítménye eléri a 36 millió n/órát (Linotron 1010, K. S. Paul PM, illetve a Linotron 505). — Az egyes gyártmányok műszaki paramétereinek táblázatos összefoglalását a cikk végén közli a szerző.

154

BARÁTH János: A születő fényszedőközpont és szerepe a magyar nyomdaiparban. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 103–106. l., illusztr.

„Az „információrobbanás” korszakában, amikor egy műszaki-tudományos könyv nyomdai átfutása közel egy évet vesz igénybe, s ennek több mint a fele a szedéselőállításal telik el . . .”, nagy jelentőségű lépés a hét nagy nyomdánk melegszedését felváltó, számítógépes fényszedőközpont létrehozása (Budapest). Az 58,5 millió forintos beruházást az Alföldi Nyomda (Debrecen), a Dabasi Nyomda (Dabas), az Egyetemi Nyomda (Budapest), a Globus Nyomda (Budapest), a Kossuth Nyomda (Budapest), a Petőfi Nyomda (Kecskemét) és a Zrínyi Nyomda (Budapest) közös vállalkozásban, egyszerű társasági formában bonyolítják le. Első gépegysége 1974. első negyedévtől működik; az egész üzem tervezhető szedéskapacitása az országos könyv- és folyóiratszédés mintegy 20–25%-át elégítheti ki.

155

BOGDÁN István: A magyarországi papíripar története. /1530–1900./ Bp. 1963, Akad. Kiadó 485 l., illusztr. 2 térk. mell. /A magyar könyv./

„Az íróanyagunk köszönhetjük azt, hogy emberként tudunk élni, és értékes gondolatainkat az utókorra hagyhatjuk” — idézi a szerző Plinius szavait a papiruszról. Monográfiája az első hazai papírtörténet; megalapozza a vízjelkutatást, bemutatja a technika és kultúra szoros kapcsolatát és egymásra hatását, a papíriparunk sorsát befolyásoló tényezőket és a papír felhasználásának körülményeit is. — A bevezető I. fejezet először áttekinti a papírkészítés történetét, Cai Lun (105) Ca Csü-ji által tökéletesített találmányának (150) elterjedését: Korea–Japán (610 k.), Szamarkand (751) stb., Európában először a Valencia melletti Xativa (1100 és 1140 között), majd a magyarországi előtörténetet ismerteti. Az első hazai (és tizedik európai) papírmalom — megelőzve a svéd, az orosz, a dán, a holland, a norvég stb. alapításokat — Lőcse (1530 előtt), tulajdonosa „Tamás mester”. A második: Brassó (1546), majd Kolozsvár (1563), Szeben (1573), Liptószentmihály (1596 és 1606

között). — *A II. fejezet* a magyarországi papírkészítést, az 1530-tól 1840-ig terjedő időszakot tárgyalja, a *III. pedig* papírkészítésünk átalakulását papírgyártássá (1840–1900). A befejező, *IV. fejezet* a magyarországi papíripar értékelése. — Jegyzetek, Papírmértékek és rövidítések jegyzéke, Ábrajegyzék, Helynévváltozások jegyzéke, továbbá Név- és tárgymutató egészíti ki a kötetet, mely orosz és német nyelvű összefoglalót is tartalmaz. A mellékletként csatolt 2 db A/1 méretű térkép az 1530 és 1840 közötti magyarországi papírmalmokat, valamint az 1840-től 1900-ig továbbélő, illetőleg új alapítású papírmalmokat és papírgyárakat (papírolemezgyár, facsiszolategyár, cellulózyár) tünteti fel.

156

BUZÁS Ferenc: A Reprócentrum létesítésének néhány időszerű kérdése. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 124–128. l.

Mivel „A szöveges információ mellett egyre nagyobb mértékben emelkednek a képek, elsősorban a színes képek iránti igények”, a reprodukciós fényképészetek kapacitása bővítésénél célszerű vizsgálat tárgyává tenni egy gazdaságilag előnyös, a specializációra és a centralizációra épülő munkamegosztást. Figyelembe véve nyomdaiparunk eddigi útját, helyes megoldás, ha „a középüzemek szakítva a fejlődésük folyamán kialakult tradícióval — a formakészítés vertikálisával —, közös összefogással létrehoznak egy megfelelő kapacitású, korszerű elektronikus színkivonatkészítő gépekkel- és a hozzá szükséges berendezésekkel felszerelt reprodukciós fényképészeti üzemet, egy Reprócentrumot — írja a szerző. — Ezzel a jelenleg még meglévő beruházási ellentmondások feloldódnak, mivel minden üzem a reprodukciós technikából a legkorszerűbbet kapja, amelyet a hagyományos technológia nem nyújt, aránylag alacsony beruházási költségekkel.” A meggyőző javaslat szerint a Reprócentrum feladata lenne színes képeredetik és nyomóformák, sőt „manipuláció nélküli”, „objektív” próbanyomatok előállítása is.

157

DRASCHITZ Rudolf: A magasnyomtatás hazai helyzete és jövője. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 107–115. l., illusztr.

A magasnyomtatás a fényszedés előretörése mellett a formacserék magas ideje és a síkgyas gépek viszonylag alacsony fordulatszáma miatt szorult világszerte az ofszetnyomtatás mögé. A prognosztika a nyomdaipari termelés következő 10 évi 100%-os növekedéséből mindössze 10–20%-ot jósol magasnyomtatásra, amely 1980. után már csak az összes termelés feléből részesül. (Ez a nyomtató műveletekre vonatkozik, hiszen a hagyományos magasnyomtató formakészítés még jó ideig az ofszet és mélynyomó eljárást is kiszolgálja!) — A szerző részletesen taglalja a hazai magasnyomtatás fejlesztésének főbb célkitűzéseit (a minőség további stabilitása és a

gépfutási idő növelése, a magasnyomó gépek gyorsítása, a rövid építésű gépek alkalmazásával azonos területen több termelés elérése), majd a feladatokat foglalja össze. Tárgyalja a – fényképeken is bemutatott – korszerű magasnyomó gépek főbb műszaki jellemzőit is.

158

FODOR Kornél – GYARMATHY László: Illusztrációs eljárások és a nyomtatás. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 116–123. l.

A szerzők először a magasnyomtatásos illusztrációs eljárások fejlődésének útját ismertetik a xilográfiától, Carré maratott réznyomóformáján (1822) és Fiermin Gillot lépcsőzetes maratásán át a mai egylépcsős gyorsmarásig (1954), majd a síknyomásos eljárásokét tekintik át Alois Senefelder litográfiájától (1796) William Rubel közvetett síknyomtatási (ofszet) eljárásig (1904). Felvázolják a fényképészeti technika, fotomechanika történetét is, Joseph Nicephore Niepce és Daguerre találmányától a mai színes fényképtávtelig. – A reprodukciós ipar iránya: a felvételi technika teljes automatizálása és szabványosítása, a korszerű gépek és anyagok (elektronikus színbontó készülékek és klisévéső gépek, fotopolimer műanyagklisé stb.) alkalmazásával. „A törekvés az, hogy korrekt, méréseken alapuló technikák és technológiák jöjjenek létre, amelyek kiküszöbölik a szubjektív megállapításokat...” – A továbbiakban a reprodukció és a nyomtatás összhangjának feltételeit, a nyomtatás minőségellenőrzésének a Kossuth Nyomdában kialakult módszereit tárgyalják a szerzők a IV. ötéves terv szervezés-fejlesztési programjának tükrében, melyet a nyomda kollektívája készített el.

159

Az elektrosztatikus nyomtatás. (Összeáll. Balázsfi Gedeon.) = MG. 13. évf. 1969. 2. sz. 36–41. l.

Az elektrosztatikus nyomtatási eljárásokat: a xerográfiát, az elektrosztatikus színtanyomást, síknyomást, mélynyomást és a katódsugárcsöves nyomtatást, gépeiket és alkalmazásuk körét ismerteti a külföldi publikációk alapján készült összefoglalás. Ezek elsősorban abban különböznek az eddig ismert eljárásoktól, hogy „a nyomóformáról a festékátvitel a nyomathordozóra nyomás nélkül, sőt sokszor érintkezés nélkül történik.” Némelyikük még kísérleti stádiumban van. A legfiatalabb eljárás, a katódsugárcsöves nyomtatás „kifejlesztése arra irányul, hogy új információs forrást hozzanak létre, amely elképzelhetővé teszi azt, hogy egy központi adóállomásról sugárzott híreket és információkat bárhol felfogjanak és kinyomjanak.”

160

HOLLÓ János – KOVÁCS Tibor – KÖHALMI Kálmán: A számítógépes információs rendszer és gyártásprogramozás bevezetése a Globus Nyomdában. = MG. 15. évf. 1971. [1.] 1. sz. 14–19. l. [2.] 2. sz. 1–10. l. [3.] 3. sz. 10–15. l.

Magyarországon első ízben 1970–71-ben, az Athenaeum és a Globus Nyomdában vezették be a számítógépes gyártásprogramozást és információs rendszert. A Könnyűipari Gépi Adatfeldolgozó Vállalat BULL–GAMMA GE 115-ös elektronikus számítógépén kivitelezett programozás modelljét és algoritmusát ismerteti a cikk.

161

IVÁNYI István: A harmadik dimenzió. = MG. 13. évf. 1969. 6. sz. 34–38. l., illusztr.

Először az amerikai Look című folyóirat mutatott be mellékletében olyan, mil-lió példányszámban sokszorosított térhatárú képeket, amelyek szemléléséhez már nem volt szükség színszűrős szemüveg használatára. Néhány évvel később, Svájcban és Japánban is nyomtattak tökéletesített, háromdimenziós színes képeket. – A térhatású képek nyomdai előállításának, az ixográfiának technikai alapjairól és leg-újabb eredményeiről olvashatunk a cikkben, mely a közeli jövő érdekes lehetősége-ként említi a holográfiát: „A szakkörök előtt már ismeretes az a megoldás, ami minden bizonnyal elsőprő sikerű lesz. . . . Különleges fény[lézer] kell a hologramok előállításához is meg az értelmetlennek tűnő foltok alakjában tárolt információk eredeti formájukban való visszaállításához is. Ekkor valódiként ható, térbeli kép jelenik meg, ami akár több irányból is lefényképezhető.” – A szerző ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyomdaiparban „meglehetősen kicsi az a terület, ahol értelme van a térhatású ábrázolásnak” . . .

162

KÖRISZ Károly: Betűkészítés – betűöntés. = MG. 12[17]. évf. 1973. 4. sz. 21–27. l., illusztr. /Szemelvények a magyarországi nyomdatörténetből./

„A könyvnyomtatás diadalmas útja a betűkészítés egyik lényeges fázisa: a betű-öntés révén kezdődött. Ebben van a nagy találmány kulcsa, ezáltal létesült a külön-álló, szedhető betű, ezáltal született meg a könyvnyomtatás” – hangsúlyozza a szerző, és áttekinti a betűkészítés történelmi útját Gutenbergtől a mai, lyukszalaggal vezérelt öntőrendszerekig. – Ismerteti a betűmetszés, a patrica- és matricakészítés technikáját, a betűöntő műszert, a kézi betűöntést valamint az azt követő műveleteket (betűtalp- és sarokgyalulás stb.). Megemlékezik hazai betűmetszőinkről: Abádi Benedek (Újsziget 1540), Töltési István (Debrecen 1565–?), Tótfalusi Kis Miklós (Amszterdam 1680–1689, Kolozsvár 1689–1702) alkotásairól, az Egyetemi Nyom-

da nagyszombati öntőműhelyéről, melyet átszervezése után (1798-tól) Budán Bikfalvi Falka Sámuel vezetett tovább. A debreceni betűöntés (1746 k.) Szoboszlai József nevéhez fűződik, a marosvásárhelyi Kapronczai Nyerges Ádáméhoz. A XVIII. század utolsó évtizedében Pozsonyban, majd Pesten (1810–1850) működött Zocher Antal, Vácon Gottlieb Antal öntőműhelye. A szerző megemlíti a Fischer és Mika öntőde, az Első Magyar Betűöntőde Rt (1890) megalakulását, felsorolja a nagyobb nyomdai vállalkozásokat, amelyek betűöntődei osztályokat tartottak fenn (Állami Nyomda, Egyetemi Nyomda, Athenaeum, Franklin Társulat nyomdája, Pallas és a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság). Végül a betűöntés technikájának fejlődését vázolja (komplett öntőgép – 1862, Linotype – 1884, Monotype – 1894).

163

LOVÁSZ Kálmán: A nyomtatás elmélete. Bp. 1969, Műszaki Kiadó. 150,[2] l., illusztr. Bibliogr. 147–148. l.

A nyomtatás elméleti kérdéseinek vizsgálata alig másfél évtizedes múltra tekinthet vissza; az úttörők közül kiemelkedik Bekk Gyula magyar származású kutató külföldi munkája. — „Ez a könyv azért készült, hogy összegyűjtse és rendezze a különböző nyomtató eljárások alapvető folyamataira vonatkozó ismereteket . . . ,” végső soron a nyomdaipari technológia megjavítása céljából. Noha gyakorlati szakembereknek szól, és „... megértéséhez bizonyos természettudományos és általános nyomdai ismeretanyagot fel kell tételezni,” a könyv egyes részei a nyomtatás alapvető jelenségei iránt mélyebben érdeklődő nem szakemberek figyelmére is számíthatnak. Ilyen az I. fejezet, amely a nyomtatási módok alapelveit és a nyomatok jellegét ismerteti, és táblázatban foglalja össze a különböző technikával készült nyomatok jellemzőit. — A nyomtatás tényezői című, II. fejezet a magasnyomóformák, az ofszetnyomóformák és az árnyaltos rácsmélynyomó formák sajátosságait, a papír és a festék tulajdonságait tárgyalja nyomtatási szempontból. A papír és a festék útját követi nyomon a nyomógépben, az egyengetést és a festékátadás kérdéseit tekinti át a III., és a nyomtatás jellemzőit, minőségi problémáit a IV. fejezet. — Érdekeselek a könyv végén a tárgyalt jelenségeket illusztráló, mikroszkópikus felvételek: meggyőzően regisztrálják a nyomatok közti különbségeket, a választott nyomtatási eljárástól és papírfelülelettől függően.

164

(LÖBLIN Imre): Nyomdaipar a művelődés szolgálatában. = A kultúra világa. (Főszerk. Lukács Ernőné.) (2. kiad.) Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó. (10.) A technika fejlődése. (Szerk. B. Neu Piroska, Lukács Ernőné.) 1966. [503]–570. l., illusztr.

A szerző közérthető előadásban, számos magyarázó ábra kíséretében, a történeti szempont érvényesítésével tárgyalja a könyvnyomtatás – főként a nyomdászati technika – alapvető ismereteit, mai eredményeit. – Három alfejezetben először röviden áttekinti a gondolatközlés első eszközeitől az írás, az íráshordozó anyagok, a papírkészítés és papírgyártás történetét, majd a könyvnyomtatás elterjedését vázolja. Részletesebben foglalkozik a nyomtatás formáival; a betű és betűöntés, a tipográfiai mértékrendszer, a szedés és gépeinek (Linotype és monotype szedőgép) bemutatásával; ismerteti a magasnyomtatás műveleteit, a gyorsajtók, rotációs gépek fejlődését és működését, továbbá a tömöntés (sztereotípia), a galvanoplasztika és a gumi nyomóforma szerepét a nyomdaiparban. Külön alfejezet szól a magasnyomtatás illusztrációs eljárásairól (fametszet, linóleummetszet, ólommetszet, fototípia, autotípia) és a háromszín-nyomtatásról. A síknyomás (litográfia, ofszetnyomtatás, fénynyomtatás), majd a mélynyomtatás művészi (réz- és acélmetszet, hidegtű, mezzotinto, rézkarc, aquatinta) valamint fotomechanikai eljárásainak (helio-gravure), továbbá a rakel mélynyomtatás munkafázisainak részletes bemutatása után a könyvkötést, végül a nyomdatechnika új eljárásait ismerteti (fényszedőgépek, elektronikus klisévő gépek, szitanyomás, elektrosztatikus nyomtatás).

165

Magasnyomó gépterem. Főszerk.: Miseje Tivadar. Bp. 1965, Műszaki Kiadó. 393 l., illusztr. Bibliogr. 375–376. l.

A kötet, mely harminckilenc szerző munkája, a korszerű magasnyomtatással összefüggő, szinte valamennyi ismeretet tartalmazza. – A bevezető 1. fejezet rövid betű- és nyomdászattörténeti áttekintés, a 2–5. fejezet az általános nyomdai ismereteket, a papírismerteket és az általános géptermi ismereteket foglalja össze. A nyomdaipari elektrotechnikával, az általános géptermi gyártásismeretekkel, a nyomóformák előkészítésével, a formazárással, továbbá a tégelysajton, a gyorsajton és a rotációs gépen végzett munkafolyamatokkal, a borítással és egyengetéssel, a belővésekkel foglalkozik a 6–14. fejezet. Külön fejezetek szólnak a festékezőhengerekről, a festékismeretről, a színes nyomtatással kapcsolatos ismeretekről és a korszerű nyomóforma-előkészítésről (15–18.). Részletezik a szerzők a különleges festékekkel, különleges anyagokról, különleges anyagokra történő nyomtatás kérdéseit, a nyomás közben mutatkozó különféle rendellenességeket, a papír elektromos jelenségeit és a különleges nyomásműveleteket is (19–22.). Végül a karbantartás, az egészségvédelem, a balesetelhárítás kérdéseit, valamint a magasnyomtatás rokon- és kapcsolatos technikáit tárgyalják (cinkográfiai klisékészítés, mélynyomtatás alapismeretei, réz- és acélmetszetnyomás, litográfia és ofszetnyomás, fénynyomtatás, bádognyomás, anilin-nyomás (flexográfia), szitanyomás, xerográfia, vonalozás). Bib-

liográfia és tárgymutató teszi teljessé az ábrákkal és fotókkal gazdagon illusztrált kötetet.

166

MÉSZÁROS Tibor: Magyar szakemberek szerepe a szedőgépek megteremtésénél. = MG. 12[117]. évf. 1973. 4. sz. 15–16. l. /Szemelvények a magyarországi nyomdatörténetből./

Cikkében „elsősorban a magyar szakemberek – nem is jelentéktelen – szerepét” emeli ki a szerző. – Szedőgép létrehozásával az angol Benjamin Foster próbálkozott először (1812 k.). Az első magyar kísérletek: Kliegl József két konstrukciója (1839 és 1870) valamint Kövesdy Dániel szedő- és osztógépe (1879) még lomtárba kerültek, de Ottmar Mergenthaler Linotype-ja (1884), Rogers Typograph-ja (1888) és Tolbert Lanston szedő- és öntőgépből álló Monotype-ja (1892) után Méray–Horváth Károly és Rozár lyukszalagos Electrotypographja (még a XIX. század utolsó évtizedében), mely a Monotype-nál lényegesen egyszerűbb volt, már a mai modern ólomszedő berendezésekhez vezet. – A XX. század elején a „fotografikus szedés” első megoldásai közt szerepelt a magyar Porzolt Jenő forgódobos készüléke, majd Uher Ödöné is (1818 k.), melyet dr. Czákó Elemérrel közösen fejlesztett tovább, Luminotype néven. – Az Uhertype AG, majd a hozzá csatlakozó Maschinenfabrik Augsburg–Nürnberg AG 1930 után megépítették az első fényszedőkészülékeket, amelyek fényszedőgépből és tördelőgépből álltak.

167

MÜRELL József – RADÓ Endre – UVACSEK László: Ofsetnyomás. Közvetett síknyomatás. Bp. 1961, Műszaki Kiadó. 212 l., illusztr., 4. t.

A kötet nemcsak az ofsetnyomatás legfontosabb ismereteit rendszerezi, hanem bemutatja a könyomás (litográfia) szinte valamennyi eljárását is. – Első fejezete Senefelder találmányával, a síknyomatás eszközeivel és technológiájával foglalkozik. Kitér a különleges nyomtatványokra (értékpapír-, térkép-, játékkártya-nyomás, levonókép, bádognyomás, zeneműnyomás) és az ofsetipar automatizálására. Az ofset fényképezési eljárásokat ismerteti a második fejezet, míg az ofsetnyomóformák technológiáját (szerelés, a fénymásolás elmélete és gyakorlata, különböző másoló-eljárások, berendezések és kezelésük, a másolás műveletei) a harmadik fejezet. Történeti áttekintés vezet be a következő, Az ofsetgépek c. fejezetet, amely a gépeket, felépítésüket és kezelésüket, majd az ofsetgépmesteri feladatokat tárgyalja. Ezután a nyomópapír- és festékismeret tudnivalói és a nyomás közben leggyakrabban előforduló hibák és elhárításuk leírásai következnek, végül a balesetelhárítás teendőiről olvashatunk. – Számos magyarázó ábra és fénykép illusztrálja a kötetet,

továbbá hét színes nyomat, amelyek egy négyszínre bontott kép elkészítésének fázisait mutatják be.

168

(NAGY László – TÜRK Péter): Könyvkötés. A szakmunkásképző intézetek /iskolák/ 1–2–3. o[sztálya] számára. 4. kiad. Bp. 1967, Műszaki Kiadó. 448 l., illusztr., 4 t.

A bőségesen illusztrált tankönyv egyetemes történeti áttekintéssel kezdődik, amely az írás előzményeitől napjaink könyvgyártásáig vázolja fel a könyv és könyvkötés fejlődésének útját (5–24. l.). – A kötet szerzteágazó, gazdag ismeretanyagában könnyű eligazodást nyújt az átgondolt, jól rendszerezett szerkezet. Az első rész az általános tudnivalókat, a második az anyag- és szerszámismeretet, a harmadik a kézi műveleteket tartalmazza. A különleges kötési eljárásokat ismerteti a negyedik, és a gépi műveleteket a legerjedelmesebb, ötödik rész. – A gyakorlati hasznú könyv értékét nagyban emeli, hogy számos kitűnő, egészoldalas és kisebb méretű magyarázó ábra, fénykép segíti a szövegben kifejtettek megértését.

169

NOVOTH László: A tömöntés kialakulása Magyarországon. = MG. 12[17]. évf. 1973. 4. sz. 17. l. /Szemelvények a magyarországi nyomdatörténetből./

A tömöntés (sztereotípa) ősenek tekinthető a könyvnyomtatás előtti időkben a homokba nyomott fametszet ólomötvözzel való kiöntése. – A szedés korai európai sztereotipálását Van der Mey és Müller János végezte el (Leiden 1711 k.): az eleinte összeforrasztott szedés gipszmásolatát betűfémmel öntötték ki. A gipsz-sztereotípa feltalálója William Ged (Edinburg 1725); Selzom fametszetet nyomott forró ólomötvözetbe (1746), Merhan rézlemezbe mélyített negatív betűket öntött ki betűfémmel (1790 u.). A papír-sztereotípa elvét már a XVII. században könyv ismertette (Kunst und Werkschul. Nürnberg, 1704), a mai eljárást Genoux szedő valósította meg (Lyon, 1829), mellyel félkörös nyomólemezeket nyertek. Szchimoszky matricalemezét (Berlin 1894) ma is használjuk. – Magyarországon Bikfalvi Falka Sámuel (1766–1827) honosította meg a sztereotípiát, az Egyetemi Nyomdában. Budán William Watts és John Watts tömöntő műhelye (1820) is az Egyetemi Nyomdának dolgozott.

170

RADÓ Endre: Ofset könyvgyártás. Bp. 1970, Műszaki Kiadó. 175 [1] l., illusztr.

„E kis könyvnek nem célja, hogy ... a síknyomtatás alapjait megismertesse az olvasó szakemberrel. Az ofset könyvgyártásnak azokat a sajátosságait tartalmazza, amelyek eltérnek az általános magasnyomó vagy síknyomó-technológiától és főként

az ofszet könyvkészítésre jellemzőek” — írja a bevezetésben a szerző. — A gyártás-folyamat két nagy szakaszának megfelelően, a kéziratról és képeredeti-anyagtól az imprimatúráig és az aláírt, elfogadott egyedi nyomott próbanyomatokból, kefelevonatokból összeállított imprimatúrától a kész könyvig terjedő munkafolyamatokat, anyagokat és eljárásokat ismerteti a kötet. — Az *I. rész* a szöveggéskészítést (alapfogalmak, szedés, másolható szövegeredeti készítése reprodukcióhoz, fényszedés) és a reprodukciót, illusztrációt tárgyalja, míg a *II. rész* a gyártáselőkészítés, az ofszet lemezkészítés és a nyomtatás kérdéseivel foglalkozik. Kitér a fényszedés gépeinek (Monophoto fényszedőgép, Photon /Lumitype/ fényszedőgép, IBM Composer írás-szedő-gép, kézi fényszedő készülékek) és az ofszet nyomógépek (ívnymó és tekercsnymó ofszetgépek) ismertetésére is.

171

RADÓ Endre: Az ofszet könyvgyártás gazdaságosságának néhány kérdése. = MG. 17. évf. 1973. 3. sz. 129–143. l., illusztr.

A szedés fejlődésében ugrást jelentő fényszedésből nemcsak ofszet, hanem magasnyomóforma is előállítható, de utóbbinál elvész a magasnyomás legfőbb előnye, hogy közvetlenül a szedett szöveget használja nyomóformának. A szinte már tovább nem fejleszthető síkágys gyorssajtóknál termelékenyebbek ugyan a tömöntésről nyomó, körforgó rotációsgépek, de gyengébb nyomási minőségük miatt nem versenyezhetnek az ofszet ív- és tekercsnymógépek óránkénti 10–30 ezres fordulatszámával és nyomásminőségével. — „... az ofszet eljárás fejlődési vonala egybeesik a „második ipari forradalom” fejlődési vonalával, tehát közvetlenül tudja alkalmazni az automatizálás és az elektronika nyújtotta előnyöket”, ezért hódít tért a magasnyomással szemben — hangsúlyozza a szerző. — Majd alaposan megvizsgálja az eljárások önköltségeit, a termelékenységet és a gyártási időket; ehhez a síkágys, megállóhengeres VICTORIA 1040 magasnyomó és a PLANETA VARIANT 24 SW elő- és hátoldalt nyomó ofszetgépet veszi összehasonlítási alapul. Megállapítja, hogy az ofszet könyvgyártás — a nyomóformakészítés magasabb induló költségei ellenére is — rentábilisabb a magasnyomásnál, természetesen a helyenként meglepően alacsony kritikus példányszámok figyelembe vételével.

172

(SZÁNTÓ Tibor): Könyvnyomtatás, tipográfia. 2. átd. kiad. Bp. 1964, Műszaki Kiadó. 327 l., illusztr., 4 t.

Az ábrákkal, betű- és formamintákkal gazdagon illusztrált, szép kiállítású kötet a Nyomdaipari Technikum II–III. osztálya számára készült Tipográfia c. tankönyv szabadforgalmú kiadása. Átfogó tartalmával és ismeretanyagának szabatos előadásával a könyv- és kiadványkészítés iránt érdeklődő valamennyi olvasó figyelmére szá-

míthat. — Az írás kialakulásának rövid áttekintése után a szerző pillantást vet a Gutenberg előtti könyv formáira, majd a könyvnyomtatás találmányával, elterjedésével és a reneszánsz néhány nagy nyomdászával foglalkozik. Könyve felöleli a nyomdászati technika valamennyi fontos területének eljárásait, anyagait és eszközeit (betű, betűöntés, betűtípusok rendszerezése, tipográfiai mértékrendszer, kéziszedés, gépszedés, fényszedés — Teletypesetter stb., kézirat, korrektúra); ismerteti a nyomóformakészítés technikáit, a nyomásfajtákat, a különböző képsokszorosító eljárásokat, az elektronika szerepét, továbbá a nyomdaipar fontosabb anyagait. Értékesek a tipográfiai formaalkotás elméletéről és gyakorlatáról szóló fejezetek, amelyek a könyv-, folyóirat-, napilaptipográfia és az akcidenciák széles körének technológiai és esztétikai kérdéseiben nyújtanak határozott, tömör eligazítást. — A kiadványtervezéstől a színek szerepéig, a betű, a díszítő- és különböző illusztrációs elemek összhangjáig szinte minden lényeges ismeretről tájékozódhatunk a részletes név- és tárgymutatóval ellátott kötetben.

173

WILLERT Andor: A nyomdaipar huszonöt éve. = MG. 14. évf. 1970. 1. sz. 4–[11]. l., illusztr.

„1956-ig az államosításokkal kapcsolatos szervezéseken és a kapacitások ésszerűbb kihasználásán túl számottevő fejlesztés nem volt” — írja a szerző. — A lényegesebb fejlődés ezután indult meg, és 1955–1967 között 2,5-szeresére nőtt a termelés. A 25 év alatti közel egymilliárd forint beruházás, a bővítések, rekonstrukciók nyomán (a gépállomány egyharmadának kicserélésével) a könyv- és napilaptermelés kb. 2,5-szeresére, a folyóiratgyártás 3-szorosára, a doboztermelés több mint 6-szorosára emelkedett. A nyomdaiparunk negyedszázados fejlődéséről és problémáiról szóló áttekintés megállapítja: noha ez a fejlődés „messze meghalad minden eddigi ütemet”, az összes ipari termelésnek jelenleg 1%-át sem kitevő magyar nyomdaiparban a „felmért igények 1975-ig közel 50%-os kapacitásnövekedést tesznek szükségessé”. — Az adatszerű ismertetés mellett 12 szövegközi kép ad számot nyomdaiparunk műhelyeiről, az új létesítményekről, közöttük a békéscsabai Kner Nyomda legújabb, 350 millió forintos rekonstrukciójáról.

VI.

KÖNYVKIADÁS

Ki a magyar kiadó? Honnan jön, mit csinál, hogyan ért a mesterségéhez?

Nagy és nehéz kérdések ezek, amelyekre nehéz megfelelni, mert nem mindig lehet belátni a dolgok mögé.

A magyar kiadó ma teljesen személytelen. Éppen olyan láthatatlan és megnevezhetetlen, mint a szörnyeteg, amelyet közönségesen a „bankok” gyűjtőnéven nevezünk, és úgy látszik, nagyon közeli rokonságban is van ezzel. Wilsonnak a háború előtt megjelent „Az új szabadság” című könyve világít rá egy kissé, mi vár reánk, ha ez a szörnyeteg kerekedik felül, és a háború után is ott folytatja, ahol elhagyta, s ahol a háború alatt is megpróbálta folytatni. A magyar könyvpiacra már látszik is a veszedelem.

A magyar kiadó ma nem Ráth Mór, nem Wigand Ottó, nem Hartleben Adolf – aki ismeri és szereti az író, aki akarja és komolyan akarja, hogy szép és jó könyveken álljon a neve, aki ismeri és érzi mestersége nagy felelősségét – a mai magyar kiadó egy részvénytársaság, amely büszkébb a magas osztalékára, mint a szép könyveire és a közönségére. A mai magyar kiadó kilószámra méri ki a portékáját, s munkájának az a tendenciája, ami a tröszté, a nagytőkéé általában: a termelés nivójának leszállítása, a tömeghaszon érdekében.

Nem túlzás ez, hanem a szomorú valóság.

... De éppen az a vágy, amely az olvasót a kimagasló nagy szellemek felé hajtja, hogy tőlük kapjon feleletet élete nagy kérdéseire, hirtelen megnövekedett jelentőségét és súlyt ad a könyvkiadó munkájának. A könyv a tömegek nevelőjévé lett, és így a könyvkiadó, aki ezt a szellemi táplálékot előkészíti és szétosztja, nagy felelősséget visel.

A kiadó munkája egyike azoknak a hivatásoknak, amelyek többféle irányú emberi munka összeegyeztetésével, kiegyenlítésével foglalkoznak, és határvonalakon, többféle tendencia találkozási pontján állva, messze perspektívákat nyitnak meg előttünk.

KNER IMRE

BAK János: Magyarország könyvkiadása 1945–1969. Statisztikai alapadatok. [Kiad. a] Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Bp. 1970. 202 l., 5 t.

A Központi Statisztikai Hivatal hivatalos adatszolgáltatására, részben pedig önálló kutatásokra támaszkodó munka a részletes adatsorok felosztásával, nemzetközi összehasonlításra is alkalmas csoportosításban mutatja be huszonöt év magyar könyvkiadását: kiadványfajták (könyv, füzet, zenemű, kép-térkép, jegyzet, különleNyomat, vegyes kiadványok), a könyveket és füzeteket (brosúrákat) jelleg szerint (tudományos, ismeretterjesztő- és szakirodalom, ifjúsági és gyermekirodalom, tankönyvek). A táblák megadják a kiadványok számát, terjedelmét és példányszámát. — Az első rész az általános adatokat, a második a könyvekre vonatkozó statisztikai adatokat tartalmazza, a harmadik rész a szépirodalom és ifjúsági irodalom adatait gyűjti össze. A fordítások statisztikáját foglalja táblázatokba a negyedik, és a fordításokat a szerzők nemzetisége szerint csoportosítja az ötödik rész. A hatodik részben néhány, az előbbiekhöz nem sorolható tábla (átlagterjedelem, átlag-példányszám, magyar szerzők külföldön megjelent művei országok szerint 1954–1967 években stb.) fejezi be a magyar könyvkiadás 25 éves adattárát. — Kár, hogy „művét a szerző ezúttal nem látta el elemző és értékelő bevezetővel, s elhagyott olyan táblázatokat is, amelyeket az előző kötetben még közölt” — írja róla Somkuti Gabriella, de ugyanakkor elismeri: „Táblázatainak precizitása, az adatok csoportosításának változatossága minden, a könyvvel kapcsolatos vizsgálódás kiinduló pontjává teszi.”

CSAPODI Csaba: A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. = MKSzlé. 70. évf. 1946. 1–4. füz. 98–104. l., 1 t.

A Szabó Károly és Petrik Géza bibliográfiai alapján készített — s ezért abszolút számaiban a teljességet csak távolról megközelítő — statisztikai áttekintés számot ad a Magyarországon 1531-től 1800-ig megjelent nyomtatványok latin, magyar, német, szláv (szlovák, horvát, szerb stb.) és egyéb (olasz, román, görög) nyelvű megoszlásáról. Az évtizedes bontásban közölt adatok (százalékok és abszolút számok) grafikonjaikkal együtt jól érzékeltetik a legfontosabbat: az egyes nyelveknek egymáshoz viszonyított arányát és ezek változásait. Pl.: már a második évtized (1541–1550) óriási latin többsége után (55,6% latin — 7,4% magyar) gyorsan nő a magyar nyomtatványok aránya (1571–1580 között 19,0% latin — 75,2% magyar), és a XVIII. század közepéig nagy fölényben marad a latin felett. Ez a különbség 1580-tól fokozatosan csökken, sőt a latin javára fordul át és az növekszik a XVIII. század közepéig (1731–1740 között: latin 68,7% — magyar 19,4%), míg csak az utolsó évtizedben érik el ismét a magyar nyomtatványok az abszolút többséget

(1791–1800 között: magyar 40,4% – latin 37,3%). – A szerző megvilágítja a változások okait is.

176

GULYÁS Pál: A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században /1527–1773/. = MKSze. 68. évf. 1944. 2–4. füz. [100]–133. l.

Könyvtermésünk jelentékeny része ez időben a szerzők saját kiadásában, de lehetőleg nem a maguk, hanem a – címlapon, előszóban vagy a dedikációban megnevezett – mecénás költségén jelent meg. Tudományos művek és világi költészet kiadásához csak kivételesen akadt pártfogó. – A mecénást a kiadás jelentős hányada illette meg; a nyomdász hasznát a megrendelt példányszámon felül nyomatott mennyiség eladása növelte (Párizsban ez szokásjog volt: *droit de la chapelle*). Elterjedt a jogosulatlan utánnyomás: Luther Postillájának íveit nyomtatás közben Nürnbergbe lopták, ahol előbb jelent meg, mint a wittenbergi eredeti, „*editio princeps*”. Bécsben leginkább Trattner János Tamás, Magyarországon Manlius János, Klösz Jakab, Bréwer Sámuel stb. nyomtatták ki újra más műhelyek kiadásait. Ez ellen – főként a XVIII. században – uralkodói privilégiumokkal védekeztek a nyomdászok, korábban nem sok eredménnyel. Növekedett a példányszám a XVIII. században; ekkor is naptárból készült a legtöbb, megelőzve a tankönyveket, katekizmusokat, énekeskönyveket, virágénekeket stb. Az írókat műveik példányszámaival fizette a nyomdász kiadó (pl. Heltai Gáspár Baranyai Decsi Jánost 100 példánnyal). – Állításait adatok sorával támasztja alá a szerző.

177

KÉKI Béla: Könyvkiadás a 19. században. = A Könyv. 5. évf. 1955. 12. sz. 541–544. l., illusztr.

A múlt század első felének technikai forradalma nyomán – Friedrich König gyorssajtója (1814), a rotációsgépek (1840 után) és Ottmar Mergenthaler szedőgépe (Linotype 1884) elterjedésével – megnövekedett a nyomdák teljesítőképessége, korábbi szellemi profiljuk elmosódott, és mind kevésbé vállalták a kiadói gondokat. „Az ipari fejlődéssel párhuzamosan . . . törvényszerűen bontakoznak ki mindenütt a nagy kiadóvállalatok” – írja a szerző. – A század második felében a nagyobb vállalatok a kiadók kezéből egymás után részvénytársaságok kezébe mentek át, s ezzel személytelenebbé vált a kapcsolat írók és kiadók között. – A cikkben áttekintést kapunk a század legjelentősebb külföldi és hazai kiadóiról: Macmillan (London), Harper (New-York), Hachette, Calman-Levy (Párizs), Cotta (Stuttgart), Breitkopf, Hartel, Brockhaus, Teubner, Göschen, Tauchnitz, Philipp Reclam (Lipce), Springer (Berlin). A magyar kiadók közül Wigand Ottó, valamint az ő pesti üzletét átvéő és 1841-ben Landerer Lajossal társult Heckenast Gusztáv tevékenységét vá-

zolja a szerző, a vállalatnak a Franklin Társulatba történt beolvadásáig (1873). A továbbiakban Emich Gusztáv (vállalatát az Athenaeum Rt. vette meg 1868), Ráth Mór, a Révai Testvérek, a Singer és Wolfner, valamint a Pallas Rt-t jellemzi röviden. Befejezésül a nagy kiadók igen magas példányszámban piacra dobott, olcsó füzetsorozatairól olvashatunk, amelyek „megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek az irodalmi műveltség terjesztésének”.

178

KÉKI Béla: A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés szervezete. = Könyvtári Minerva. (Fel. szerk. Faragó Lászlóné. Bev. Kovács Máté. Kiad. az) O[rszágos] Sz[échenyi] K[önyvtár], Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1965. 2. köt. 219–229. l. Bibliogr. 229. l.

A rövid, tömör áttekintés első része a felszabadulástól 1965-ig nyújt képet a magyar könyvkiadás fejlődésének útjáról. — Először az állami érdekeltségű Egyetemi Nyomda és a haladó értelmiség számára dolgozó kapitalista könyvkiadók (Cserépfalvi, Athenaeum, Franklin Társulat, Dante, Officina, Hungária, Nyugat, Vajna és Bokor, Kner, Tevan, Kókai, Győző Andor, Új Idők) valamint az egyházi kiadók (Szent István Társulat, Szalézi Művek, Exodus) élénk újra indulását említi a szerző, majd a náluk is korábban kezdő Szikra (MKP) és a Népszava (MSZDP), Új Magyar Könyvkiadó, Sarló (Parasztpárt), Misztótfalusi (Kisgazdapárt) kiadókat. — A könyvkiadás nagy tartalmi átforgatódását aránybeli torzulások is terhelték, a politikai brosúrák túltengése az ifjúsági és szépirodalommal szemben (1949–1954). Az 1950. táján megalakított Kiadói Tanács, szűk hatásköre miatt nem sok változást hozott; sokkal többet a Kiadói Főigazgatóság létrehozása (1954): „1955-re kialakította a magyar könyvkiadás időtálló, szilárd szervezetét,” melyet nagy fellendülés követett a művek számának, ívterjedelmének, példányszámának, tartalmi és kiállításbeli színvonalának emelkedése, valamint a helyes arányok kialakulása tekintetében. — A szerző az 1965. évi helyzetnek megfelelően ismerteti a kiadók profilját — először a Kiadói Főigazgatóság közvetlen felügyelte alatt álló 13 vállalatét (Corvina Idegennyelvű Kiadó, Európa Kiadó, Gondolat Kiadó, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Magvető Kiadó, Magyar Helikon Kiadó, Medicina Egészségügyi Kiadó, Mezőgazdasági Kiadó, Móra Ferenc Kiadó, Műszaki Kiadó, Szépirodalmi Kiadó, Tankönyvkiadó, Zeneműkiadó), majd a kettős felügyelet alatt álló 5 vállalatét (Akadémiai Kiadó, Képzőművészeti Kiadó, Kossuth Kiadó, Táncsics Kiadó, Zrínyi Kiadó). — Ezt követi a könyvterjesztés szervezetének áttekintése. (Ld még 184, 185)

KOVÁCS Máté: Az új magyar könyvkultúra. = Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. 1961. 21–51. l., illusztr. /Könyv. a Magyar Könyvszemle 1960–1961. évf.-ából./ /Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 11./

A szerző tanulmánya „egy készülő monográfia eddigi eredményeinek megvitatás céljából összeállított összefoglalása az új magyar könyv- és könyvtárkultúra . . . másfél évtizedes (1945–1959) fejlődéséről.” „... a második világháború vége óta . . . A könyv- és lapkiadás, a nyomdászat, a papírgyártás és papírellátás, a könyvművészet, a könyv- és lapterjesztés . . . alapvetően újjáformálódtak, célkitűzésben és tartalomban, szervezetben és működésben egyaránt.” – A harmadik fejezet ezeken a területeken elemzi a mennyiségi és minőségi változásokat, alátámasztva az összes kiadványok számának, példányszámának, ívszámának, átlagos példányszámának és ívterjedelmének, a kiadványfajták jellegük (könyv, füzet, jegyzet, különlenyomat, zenemű) és tartalom szerinti (tudományos, ismeretterjesztő, szakmai, szépirodalmi, ifjúsági, tankönyvek) valamint tárgyköri megoszlásának (filozófiai, társadalomtudományi, természettudományi és műszaki kiadványok, tankönyvek, jegyzetek, általános művek) táblázatokban és grafikonokon is bemutatott adataival.

MARKOS Béla: Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai. = MKSzle. 87. évf. 1971. 1. sz. [1]–11. l.

A XVIII. századi magyar nyomdai és kiadói tevékenységnek ez az eddig legteljesebb adatszerű áttekintése Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. c. művéhez (I–IV. köt.) csatlakozó Pótlások (V. köt.) valamint a magyar nyomda- és kiadástörténeti mutató (VI. köt.) – összesen 19 290 cím – alapján készült. (Ezt a statisztikai képet jelentősen bővítik még a további kutatások). – A szerző közli az 1712 és 1800 között működő nyomda- és kiadóhelyek számát (28 nyomdahely, 17 nyomda- és kiadóhely, 5 kiadóhely), majd a nyomdatermékek területi és időbeni megoszlását, évtizedes szakaszokban. A vizsgált korszak egészére kiterjedő nyomdászat csak Brassó, Csiksomlyó, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Nagyszeben, Nagyszombat, Pozsony városokban folyt, és 6 nyomdahelyen (Nagyszombat, Pozsony, Buda, Kassa, Pest, Kolozsvár) állították elő a könyvtermés 68,4%-át. További táblázat mutatja be ezek könyvtermelésének 1751 és 1800 közötti alakulását. – 1712 és 1800 között 12 nyomdász-cég 24 nyomdájában készült könyvtermelésünk 66,3%-a, míg a további 33,7% a többi 72 nyomda között oszlott meg. A legnagyobb volt az Egyetemi Nyomda (Nagyszombat – Buda) termelési részesedése (22,7%). A helymegjelölés nélkül és koholt nyomdahelyek feltüntetésével megjelent nyomtatványok száma: 846 (4,4%); a 21 külföldi nyomdahelyen napvilágot látott 306 magyar

nyelvű könyv az egész könyvtermésnek csak 1,6%-a (a legtöbb Bécsben jelent meg [72%], majd Utrechtben, Jénában, Lipcsében stb.). – A statisztikai vázlatot a magyarországi kiadóhelyek áttekintése zárja: a legtöbb kiadó Pesten (19), Pozsonyban (16), Budán (9) és Kassán (6) működött; míg 5 helyen kizárólag csak kiadói tevékenység folyt (Högyész, Kőszeg, Pribóc, Rozsnyó és Székesfehérvár).

181

Régi magyar könyvkiadó- és nyomdászjelvények. Bp. Magyar Bibliophil Társaság. 1. [köt.] Budai könyvárusok jelvényei. 1488–1525. Magyarázó szöv. ell. Végh Gyula. 1923. 31 l., illusztr. Bibliogr. 10–11. l.

Amint a kéziratos könyvek végén a másoló megnevezte magát, vagy a középkori képirók, kőfaragók, ötvösök mesterjegyükkel szignálták műveiket, ezt a gyakorlatot folytatták jelvényeikkel a nyomdászok, majd egyre növekvő szereppel a kiadók. Ezek – az egyszerűbb mértani alakzatoktól az autonóm grafikáig – az üzleti célok mellett a könyv művészi díszítését is szolgálták. Az első: Fust és Schöffler kerrőscímere a Psalteriumban (1457); Hess Andrásnak nem volt nyomdászjelvénye. – A sorozatként indított gyűjteményes ismertető, mely az első vállalkozás a hazai jelvényanyag feltárására, 16, magát „budai könyvárus”-nak valló, külföldi nyomdákkal dolgoztató kiadó 26 jelvényét mutatja be – főleg olasz rajzolók és fametszők reneszánsz munkáit – eredeti méretükben és színükben.

182

VARGA Alajosné: A magyarországi könyvkiadás 1973-ban. = A Könyv. 9. évf. 2. sz. 3–22. l.

1973-ban több mint 34 ezer mű jelent meg, 104 millió példányban. A művek száma csaknem 10%-kal több, mint az előző évben. Az ívterjedelem is hasonlóan emelkedett. Az év folyamán kiadott 6894 könyv az összes művek egyötödét teszi ki, példányszámuk az összes példányszám 61%-a. A könyvek száma az utolsó tíz évben kétharmadával nőtt, a példányszámban is közel 50%-os az emelkedés. – A táblázatos – és szöveges kiegészítésekkel teljessé tett – adatközlés a következőket tartalmazza: A Magyarországon megjelent összes kiadványok kiadványfajta szerint; A könyvkiadás főbb adatai (1969–1973); Könyvkiadás néhány európai országban (1971); A magyar könyvkiadás jelleg szerinti megoszlása; A könyvek átlagpéldányszáma (és első kiadásként megjelent könyvek); A könyvek és füzetek megoszlása témakör szerint; A fordításban megjelent könyvek és füzetek a szerzők nemzetisége szerint; A fordítások száma jelleg szerint; Fordított tudományos, ismeretterjesztő és szakirodalom témakör szerint; Idegen nyelven megjelent könyvek és füzetek néhány témakörben; A szépirodalom műfaji megoszlása; A szépirodalmi művek műfaj és a szerző nemzetisége szerint; Az ifjúsági és gyermekirodalmi művek a szerző nemzeti-

sége szerint; Az 1973. évi szépirodalmi és ifjúsági könyvkiadásban legnagyobb példányszámmal szereplő szerzők; A legnagyobb példányszámban megjelent könyvek.

183

VARGA Sándor: Fejezetek a magyar könyvszakma történetéből. /1944–1951/. 1–13[!11.r.]. = A Könyv. [5]–7. évf. 1970–1972.

A tanulmány egyes részeinek címe, megjelenési helye és rövid tartalma a következő: 1. r. *Megalakul a Szikra, a Magyar Kommunista Párt kiadója* /1944. október – 1945. április/. (1970. 2. sz. 20–26. l.) Az MKP KV határozata alapján először Szegeden, majd Budapesten, Vas Zoltán, Sulyok Béla, Háty Károly László, Révai József, illetőleg Cserépfalvi Imre által megszervezett Szikra indulását és első kiadványait ismerteti, a Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat Nyomdai Részvénytársaság cégbejegyzéséig. – 2–3. r. *Az irodalmi élet és a könyvszakma az egykori sajtó tükrében*. /1944. november – 1945. április/. (1970. 3. sz. 22–35. l., 4. sz. 37–50. l.) Az Írók, Újságírók és Művészek Szabad Szakszervezete, A Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Művészeti Tanács megalakulása, az írói igazolások, az írók hallgatása, továbbá a „Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke,” illetve a könyvbeszolgáltatás sajtóirodalmát tekinti át, bőséges szemelvényekkel. Horváth Márton cikke „az MKP irodalom- és művészetpolitikai állásfoglalása első kísérletének tekinthető.” – 4. r. *A könyvkereskedelem újjáéledése* /1944. október – 1945. július/. (1970. 5. sz. 43–55. l.) A felszabadult ország első kiadványától (Hogy mondjuk oroszul? Magyar–orosz beszélgetések szótárral. Szeged, 1944, [Szegedi Nyomda és Könyvkiadó. Rt.]) a Szegeden, Debrecenben és Budapesten meginduló könyvkereskedelem dokumentumait kíséri nyomon, egykori sajtóhíradásokban, riportokban. – 5. r. *A magyar könyvkiadás újjászerveződése* /1945. január – augusztus/. (1970. 6. sz. 29–41. l.) Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, a Szent István Társulat és Stephaneum-nyomdája, a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. háborús káraitól és a kiadói igazolásokról szól. – 6. r. *Az első szabad könyvnapok* /1945. július 12–14./ + Függ. Az 1945. évi könyvnapok könyvek. (1971. 1. sz. 61–75. l.) A halogatott, de sajtókampányra mégis megtartott könyvnapok előzményeiről, lebonyolításáról, kuriózumairól és utóhangjáról számol be. 31 kiadó 56 könyve közül 50 élő író műve volt. – 7. r. *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete 1945–46-ban*. (1971. 2. sz. 62–77. l.) Az egyesület újjáalakulását, az elnökséget (elnök: Faust Imre), székházát, szervezeti változásait, a bolti árak problémáját, az adó- és hitelügyeket, az Egyesületnek a Cenzurabizottságban és a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságban való részvételét, a Magyar Írók Szövetségével kötött kollektív szerződést, az egyesület közlönyét, a Corvinát (1945. aug. 26

– 1951. márc. 9.) tárgyalja ez a rész. – 8. r. *Az irodalmi élet 1945. második felében.* (1971. 3–4. sz. 91–109. l.) Szabó Lőrinc igazolásáról, a Nemzetgyűlés „irodalmi vitájáról,” az írók súlyos anyagi gondjairól, a kiadókat sújtó papírhiányról, inflációs viszonyokról számol be gazdag hírlaptári anyagra támaszkodva, és közli 1945. könyvtermésének összefoglaló adatait. – 9. r. *A Szikra Könyvkiadó kezdeti tevékenységéről.* + Függ. A Szegedi Szikra kiadványainak bibliogr. [1944. november – 1945. április]. (1971. 5. sz. 69–87. l.) Az újabb kutatási anyagra épülő rész alapos kiadástörténet; a Kner-nyomdán (Gyoma) és a Szegedi Városi Nyomdán kívül a Szegedi Új Nemzedék Nyomda, Szegedi Hírlap Nyomda, Ablaka György nyomdája (Szeged), a Szabadság Nyomda (Debrecen), egy hódmezővásárhelyi nyomda, Lading János nyomdája (Kisújszállás), Szabadság Nyomda (Makó), Egyetemi Nyomda (Pécs) és az Új Dunántúl Kft nyomda (Pécs) dolgozott ebben az időben a Szikrának. – 12[!10]. r. *A Szikra-kiadó Budapesten 1945-ben.* (1971. 6. sz. 68–91. l.) A Stádium-nyomda MKP részéről történt lefoglalásától az államosítással járó átszervezésig nyújt sokrétű képet a kiadó életéről, kiadványairól. – 13[!11]. r. *A Szociáldemokrata Párt kiadója: a Népszava.* (1972. 3. sz. 90–100. l.) 1892–1938: a Népszava könyvkereskedés mint kiadó is működött, ettől kezdve az SZDP neve szerepelt kiadóként. A tanulmánynak ez a része ismerteti az 1945-ben újjászervezett kiadó tevékenységét, jelentését az SZDP 34. kongresszusának, a későbbi problémákat, továbbá közli az 1945-ben kiadott művek jegyzékét és a Népszava kiadóval kapcsolatos személyek biográfiai adatait a felszabadulásig.

184

VARGA Sándor: *Fejezetek a magyar könyvszakma történetéből. Könyvkiadó és -terjesztő vállalati alapítások /1949–1972/.* = A Könyv. 8. évf. 1973. 2. sz. 81–103. l.

A szerző célja „... egymás mellé sorakoztatni a fordulat évét követő ... negyedik évszázadban alapított könyvkiadó és -terjesztő vállalatokat, általában az alapító leveleikben feltüntetett adatok alapján, mégpedig alapításuk (vagy az alapításukat elrendelő határozat) sorrendjében” – a kiadói tevékenységet is folytató különböző dokumentációs intézetek, mozgalmi és propagandaanyag terjesztő vállalatok, valamint egyházi kiadók és könyvterjesztők nélkül. – Az összeállítás 55 vállalat adatait közli (név, cím, alapító neve, a vállalat tárgya [profilja], esetleges névváltozás vagy megszűnés és időpontja). „1949–1972-ig tehát 46 könyvkiadó és 9 -terjesztő ... vállalat alapítására került sor – összegezi anyagát Varga Sándor. – Az 55 vállalatból 7 nem állami (azaz párt-, szakszervezeti, szövetkezeti, társadalmi) szerv alapítása. A 46 kiadó közül jelenleg is működik 19, a 9 terjesztő közül: 4”. A jelenleg működők: 1949-től: Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóíratkiadó V., Tankönyvkiadó V., 1950-től: Zeneműkiadó V., Szépirodalmi Könyvkiadó V., Európa Könyvkiadó; Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó; Akadémiai Kiadó, Mezőgazdasági Könyvkiadó

V., Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi V.; 1951-től: Zrínyi Katonai Kiadó, Állami Könyvterjesztő V., 1954-től: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Műszaki Könyvkiadó, Statisztikai Kiadó V., Kartográfiai V., 1955-től: Magvető Könyvkiadó, Corvina Kiadó, 1956-tól: Kossuth Könyvkiadó; 1957-től: Medicina Könyvkiadó, Művelt Nép Könyvterjesztő V.; 1958-tól: Gondolat Könyvkiadó; 1972-től: Könyvértékesítő V.

185

VARGA Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a felszabadulástól az államosításig. /1944. október 13-tól 1948. novemberéig/. = A Könyv. 8. évf. 1973. 3. sz. 71–78. l.

„A felszabadult magyar könyvkiadás története 1944. október 13-án kezdődik: Gyomán a Kner-nyomdának ekkor ad megbízást Vas Zoltán, hogy (egy a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadónál magyar nyelven megjelent példány alapján) a Sztálin rövid életrajza című könyvecskét készítsék el – írja a szerző. – A felszabadulást követő első könyvkiadvány mégsem ez, hanem a Szegedi Városi Nyomda kiadásában október 23-án megjelent Orosz–magyar társalgó és szótár, melyet Vas Zoltán Tizenhat év a fegyházban című könyve követ.” – Először az újjászerveződő régi kiadók mellett alakult újakat veszi számba (Szikra Irodalmi és Lapkiadó Nyomdai Rt., Népszava könyvkiadó, Sarló Könyv, Zeneműkiadó és Terjesztő Szövetkezet, Új Magyar Könyvkiadó, „Budapest” Irodalmi Művészeti és Tudományos Intézet), ezután tárgyalja a kiadók „rétegeződését” (nagy, közép- és kis kiadók) és tevékenységüket. – „Hihetetlen arányokban előretört a társadalomtudományokkal foglalkozó művek száma és példányszáma” – írja – (1948-ban 1580 társadalomtudományi mű jelent meg 8 millió 227 ezer példányban, amely több mint kétszerese az ez évben kiadott szépirodalmi, ifjúsági és gyermekkönyvnek!), míg „a könyvek kiállítása meglehetősen alacsony nivójú volt.” A szerző ezután áttekinti a könyvkereskedelem különböző szektorainak működését, majd a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének tevékenységét 1945-től 1948-ig, végül a 100-nál több alkalmazottat foglalkoztató nagy nyomdavállalatok (és kiadók) államosításáról számol be (Forrás Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Nyomda, Hungária Hírlapnyomda Rt., Légrády Testvérek Rt., Pátria Irodalmi V. és Nyomdai Rt., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. – Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. – Universitas Könyvkiadó Rt., Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, a Szent István Társulat Egyesített Üzemei Rt., Szikra Irodalmi és Lapkiadó V. Nyomdai Rt., Világosság Könyvnyomda Rt.) – Az Országos Könyvhiatal létesítéséről megjelent kormányrendelet (1948. nov. 19.) már új korszak kezdete a könyvszakma történetében.

M. TÓTFALUSI K. MIKLOSNAK
maga zemélyének, életének, és különös tselekede-
tinek

M E N T S É G E.

Mellyet az Irégyek ellen, kik a' közönséges
Jónak ezaránt meggátolói, irni kényszerít-
tetett.

KOLOSVÁRATT,
1698. Eéztendőben.

ELÖLJÁRÓ BESZÉD.

I Gazán mondják a' Theologusok, hogy Isten az övéit
(azért, hogy megidegenítse minden világi jóktól) abban
fokta meglátogatni, a' mit legnagyobb javoknak tart-
nak világ éerint. Nékem Belgiumban olyan állapotom vólt,
hogy ha pénz gyűjtésben gyönyörködtem vólna, és célulú
fel nem töttem vólna azt, hogy hazámat, valamint leheé,
segítsem e' éerint: *Publica privatis anteferenda bonis*. Az-
az: A' közönséges jót eleibe kell tenni a' magánosnak, an-
nyi idő alatt könnyen 400000 vagy talám 500000 forintot-
is gyűjthettem vólna, és ha eddig ott maradtam vólna, azt
merem mondani, kevés Erdélyi Úr vólna, a' kivel tsetélnék
pénz dolgából. Amazt colligálhatom ebből, hogy mineku-
tánna az én könyveimnek nyomtatásoknak gondjától meg-
éüntem, és egészen magamat a' munkára adtam (noha még
akkor-is vólt foglalatosságom és időm töltése a' könyveknek
kötetések miatt) az utólsó két ééztendőmben kezestem én
többet 15000 az-az tizenöt ezer forintnál (melynek 11000
A forint-

VARGA Sándor: Beszélgetések a könyvszakma öregeivel. = A Könyv. 9. évf. 1971. [1. rész]: Cserépfalvi Imre. 1. sz. 36–45. l. /2. rész/: Interjú Cserépfalvi Imrével. 2. sz. 65–72. l.

A Cserépfalvi kiadó történetének majdani tudományos feldolgozásához szolgálat számos, személyes, színes részletekben is bővelkedő adalékot az interjú. — Cserépfalvi Imre 1900-ban született a Heves megyei Cserépfaluban. Bp-en beiratkozott az Orvostudományi Egyetemre. 1919-ben a Vörös Hadsereg katonája, a Tanácskőztársaság bukása után Párizsba emigrál, a véletlen az Hachette kiadóhoz sodorja. Párizsban ismerkedik meg József Attilával, az ő biztatására választja hivatásának a könyvkereskedői-kiadói pályát. 1928-ban mint az Hachette megbízottja érkezik Budapestre, majd a párizsi cég anyagi segítségével nyit kizárólag francia folyóiratokat és könyveket árusító kereskedést Bp-en, a Váci u. 5. sz. alatt. 1933–34-ben adja ki első könyveit (Malraux: Emberi sorsok, Aragon: Bázeli harangok), melyeket szociográfiai jellegű, politikai tartalmú művek követtek (Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság, A tardi helyzet 2. kiadása stb.). Ő József Attila Nagyon fáj c. kötetének kiadója, melynek 600 példányából a könyvnapon csak 55 fogyott el... (1937). Fordítói: Déry Tibor, Hevesi András; szerkesztői, lektorai: Bálint György, József Attila, Radnóti Miklós, Földes Ferenc, Supka Géza, Vághidi Ferenc voltak, majd belső munkatársként is Kovács Imre. Néhány szép kiadványát a Magyar Bibliofil Társaság díjazta, könyvtervezői voltak Vértes Jenő és Lengyel Lajos. — Több könyvét betiltották, elkobozták a hatóságok, de a jól megszervezett terjesztéssel általában sikerült a kiadások zömét megmenteni a lefoglalástól. „... könyveimet a haladó, azaz baloldali értelmiségiek vásárolták — mondja; — ... amikor a kiadói programot összeállítottam, eleve ezek érdeklődésére számítottam. Könyveim azonban meglehetősen gyorsan eljutottak a munkások bizonyos rétegéhez, sőt megtalálták az utat — elsősorban a Szabad Szó közvetítésével — a parasztság leghaladóbb köreihez is.” — 1942-ben letartóztatták, kiszabadult, majd illegálisba vonult. — A felszabadulás után a Szikra kiadó megszervezője és vezérigazgatója Budapesten (1945–1954), a Corvina Idegennyelvű Kiadó igazgatója (1955–1962), majd a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központjának megszervezője és igazgatója lett, nyugdíjazásáig (1962–1969). — Az interjú tartalmazza József Attilának Balatonszárszón, 1937. dec. 3-án kelt, Cserépfalvihoz írt levelét a tervezett Európai antológia tárgyában, továbbá két négysoros versszakot, amelyet halála napján írt és adott postára. (A dokumentumok itt jelentek meg első közlésben.)

VARGA Sándor: Látogatóban az Európa Könyvkiadónál. Beszélgetés Domokos János igazgatóval. = A Könyv. 9. évf. 1974. 4. sz. 26–36. l.

„Az Európa Kiadó — beleértve a Magyar Helikont, amely a kiadó leányvállalata — évenként 200 körüli művet 5–5 és félmillió példányban jelentet meg, évi könyvtermelésének értéke fogyasztói áron 230–240 millió forint körül van. Ez azt is jelenti, hogy az Európa az ország egyik legnagyobb kiadója” — e néhány adattal vezeti be az interjút Varga Sándor. Domokos János alapos válaszaiból először azt tudjuk meg, milyen információs rendszerrel rendelkezik a kiadó, amelynek alapján évente tízezer körül kiválasztja a kiadásra kerülő 200 művet, majd azokat a szempontokat, amelyek szerepet játszanak a döntésekben — külön a klasszikus és a kortárs világirodalom területéről. Feltárul előttünk az a mechanizmus, amellyel a kiadó nyomon követi a nagyvilág irodalmi jelenségeit, és megismerjük, hogyan történik ebből a hatalmas anyagból a válogatás. — „A kiadóhoz . . . 21 országból 165 lap és folyóirat érkezik, nagyobb részük kifejezetten irodalmi, könyvészeti szaklap. Ezenkívül több száz külföldi kiadó küldi prospektusait, ajánlásait, könyvismertetőit, katalógusait . . . Minden így beérkezett anyag feldolgozásra kerül. . . . E munka alapján a kiadó könyveket rendel, olvasópéldányt, azaz meghozhatja azt az évi 1500–2000 kötetet, amelyből kiválasztásra kerül az az évi 120–130 mű. . . .” Ennek az egész évben folyó kiválasztó, tervező–előkészítő munkának tájékoztató kiadványa a Világirodalmi Tájékoztató. Lectori jelentések szemléje. — A továbbiakban a kiadói jog megszerzésének, a fordítás és a kiadói, nyomdai átfutási idő kérdéseiről, végül a könyvterjesztés problémáiról szól az Európa Kiadó igazgatója.

VII.

CENZŪRA

*Aki embert öl, az értelmes lényt öl meg, de ki jó könyvet semmisít meg, az magát az értelmet pusztítja el s az istenség saját megnyilatkozását. . . . Nem szabad bebörtö-
nözni a szellemet, elérkezett immár az idő, hogy nyilvánosan lehessen beszélni és
írni minden közérdekű tárgyról. Tomboljanak bár egyszerre az összes tanok viharai
a földön, az igazság sikraszállt, hadd vívjon csatát a tévedéssel. Látta-e a valaki
valaha, hogy szabad és nyílt küzdelemben az igazságot legyőzték volna?*

JOHN MILTON

*Egyszerűen úgy kell értelmezni az igazságot, hogy igazság az, amit a kormány
elrendel. . . . A tendencia válik számára fő kritériummá. . . . Az író tehát a legször-
nyűbb terrorizmusnak, a gyanú bíraskodásának van kiszolgáltatva. A tendencia-tör-
vények, az olyan törvények, amelyek nem adnak objektív normákat, a terrorizmus
törvényei, amilyeneket az állam szükségállapota Robespierre alatt és az állam rom-
lottsága a római császárok alatt produkált. Az olyan törvények, amelyek nem a
cselekményt mint olyant, hanem a cselekvő érzületét teszik fő kritériumaikká, nem
egyebek, mint a törvénytelenység pozitív szentesítései. . . .*

*Barbár dolognak tartjátok, ha valaki csalogányokat megvakít, de nem láttok
barbárságot abban, hogy a cenzúra hegyes tollával kiszúrja a sajtó szemét; zsarnoki
dolognak tartjátok, ha egy szabad embernek akarata ellenére levágják a haját, a
cenzúra pedig a szellemi egyedeknek nap mint nap a húsába vág, és csak szívnélküli
testeket, reakció nélküli testeket, hódolatteljes testeket enged át, mint egészsége-
seket.*

KARL MARX

188

BUZINKAY Géza: A magyar irodalom és sajtó irányítása a Bach-korszakban /1849–1860/. = MKSzele. 90. évf. 1974. 3–4. sz. [269]–293. l.

A Bach-korszak művelődéspolitikája Magyarországon. 1849–1860. c. bölcsész-doktori értekezés itt közölt részlete először az irodalmi és sajtóvonatkozású legfontosabb törvények és rendeletek lényeges megállapításait ismerteti, a sajtóval kapcsolatos első császári nyílt parancs kiadásától (1849. március 4.) a külföldi nyomtatványok előfizetésének gyűjtését szabályozó rendeletig (1857). Részletesen tárgyalja az 1852. május 27-i – nemcsak a „nyomtatósajtó termékeire, hanem az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára kiterjedő – sajtórendtartást, amely „Kötelezővé tette és előírta az impresszumadatokat, a kinyomott műveknek terjesztés előtti bemutatását, kijelölte a kötelespéldányok gyűjtőhelyeit, szabályozta a könyvkiadás jogát, lapengedélyek kiadásának feltételeit és módját”; továbbá ismerteti a társaságok és egyesületek ügyét szabályozó rendelkezéseket. Ezután irodalmi és sajtóéletünk totális igényű ellenőrzését és közvetlen irányítását tekinti át, amelyben a „rendőri felügyelet” címen az utólagos cenzúra érvényesült. Törvény szerint nem volt előzetes cenzúra; az 1848. évi XVIII. tc-et a szabad sajtóról nem vonta vissza az abszolutizmus! „A bizalmatlanság, a félelem és a felelősség elhárítása jellemezte az irányítás és ellenőrzés minden szintjét” – írja a szerző. – Az 1850-es évek második felében pedig „... az önkény összeroppant a hatalmas méretű feladat súlya alatt, amikor mindent szemmel tartani és befolyásolni kívánt.” – A továbbiakban a magyar irodalom társadalmi, technikai és anyagi viszonyairól (a nyomdák, könyvkiadás, könyvkereskedelem helyzetéről, a hírlap- és folyóiratirodalom fellendüléséről, az irodalmi körök szerveződéséről) és végül a magyar irodalmi művelődés tartalmának változásáról nyújt – az előzőkhez hasonlóan – részletes képet Buzinkay Géza tanulmánya.

189

A cenzúra árnyékában. (Dokumentumgyűjtemény. Vál., szerk., [bev.], összeállítás: Markovits Györgyi – Tóbiás Áron.) Bp. 1966, Magvető. 796 l., illusztr.

A két világháború közötti, forradalmi humanista mondanivalója miatt „el-süllyesztett” irodalomról szól ez a könyv, mely „történelmi áttekintés, társadalomrajz, kultúrtörténeti értékelés, az antifasiszta mozgalmak konspiratív módszereinek bemutatása és az elnyomó rend hatalmi mechanizmusának feltárása” is egyben. – Titkosrendőrségi irattárakból, korabeli perek jegyzőkönyveiből, illegális és emigráns kiadványokból, az Országos Széchényi Könyvtár egykori zárt anyagából és kortársi visszaemlékezésekből rekonstruálja a cenzúra árnyékában is jelentőssé nőtt, üldözött irodalmat. Első része a sajtóval, az irodalommal kapcsolatos mechanizmust ismerteti, a második e mechanizmus megtorló tevékenységét, az irodalmi perek

anyagát tárja fel; a harmadik rész a szellem munkásainak a szellem szabadságáért folytatott harcát örökíti meg.

190

GULYÁS Pál: Könyvcenzúra és nyomdai privilégium. = G. P.: A Könyv sorsa Magyarországon. (Kiad. az O[rszágos] Sz[échenyi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ.) Bp. 3. r. 1961[1962]. 81–101. l.

„A cenzúra eleinte az egyházi hatóságok helyi intézkedése volt — írja a szerző. — Így a mainzi püspök már 1486-ban elrendelte, hogy a könyvnyomtatóknak . . . a könyveket elbírálás végett be kell mutatniuk; az ez ellen vétők bírságát száz aranyforintban szabta meg. Franciaországban a párizsi egyetem gyakorolta a király megbízásából a cenzúrát. A kölni egyetemet pedig 1497-ben a pápa hatalmazta föl erre. 1501-ben . . . VI. Sándor pápa az egész egyházra nézve egyetemes érvényű cenzúra-szabályzatot dolgozott ki, amelyet az 1515. évi lateráni zsinat véglegesen megszövegezett. A tiltott könyvek első jegyzékét . . . 1564-ben állította egybe a tridenti zsinat.” — Az angol reformáció és a francia felvilágosodás könyvüldözésére vetett pillantás után Gulyás példák sorával illusztrálja a XVI–XVII. századi magyarországi ellenreformáció „katolikus szellemű cenzúráját”, az egyházi és világi hatóságok gyakorlatát. Idézi az uralkodói rendelkezéseket, kitér a kuruc szabadságharc cenzúrájára, adalékokat közöl az egyházi és világi tárgyú művek megyéspüspöki, illetve városi, vármegyei hatósági, helytartótanácsi előzetes cenzúrájáról, a bécsi és hazai könyvvizsgálatról, Mária Teréziának az erdélyi fejedelemség főkormányshézához intézett leiratáig (1770. május 4.) és az azt módosító 1771. augusztus 17-én kelt rendeletéig. — A továbbiakban a „cenzúrával szorosan összefüggő” nyomdai privilégium kérdését tárgyalja a szerző (az első: Hoffhalter Rafaelé, 1556).

191

MARKOVITS Györgyi: Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964, Akad. Kiadó. 186. l., illusztr. /Irodalomtörténeti füzetek 45./ Bibliogr. 180–183. l.

Nem irodalomtörténetet tár az olvasó elé, „inkább költészet és uralkodóosztály nyílt összecsapásának rajza” Markovits Györgyi munkája. Kronológiai sorrendben, 1919-től, a fehérterror könyvtársaitól 1944-ig, a Kolosváry-Borcsa-féle papírzúzó malmokig kíséri nyomon a haladó költészet üldözésének folyamatát, a korszak hivatalos dokumentumainak, irattári anyagainak (periratok, vádiratok, bírósági ítéletek, jegyzőkönyvek, beadványok) és a kortársak visszaemlékezéseinek fényében. — 1919. augusztusától 1921. végéig nyíltan működött az előzetes cenzúra, mely burkolt formában, erőteljesen tovább élt 1939-ig, és jellemzője volt az utólagos megtorlás. Ettől kezdve a fakultatív, 1940. augusztus 28-tól pedig a teljes cenzúra

lépett életbe. A cenzúra, ez a „... rossz rendőri rendszabály, mert nem éri el azt, amit akar, és nem akarja azt, amit elér” (Karl Marx), az eltérő világnézetek, politikai felfogások és erősen eltérő művészeti irányok képviselőit, a művészi értéktől függetlenül, egyaránt sújtotta. Az üldözött költemények írói, fordítói között voltak a kor legnagyobbjai: Babits Mihály, József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Kassák Lajos és – további 50 költő között – a székesfehérvári születésű [Hernádi] Hercz György is. – A könyvet az Elkobzott, perbe fogott versek, verskötetek jegyzéke (1919–1945) zárja, a betiltás, a per évének feltüntetésével.

192

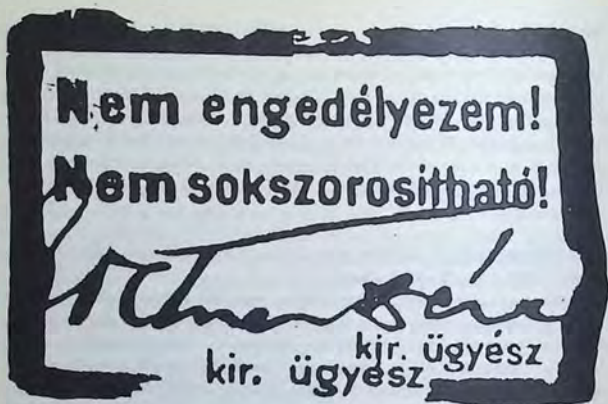
MARKOVITS Györgyi: Álcázott kiadványok a két világháború között. = MKSzle. 89. évf. 1973. 1. sz. 77–83. l., illusztr.

A könnyed, „szórakoztató” ponyvára, a magas árú klasszikus irodalomra és a népszerű tudományos művekre nem figyelt fel a cenzúra, ezeket nyugodtan lehetett terjeszteni a két világháború közötti Magyarországon. „Nem véletlen tehát – írja a szerző –, hogy az üldözött, illegális kommunista párt ezeket a veszélytelennek tartott kiadványfajtákat választotta fontos kiadványainak álcázására.” Az első ilyen könyvek a Tanácsköztársaság leverése után, a bécsi emigrációból kerültek be az országba. A könyvborítón Goethe, Dickens, Mikszáth Kálmán, dr. Faludi Ferenc és egyéb, költött szerzői (és esetenként fordítói) nevek szerepeltek, a valódi szerzők – Gábor Andor, Benedikt Ottó, Károlyi Mihály, Georgi Dimitrov – helyett. Az első és utolsó lapok többnyire az álcázó műnek megfelelő szövegrészt tartalmazták... Elterjedt volt az álnévhasználat: pl. Lenin Marx-életrajzát Szűts Gergely szerzői névvel adta ki Faust Imre (1934). Az így bejutott, illetőleg terjesztett, jelentős hatású illegális könyvek csak egy részénél ismert a kiadó és a megjelenés helye; ezek: a Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadóvállalata, Moszkva; Dolgozók Lapja, Prága; Verlag für Kulturpolitik, München.

193

MAROS Andor: A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története. Történelmi áttekintés az ókortól a 19. századig. Bp. [1947], Népszava. 118 l., illusztr. 8 t.

Az üldöztetések, kényszerű elhallgattatások krónikája ez a kötet, mely idézetek és adatok sorával bizonyítja, hogy milyen eszközökkel küzdött mindenkor az uralkodóosztály a haladás, a fejlődés eszméi ellen. Nem dolgozza fel a cenzúra teljes történetét: „Célom éppen az – írja a szerző –, hogy rámutassak a cenzúra pusztító, gondolateltipró munkájára, a cenzúra folytán a gondolat- és véleménynyilvánítás elfojtására.” – Az első rész rövid egyetemes áttekintés a XIX. századig. Az ókori megtorlásoknál (Aelius Saturniust a capitoliumi hegyről vetették le, Pacuniust megfojtották, Ovidiust száműzték stb.) nem voltak kíméletesebbek a középkori inkvizí-

A CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN

cio eljárásai sem: Lipcsében Johann Herrgott könyvnyomtatót lefejezték, Párizsban Etienne Dolet-t megégették (1546), John Twyn nyomdászt „felakasztották és aztán még élve levették a bitófáról, levágták a kezét, felmetszették a hasát és belei egy-részt a szeme előtt elégetve, végül is a fejét vették, s testét felnégyelték” (1663). Máglyára kerültek pl. Epikurosz, Martialis művei és maga Giordano Bruno (1600). Az üldözött szerzők hosszú sorában találjuk Erasmus, Campanella, Kopernikusz, Savonarola, Galilei, Defoe, Spinoza, Hobbes, Locke, Thomas Paine, Shelley nevét, s a későbbiekben is csaknem valamennyi nagy gondolkodót és íróét (még Shakespeare-ét is – Bécs, 1777). Az üldözés és a büntető szankciók kiterjedtek a könyv-árusokra, sőt az olvasóra is. Jellemző, hogy Mária Terézia könyvrendőrsége a tiltott könyvek indexét is indexre helyezte, nehogy forrása lehessen a tájékozódásnak (1777). — A második rész a magyar reformáció és felvilágosodás korának cenzúrájáról, II. József sajtórendeletéről (1781) és a későbbi cenzúraviszonyokról szól, a harmadik rész pedig Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország cenzúratörténetének rövid vázlata.

194

PÁLVÖLGYI Endre: Könyvek a vádlottak padján. Bp. 1970. Gondolat. 223, [1] l. Bibliogr. 221–222. l.

A haladó gondolatok üldözésének krónikájából sorakoztat fel öt tanulmányt a kötet, melyeknek „főszereplői könyvek”; Helvetius: *De l’ esprit* című filozófiai felfedezése (1758), Ragyiscsev: *Utazás Pétervárról Moszkvába* című könyve (1790), Flaubert: *Bovaryné* című regénye, valamint Ernst Haeckel: *Az ember származása és Linné főemlései* című természettudományi tanulmánya (1907) és más művei körüli harcok történetét mondják el. Az utolsó fejezet az 1933. május 10-i berlini náci könyvégetés rémtettét idézi.

195

SASHEGYI Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800–1830. Bp. 1938. 105, [3] l. /Minerva könyvtár 130./

A magyar jakobinus mozgalom bukása után beállott szellemi stagnálás három évtizedét, a német felvilágosodás és a hazai cenzúra küzdelmét tárgyalja Sashegyi Oszkár. — „Tanulmányomban természetesen nem adhattam a cenzúra teljes történetét, de arra törekedtem, hogy a magyar és osztrák viszonyok közti különbségekre mindig rámutassak, és a hazai könyvvizsgálat valódi állapotát korvonalazzam — írja. — A reakció felvilágosodás elleni harcában pedig a három tényező, az udvar, a nemesség és az egyház szerepét igyekeztem megvilágítani.” — Munkájában kibontakozik a felvilágosodásnak a tilalom ellenére is ismertté vált filozófiai-költői iránya, a protestáns egyházakban elterjedt racionalista-teológiai iránya és a polulár-felvilágo-

sodás, mely széleskörű röpirat-irodalmat teremtett. — Ebben az időszakban „a magyar cenzúrának alárendelt szerepe volt, . . . csak a felvilágosodás itteni visszhangját igyekezett elnyomni és . . . a bécsi rendeleteket végrehajtani. A klasszikusok műveit a bécsi cenzúra tiltotta el. . . . A populár-iratok ellen már harcoltak a magyar cenzorok is” — írja a szerző. — Könyvrevíziójuk nem új iratok megvizsgálása, hanem a már eltiltottak behozatalának megakadályozása volt, és a bentlévők terjesztésének meggátolása.

196

SASHEGYI Oszkár: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon /1673–1705/. = MKSze. 84. évf. 1968. 1. sz. [1]–12. l.

Tanulmányáról írja a szerző: „. . . fő célkitűzésünk nem az volt, hogy az eddig összegyűjtött adatokat továbbiakkal bővítsük (bár erre is törekedtünk), hanem még inkább az, hogy az adatokat kritikai vizsgálat alá vegyük, s azokat történeti összefüggésekbe beállítva, megkíséreljük a cenzúratörténet egy meghatározott időszakának fő tendenciáit kielemezni.” — I. Lipót koráig a könyvcenzúrát a városi hatóságok, a vallási tárgyú irodalomét az egyházi szervek gyakorolták, esetenként. Magyarországon „a kötelező erejű, előzetes állami könyvcenzúra bevezetésére akkor történt . . . az első kísérlet, amikor a török kiűzésének időszakában a Habsburg uralom abszolutisztikus módon, az államigazgatás központosításával, új módon igyekezett az országban berendezkedni. A magyarországi állami könyvcenzúra, megszervezése idején, az erőszakos rekatolizáció egyik eszközeként, a Habsburg abszolutizmus kiépítését volt hivatva szolgálni.” — Sashegyi Oszkár a Wesselényi Miklós-féle összeesküvés után induló, megtorló intézkedésektől (Drabik Miklós máglyahalála, Pozsony, 1671) tekinti át az állami könyvcenzúra és könyvrevízió megszervezésére tett kísérleteket a nagyszombati nyomda Bercsényi Miklós által történt elfoglalásáig, illetve Szentiványi Mártonnak, az ország főcenzorának haláláig (1704). Az intézkedések ellenére „hatékony állami könyvcenzúra és könyvrevízió nem létezik” — a háborúk és a rendezetlen közigazgatási viszonyok miatt, ebben az időben Magyarországon.

197

SASHEGYI Oszkár: Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon /1706–1725/. = MKSze. 85. évf. 1969. 4. sz. [321]–338. l., 1 t.

A hazai cenzúratörténet lényegében ellenreformációs jellegű korszakának egyik fontos fejlődési szakaszát tárgyalja Sashegyi Oszkár tanulmánya. Az I. Lipót-kori kísérletet követően a XVIII. század első évtizedeit, amely — több évi megakadással és újrakezdéssel — az állami könyvcenzúra állandósulásának, stabilizációjának időszaka. „Ebben az időszakban II. Rákóczi Ferenc megakasztja a jezsuita cenzorok

működését és megszervezi a független magyar, centralizált államapparátuson belül a nemzeti érdekű könyvcenzúrát, majd a szatmári békét követő többéves dezorganizáció után III. Károly építi ki a Habsburg hatalom magyarországi bázisát és teszi a cenzúrát ismét az ellenreformáció egyik fontos eszközévé – írja. – A cenzúratörténet következő szakaszában kiépül az állami könyvcenzúra szervezete, és a politikai cenzúra különválik a vallási cenzúrától (1726–1754). Végül a cenzúratörténet e korszakának utolsó időszaka (1754–1780) az állami és az egyházi érdekek állandó összeütközéseinek s végeredményben a jozefinizmus előkészítésének ideje.” – Egy fényképreprodukció III. Károly 1721. március 30-i cenzúra-diplomáját mutatja be.

198

SASHEGYI Oszkár: A helytartótanács bekapcsolódása a cenzúraügyek intézésébe /1726–1730/. = MKSze. 90. évf. 1974. 1–2. sz. [40]–54. l.

Az 1724-ben felállított helytartótanács – mely működésének kezdetén nem foglalkozott vallási és cenzúraügyekkel – első javaslataiban a katolikus ellenreformáció szelleme tükröződött. Ezzel szemben az uralkodó olyan rendelkezésekkel utasította a helytartótanácsot, amelyek lényegesen eltértek az egyházi cenzúra álláspontjától (a löcsei evangélikusok panaszára, Streibig Antal József soproni nyomdász Dobner Sebestyén ellenében benyújtott privilégium-kérelmére hozott intézkedésekben). Ezek a nyomdaalapításokat, mint gazdasági vállalkozásokat, engedélyek megadásával támogatták és a jezsuita cenzúra fölötti, utólagos állami ellenőrzés bevezetését célozták (1726. február 8.: a helytartótanács terjessze fel az udvarnak valamennyi nyomda 1712 és 1726. között készült termékeinek jegyzékét a cenzúrázás tényének és a cenzor személyének feltüntetésével, továbbá a folyamatosan megjelenő kiadványok 3–3 példányát. – 1726. augusztus 2.: Csak a teológiai és erkölcsi tárgyú műveket kell egyházi cenzoroknak benyújtani, a politikai tartalmúakat a helyi törvényhatóságokhoz.). – A következőkben Streibig és Spaizer János pozsonyi könyvkereskedő kérelmeinek elbírálása, az 1728/29. évi országgyűlésen terjesztett két gúnyirat és a külföldről behozott könyvekkel kapcsolatos eljárás kérdésében mutatja be a szerző a helytartótanács és a bécsi magyar kancellária, illetve az uralkodó álláspontja közötti különbségeket. Végül III. Károly 1730. május 25-i, a helytartótanácshoz szóló mandátumát ismerteti, amely – a vallási és világi irodalom előzetes cenzúráját szétválasztva – 1848-ig a helytartótanács kezébe tette le a rendszeres állami könyvcenzúra és könyvrevízió intézését Magyarországon.

199

SZINAI Miklós: Sajtócenzúra Magyarországon a második világháború alatt. = MKSze. 90. évf. 1974. 3–4. sz. 346–355. l.

A Magyar Országos Levéltárban, az Igazságügyminisztérium Elnöki Osztályának

bizalmas irataiban, „A Székesfehérvári Magyar Bauxitbánya Rt. alapításával kapcsolatos sajtócenzúra” tárgymegjelölésű ügyirat aktái közül 1971-ben kerültek elő a második világháború alatti sajtócenzúra bizalmas utasításai; ezek egy részét adja közre első ízben a szerző. — Bevezetésként áttekinti a magyarországi sajtóviszonyokat: a Tanácsköztársaság leverése után, 1919. őszétől 1922-ig érvényben lévő sajtócenzúrát, majd az ezt követő időszakot, amelyben tíz év alatt több mint 50 lapot tiltottak be. 1938-ban ismét bevezették a sajtócenzúrát (1938. XVIII. tc.), az 1939. II. tc. pedig korlátlan felhatalmazást adott a mindenkori kormányoknak a háború idejére. A második világháború kitörésének napján, 1939. szeptember 1-én a Teleki-kormány elrendelte az előzetes sajtócenzúrát és a Sajtóellenőrző Bizottság felállítását. Ebből az időszakból származnak a publikált dokumentumok, amelyek „a Miniszterelnökség Sajtóosztálya vezetőinek, illetőleg a külügyi sajtófőnököknek vagy a cenzúrabizottság részére küldött utasításai, vagy a lapoknak adott instrukciók megküldése a cenzúrabizottság részére.” A megtalált iratok 1941. augusztus 25. és 1944. április 28. közötti keltezésűek, terjedelmi okokból azonban csak az első 21 instrukciót közli időrendben — 1941. szeptember 21-ig — Szinai Miklós.

RÖVIDÍTÉSEK

Akad. = Akadémiai
 átd. = átdolgozott
 Bev. = bevezette, bevezető
 Bibliogr. = bibliográfia
 bőv. = bővített
 Bp. = Budapest
 c. = című
 e. = előtt
 ELTE = Eötvös Lóránd Tudomány-
 egyetem
 évf. = évfolyam
 facs. = fakszimile
 Fel. szerk. = Felelős szerkesztő
 FMK = Fejér Megyei Könyvtáros
 ford. = fordította
 főszerk. = főszerkesztő
 Függ. = Függelék
 füz. = füzet
 i. e. = időszámításunk előtt
 i. k. = időszaki kiadvány
 i. sz. = időszámításunk szerint
 Ill. = illusztrálta
 illusztr. = illusztrált
 jav. = javított
 jegyz. = jegyzet
 jegyz. ell. = jegyzetekkel ellátta
 k. = körül
 Kft. = Korlátolt felelősségű társulat
 kiad. = kiadás, kiadja
 klny. = különlenyomat
 köt. = kötet
 Közgazd. = Közgazdasági
 közrem. = közreműködött
 KV. = Központi Vezetőség
 Kvt. = Könyvtáros

L = lap
 ld = lásd
 M. = Magyar
 mell. = melléklet
 MG = Magyar Grafika
 MKP = Magyar Kommunista Párt
 MKSZle. = Magyar Könyvszemle
 MNy = Magyar Nyelv
 MSzDP = Magyar Szociáldemokrata Párt
 Műv. tört. Ért. = Művészettörténeti
 Értesítő
 Ny., ny. = nyomda, nyomdája
 OMKDK = Országos Műszaki Könyvtár és
 Dokumentációs Központ
 OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
 összeáll. = összeállította
 r. = rész
 rend. = rendezte
 RMK = Régi Magyar Könyvtár
 rövid. = rövidített
 Rt. = Részvénytársaság
 SKV = Statisztikai Kiadó Vállalat
 soksz. = sokszorosítás
 sz. = szám
 szd. = század
 szerk. = szerkesztette
 szöv. ell. = szöveggel ellátta
 t. = tábla
 tc. = törvénycikk
 térk. = térkép
 u. = után
 utánny. = utánnyomás
 V. = Vállalat
 v. ö. = vesd össze
 vál. = válogatta

AZ IDÉZETEK FORRÁSAI

- I. JUHÁSZ FERENC: A betű. = Új Írás. 10. évf. 1970. 1. sz. 1. t. a 80–81. 1. között.
- II. GALILEI, GALILEO = Mészáros József: Gondolatok a könyvről. [Aforizmák. Antológia.] Gyűjt. és összeáll. —. Bukarest, 1972, Kriterion. 33–34. l.

RICHARD DE BURY: Philobiblon. A könyvek szeretete. Ford. és jegyz. Bodor András. Bev. Jakó Zsigmond. Bukarest, 1971, Kriterion. 65–66. l.
- III. NERUDA, PABLO: Óda a nyomdához. (Oda la tipografia.) Ford. Somlyó György. III. Kass János. [Bp.] 1968, M. Helikon — (Európa). 11–12. lev.
- IV. POGÁNY FRIGYES = A Szép magyar könyv 1967. Közzéteszi a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága, a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, a Nyomda, Papíripár és Sajtó Dolgozóinak Szakszervezete és a Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény. [Bev.] —. [A MG. melléklete.] 12. évf. 1968. [5]. l.
- V. COMENIUS, JOHANNES AMOS: Orbis sensualium pictus bilingvis. . . — A' Látható Világ két-féle nyelven. . . Corone, 1675. [Facs. kiad. Kiad.] (a Magyar Tudományos Akadémia, Pedagógiai Bizottság; a Magyar UNESCO Bizottság). (Bp. 1970, Officina.) 194–196. l.

KAPR, ALBERT: Könyvtervezés, könyvművészet. (Buchgestaltung.) (Ford. Beck Péter.) Bp. 1971, Műszaki Kiadó. 177. l.
- VI. KNER IMRE: A könyv művészete. „Egy megírandó, de talán soha meg nem íródó könyv”. — (tanulmányaiból szerk. és bev. Haiman György). Bp. (1973), Szépirod. Kiadó. 67., 88–89. l.
- VII. MILTON, JOHN = Maros Andor: A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története. Történelmi áttekintés az ókortól a XIX. századig. Bp. [1947], Népszava. 9. l.

MARX, KARL = A cenzúra árnyékában. (Dokumentumgyűjtemény. Vál., szerk., [bev.], összekötőszöveg: Markovits Györgyi–Tóbiás Áron.) Bp. 1966, Magvető. 10–12. l.

KÉPEK JEGYZÉKE

- I. Ókeresztény bazilika (S. Apollinare nouvo Ravenna) és ókeresztény kódexírás (féluncialis). = Tíz írás a nyomdászatról. (Irták: Fitz József, Szentkúty Pál stb.) (Bp. 1942. Hungária ny.) 53., 55. l.
- II. Részlet a Wang-Csieh nyomtatta Gyémánt Sutrából (868.). Stein Aurél fedezte fel Kelet-Turkesztánban, az „Ezer Buddha barlang”-ban (1907.). = I. m. 11. l.
- III. A Képes Krónika egy lapja. Miniátora Hertul fia Miklós (XIV. század, hatvanas évek). = Képes Krónika. — Chronicon Pictum. Hasonmás kiadás. Bp. 1964, M. Helikon. (1. köt.) [Faksimilék.] 131. l.
- IV. Gutenberg 42 soros Bibliájának 310^a levele (Mainz, 1450–1455.). = Fitz József: Gutenberg. Bp. 1940, Hungária ny. 1. t.
- V. Az első Magyarországon nyomtatott könyv, a Chronica Hungarorum első lapja (Hess András, Buda, 1473.). = (Budai Krónika) — Chronica Hungarorum. Finita Bude A. D. 1473 in uigilia penthecostes per Andream Hess. Hasonmás kiadás. Bp. 1973, M. Helikon — (Európa). [1]. l.
- VI. Sylvester János Újtestamentum-fordításának címlapja (Üsziget, 1541.). = Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. I. füz. 1929. 12. t.
- VII. A Ritus explorande veritatis címlapja (Kolozsvár, 1550.). = I. m. I. füz. 1929. 73. l.
- VIII. Nyomda képe. Fametszet Comenius Orbis Pictusából (Pfannenschmied Péter, Brassó, 1675.). = Comenius, Johannes Amos: Orbis sensualium pictus bilingvis. . . — A' Látható Világ két-féle nyelven. . . Coronea, 1675. [Hasonmás kiadás. Kiad.] (a Magyar Tudományos Akadémia, Pedagógiai Bizottság; Magyar UNESCO Bizottság). (Bp. 1970, Officina.) 194. l.
- IX. Címlap a Kner-Klasszikusokból (Gyoma, 1921.). = Kner Imre: A könyv művészete. • (Kozma Lajos: Egyéniség és hagyomány. Szélgjegyzetek a könyvdíszítésről.) Tanulmányok a tipográfiáról és a könyvművészetről. (Szerk. és bev. Haiman György.) Bp. 1957 [1958], Bibliotheca. [132]. l.
- X. Kass János illusztrációja Pablo Neruda: Óda a nyomdához című kötetéből. = N., P.: Óda a nyomdához. (Oda la tipografía.) Ford. Somlyó György. Ill. Kass János. [Bp.] 1968, M. Helikon — (Európa). 11. lev.
- XI. Ralph Mabey frontispiece-e Hugh Williamson Methods of Book Design (Oxford University Press. London, 1956.) című munkájából. = Kapr, Albert: Könyvtervezés, könyvművészet. (Buchgestaltung.) Ford. Beck Péter.) Bp. 1971, Műszaki Kiadó. 254. l.

Képek jegyzéke;

- XII. Tótfalusi Kis Miklós Mentségének címlapja (Kolozsvár, 1698.). = Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében. [Bp.] 1972, M. Helikon – (Európa). [237]. l.
- XIII. Védőburkoló. = (Markovits Györgyi – Tóbiás Áron): A cenzúra árnyékában. (Dokumentumgyűjtemény. Vál., szerk., előszóval és összekötő szöveggel ell. —.) Bp. 1966, Magvető.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Aalst 97

ABÁDI Benedek 37, 162

abbreviatura 40, 66

ábécés könyvek 62, 72

ABELES Gábor 82

Ablaka György ny. (Szeged) 183

Abrudbánya (Abrud) 32, 39, 74, 138

– nyomda: Karádi Pál

ABRUGYI György 41

acélmetszés, acélmetszet 133, 139, 164, 165

ÁCS Mihály 53

Admonti kódex 20

ADY Endre 144, 146

ADY Lajos 146

AELIUS Saturnius 193

agyagtábla 5, 7, 19, 22, 23, 29

Akadémiai Ny. (Bp.) 58

akcidenciák 172

AKSAMITEK, Dominicus Zacharias 41

ALBERT király, I. 124

álcázott kiadványok 192

ALDUS Manutius 22, 23, 37, 108, 148

Alföldi Ny. (Debrecen) 62, 154

algráfia 133, 139

alkalmazott betűművészet 140

Álladalmi Ny. (Debrecen, Pest, Szeged, Arad, Lugos) 38

állami könyvcenzúra 196–198

Állami Könyvterjesztő V. 184

államosítás 22, 51, 60, 61, 101, 173, 183, 185

allegorikus cím 26

ALMÁSSY István 17

Alsóáldva 32, 37, 70

– nyomda: Hoffhalter Rudolf

ALT, Jakab és Rudolf 116

Általános Munkás-Újság i. k. 43

Általános Vándor és Beteg Nyomdászokat

Segélyező Egyesület 38

AMAN, Philipp Jacob 93

amatőr kiadvány 147

AMBRÓ Ferenc Ignác 40, 82

amerikai írárok ld azték írás, kekinovin, maja írás

Amicus könyvkiadó 120, 144, 146–148

AMMAN, Jost 114

Amsterdam 42, 56, 64, 73, 79, 80, 100, 102, 115, 162

– nyomdák: Bleau-ny., Elsevier ny.,

Tótfalusi Kis Miklós

anilin-nyomás 165

anonym kiadványok, anonymítás 22, 26, 32

Antal Géza ny. (Székesfehérvár) 51

antikva 5, 37, 104

– Behrens 144

– holland 64, 79

– lineáris 120

Antwerpen 42, 115

– nyomda: Moretus-ny.

anyagyszerűség 145, 150

APÁCZAI CSERE János 100

Apafi–Bornemissza kötetes 125

APPONYI Sándor 31

aquatinta 164

arab írás 5, 22

Arad 38

– nyomda: Álladalmi Ny.

ARAGON, Louis 186

arameus írás 5, 22

ARANY János 88

archaizálás 119, 145

ARETINUS BRUNUS, Leonardus 37

árucomagolás 52

aszfalt eljárás 139

aszimmetrikus tipográfia 120

ATBAS-írás 13

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.,

Athenaeum Ny. (Bp.) 22, 23, 43, 60,

160, 162, 177, 178, 183

Atticus kiadó 23

Augsburg 30, 51, 55, 69, 114

– nyomda: Ratdolt, Erhard

Auróra i. k. 89

automatizálás 131, 132, 158, 167, 171

autotípia 21, 117, 118, 133, 164
 avantgarde 136
 azték írás 4, 5, 14

BABICZKY Béla 25
 BABITS Mihály 111, 143, 147, 191
 BÁCSKAI László 58, 59
 BACSÓ Béla 147
 bádognyomtatás 167
 BAJZA József 88
 BAK JÁNOS 174
 BAKALAR, Mikulás 22
 BALASSI Bálint 72, 105
Balatonszárszó 186
 BALÁZS Árpád 143
 BALÁZS Béla 119
 BALÁZSFI Gedeon 159
 BÁLINT Aladár 127, 143
 BÁLINT György 186
 BALLAGI Aladár 36, 99
 BALOGH István, SELYEI Id SELYEI
 BALOGH István
 BALOGH István 85
 BALOGH János, NAGY Id NAGY
 BALOGH János
 BALZAC, Honoré de 147
Bamberg 114
 – nyomda: Pfister, Albert
 BÁNÁTI Ágnes 60
 Bankjegynyomda (Pest) 38, 47, 72
 BARABÁS Miklós 88, 107, 116, 134
 BARANYAI DECSI János 37, 176
 BARÁTH János 153, 154
 barátkódex 77
Barcelona 97
 BARCZAFALVI SZABÓ Dávid 72
 BARKÓCZY Ferenc és ny. (Eger) 40
 barlangrajzok Id írás előzményei
 barokk 6, 63, 140, 141, 145, Id még népi
 barokk
Bártfa (*Bardejov*) 20, 31–33, 37, 39, 41, 56,
 70, 138
 – nyomdák: Gutgesell, David; Klöss,
 Jacob
 bártfai kötés 124
 BARTHEL, Thomas 4
 BASILIUS 37, 68, 97
 BASILIUS István 74
 BASKERVILLE, John 22, 23
 BÁTHORY István 104

BATTHYANY Boldizsár 37, 69
 BATTHYANY József 44
 Bauhaus 120
 BAUMÄUSTER János 94
Bázel (*Basel*) 37, 56, 87, 97, 128
Bazin (*Pezinok*) 86
 BEAUCLAIR, Gotthard de 128
Bécs (*Wien*) 14, 37, 46, 54, 56, 69–71, 86,
 88, 105, 144, 145, 176, 180, 190, 192
 – nyomdák: Ferenczffy ny.; Hoffhalter,
 Rafael; Rickhes Mihály; Singrenius,
 Joannes
 – Österreichische Nationalbibliothek 71
 Bécsi Képes Krónika 20, 30
 BEIMEL József 47
Békéscsaba 21, 81, 120, 144, 173
 – nyomda: Tevan-ny.
 BEKK Gyula 163
 BÉL Mátyás 2, 30
 BÉLA király, III. 9
Belgrád (*Beograd*) 59
 BELOV, A. 7
 Belügyminisztérium Kísérleti Ny. (Bp.) 84
 BENCZÉDI SZÉKELY István 10
 BENDA Kálmán 62, 63
 BENES Klára 146
 beneventán írás 8
 BÉNIK Gyula 82
 Benkő–Grill könyvesbolt 148
 BERCSÉNYI Miklós 196
 BERÉNY Róbert 143
 BERG, Johann vom 104
 BERGER Ernő 82
 Bergner és Hujer 128
 BERKOVITS Ilona 15, 16, 18
Berlin 120, 169, 177, 194
 BERNÁTH Aurél 106
 BERNHARD Máté 40
 BERNOLÁK, Antonio 89
 BERTALANFFY Imre és József 45
 Bertalanffy József és Fia Ny. (Szombathely)
 45
 BERZSENYI Dániel 89
 BESSENEYI György 72
Besztercebánya (*Banská Bystrica*) 32, 39,
 138
 – nyomda: Scholtz Kristóf
 BETHLEN Gábor 20, 40, 56, 125
 BETHLEN Miklós 100
 betű 12, 37, 113, 140, 145, 150, 151, 164,
 172 Id még nyomdabetű

- felújítás 64, 79
- fokozat 113
- írások 5, 14
- játék 35, 77
- kép 68, 96
- készlet 40, 58, 67, 68, 80, 82, 87, 89, 98, 104
- metszés, betűmetszők 40, 55, 58, 73, 79, 80, 86, 162
- mintalap, betűmintakönyv 55, 64, 65, 73, 80, 83, 102, 119, 123
- művészet 55, 64, 79, 102, 130, 140
- öntés 21, 48, 68, 121, 162, 164, 172
- ld még vándor betűöntők
- öntő-műszer 35, 37, 77, 98, 162
- öntődék 55, 58, 140, 164
- reform 23
- szedés 58, 59, 66, 164, 166, 170, 172
- ld még fényszedés, gépszedés, kéziszedés, Linotype, melegszedés, Monotype
- típus 5, 37, 40, 57, 64, 73, 79, 98, 104, 108, 113, 120, 140, 144, 172
- torzulás 108
- történet 140
- BEWICK, Thomas 117
- BEYER, Johann 31
- biblia 63, 90
- Biblia pauperum 17
- bibliofilia 40, 132, 143, 144, 146
- bibliográfia 25, 88, 184
- bibliológia 25
- Bibliophil [álnév] = DESCHAMPS, Paul 32
- BIKIFALVI FALKA Sámuel 47, 55, 86, 162, 169
- BÍRÓ Márta 143
- BÍRÓ Mátyás, DÉVAI ld DÉVAI BÍRÓ Mátyás
- BISTERFELD, Johann Heinrich 90
- Bistrovitsium* 32
- BJÖRKBOM, Carl 65, 99
- BOD Péter 99
- BLANDIUS 76
- Bleau-ny. (Amszterdam) 64, 100, 115
- Blockbuch 17, 138
- BOCSKAY György 55
- BÓCZ István, KÖPECZI ld KÖPECZI BÓCZ István
- BODONI, Giambattista 22, 23, 64
- BOGDÁN István 62, 71, 155
- BOGENG, Gustav 36
- BOLDIZSÁR Iván 106

- Boldva* 28
- Bologna* 11, 24
- BÓNÉ Gyula 65
- BONFINI 10
- BORNEMISZA Péter 33, 37, 46, 70
- Bornemisza-Mantskovit-ny. (Sempte-Detrekő) 33, 39, 138
- BORSA Gedeon 30–33, 37, 49, 66–70, 98
- BORSOS Miklós 106, 120
- BOSSERT, Helmut Theodor 3
- BOTTA István 34
- BOUCHER, Francois 115
- Bögöz* 2, 10
- BRAILLE, Louis 4
- BRANDIS, Johannes 3
- Brassó (Brasov)* 32–34, 37, 39, 40, 67, 87, 138, 155, 180
- nyomdák: Coresi; Greus, Georg; Honterus, Johannes; Lőrinc deák; Szebeni Nyíró János; Wagner Bálint
- Breitkopf [könyvkiadó] 177
- Bremer-Presse (Lipce) 120
- Breslau* 37
- BRESTYÁNSZKY Ilona, R 132
- BREWER János 20
- BRÉWER Sámuel 176
- BREYDENBACH, Bernhard von 114
- Brockhaus [könyvkiadó] 177
- BRÓDY Zsigmond 35
- BRÓDYNÉ MARÓTI Dóra 120
- brosúra 174, 178
- Brukenenthal Múzeum 31
- BRUNO, Giordano 193
- Brünn (Brno)* 30
- nyomda: Preinlein, Mathias–Stahel, Konrad
- Brüsszel (Bruxelles)* 59
- Buda* 15, 20, 32, 37, 39, 40, 44, 47, 55, 71, 72, 78, 86, 89, 96–98, 126, 162, 169, 180
- Bibliotheca Corviniana 15, 18, 29, 47, 124
- nyomdák: Budavári Állami Ny., Egyetemi Ny., Hess András, Landerer ny.
- budai kiadók és könyvkereskedők 20, 37, 181
- Budai Krónika ld *Chronica Hungarorum Budapest* 31, 54, 99, 120, 128, 140, 154, 183, 186

„Budapest” Irodalmi, Művészeti és
Tudományos Intézet 185

Budapest Ny. (Bp.) 58

- Egyetemi Könyvtár 31, 54, 69, 71, 96
- Eötvös Kollégium Könyvtára 54
- nyomdák: Akadémiai Ny., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Athenaeum Ny., Belügyminisztérium Kísérleti Ny., Egyetemi Ny., Első Magyar Betűöntőde Rt., Fischer és Mika öntőde, Forrás Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Ny. Rt., Globus Ny., Hungária Ny., Kossuth Ny., Légrády Testvérek Rt., Műegyetemi Ny., Reprócentrum, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Stádium ny., Stephaneum Ny., Székesfővárosi Házinyomda, Szikra Irodalmi és Lapkiadó V. Nyomdai Rt., Trattner–Károlyi ny., Világosság Könyvnyomda Rt., Zrínyi Ny.
- Magyar Országos Levéltár 73, 83, 199
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 69
- Országos Széchényi Könyvtár 71, 103, 189

Budapesti Szemle i. k. 72

Budavári Állami Ny. (Buda) 43

BUDAY György 73, 80, 117, 122, 135, 143

Bukarest (Bucureşti) 99

BULLOCK, William 48

BURCEV, Vaszilij Fjodorovics 22

BURKMA YR, Hans 114

BURNE-JONES, Edward 120

BURROWS, Millar 1

BÚZÁS Ferenc 156

BUZINKAY Géza 188

BÜKYNÉ HORVÁTH Mária 72

CA CSU-Yi 155

CAFLISCH, Max 128

CAI-Lun 29, 155

Calman-Levy [könyvkiadó] 177

Cambridge 128

CAMPANELLA, Tommaso 193

CARTER, Harry 65, 73, 80, 99

CASLON, William 22

Catholicon 77

CAXTON, William 22

cenzúra 25, 34, 40, 47, 63, 104, 183, 188–199

CEZANNE, Paul 146

CHADWICK, John 3

CHAMPOLLION, Jean Francois 3, 4
Chicago 128

CHODOWIECKI, Daniel Nicolaus 115

CHOLNOKY László 147

Chronica Hungarorum 30, 37, 54, 68, 97
címer 16, 70, 110, 138

címlap 6, 26, 40, 41, 57, 70, 79, 82, 90,
100, 105, 113, 115, 119, 121, 141, 143,
146, 150, 176

címlapkeret, keretdíszítés 16, 50, 97, 138

cinkmaratás 139

cinkográfia 139

cirill írás 5, 22

clair-obscur nyomat 139

COCCEJUS, Johannes 42

COESVELT, Johannes Adams 80

COMENIUS [COMENSKY, Jan Amos] 42,
90

CONRAD Gyula 117, 143

CORESI diakónus 33, 37, 39, 87, 138

CORNEILLE, Pierre 42

CORVIN Mátyás ld MÁTYÁS király I.

corvina 15, 18, 110

Corvina i. k. 183

Corvina Idegennyelvű Kiadó 178, 184, 186

Corvina Könyvtár ld Buda, Bibliotheca
Corviniana

COSTER, Laurens Jansson 19, 77

Cotta [könyvkiadó] 177

CRANACH, Lucas 23, 114

CRANE, Walter 120

CRATO, Joannes Henricus 67

CREMER, Henricus 77

CREUTZIGER, Hans 31

CSALLÁNY Dezső 2

CSAPODI Csaba 18, 25, 66, 175

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára 18, 24

Csatári-biblia 20

Csepreg 41, 56, 92

– nyomda: Farkas Imre

CSEPREGI TURKOVICS Mihály 102

CSERE János, APÁCZAI ld APÁCZAI

CSERE János

Cserépfalu 186

CSERÉPFALVI Imre 178, 183, 186

CSERNA Juliska 143

CERNÁTONI Gyula 99

CERNUS Tibor 120
 CSIKESZ Sándor 85
Csiksomlyó 40, 180
 — nyomda: Ferences rend ny.
Csikszentmárton 2
Csikszentmihály 2, 10, 11
 CSÍPŐ Paprikánusz [álnév] ld CZAKÓ
 Elemér
 CSIPKES György, KOMÁROMI ld
 KOMÁROMI CSIPKES György
 Csitáry-ny. (Székesfehérvár) 51
 CSOKONAI VITÉZ Mihály 82, 111, 144
 csomójelek ld írás előzményei
 CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar 146
 CSÖRGŐ István 120
 CSULYAK Ferenc, MISKOLCZI ld
 MISKOLCZI CSULYAK Ferenc
 CSULYAK Gáspár, MISKOLCZI ld
 MISKOLCZI CSULYAK Gáspár
 CSUTHY György 51
 CZAKÓ Elemér 86, 121, 123, 166
 CZETTER Sámuel 115

Dabas 154
 Dabasi Ny. 154
 DAGUERRE, Louis Jacques Mandé 118,
 158
 DAHL, Svend 36
 DALI János, TOLNAI ld TOLNAI DALI
 János
Damaszkusz 40
 Damaszkuszi irat 1
 Dante [kiadó] 178
 DAUMIER, Honoré 116
 DÁVID Ferenc 70, 74
 DAY Stephen 22, 23
Debrecen 20, 32–34, 37–39, 41, 46, 56, 62,
 63, 70, 75, 79, 85, 88, 125, 138, 154,
 162, 180, 183
 — nyomdák: Alföldy Ny., Álladalmi Ny.,
 Erdélyi Török János, Fodorik Menyhért,
 Hoffhalter Rafael és Rudolf, Huszár Gál,
 Katolikus Ilicumi ny., Komlós András,
 Rheda Pál és Péter, Szabadság Ny.,
 Török Mihály, Vincze György ld még
 Debreceni
 Debreceni Városi Ny. 38, 75, 85
 DECSI János, BARANYAI ld BARANYAI
 DECSI János
 dedicatoria ld dedikáció

dedikáció 26, 57, 176
 DEFOE, Daniel 193
 DELACROIX, Eugène 116
 DELLA VALLE, Piero 7
 DÉR Mária 25
 DERCSÉNYI Dezső [művészettörténész] 24
 DERCSÉNYI Dezső [nyomdász] 82
 DERKOVITS Gyula 117
 DÉRY Tibor 186
 DESCARTES, René 42
Detrekő 32, 37
 — nyomda: Bornemisza—Mantskovit
 DÉVAI BÍRÓ Mátyás 37
 DEVECSERI Gábor 106, 141
 DÉZSI Lajos 65, 99
 DHORME, Edouard 3
 DICKENS [álnév] = BENEDIKT Ottó 192
 DIDOT, Firmin 22, 23, 64
 DIDOT, Francois-Ambroise 22, 23
 DIETRICH, Veit 104
 diplomatika 8
 diptychon 110, 124
 divatkép 52
 DIVÉKY József 117, 120, 144
 DOBAI István 2
 DOBLHOFFER, Ernst 3
 DOBNER Sebestyén Nándor 40, 198
 dokumentáció 25
 DOLET, Etienne 22, 193
 Dolgozók Lapja i. k. 192
 DOMOKOS János 187
 DONATELLO [DONATO di Nocolo di
 Betto Bardi] 146
 DORÉ, Gustave 23, 117
 DÖRNYEI Sándor 74
 DRABIK Miklós 196
 DRASCHITZ Rudolf 157
 DREYFUS, John 128
 DRITZEHN-fivérek 77
 droit de la chapelle 176
 Drugulin-ny. (Lipce) 73, 80
 Dubniczi Krónika 71
 DUGONICS András 72
 Dunántúli Nyomdavállalat Rt. (Szombat-
 hely) 45
 duplex-autotípia 133
 DÜRER, Albrecht 23, 55, 114, 139

ECKARDT, André 13
Edinburg 140, 169

editio princeps 176
 EFFMURDT, Jacob 41, 125
Eger 40
 – nyomda: Barkóczy ny.
 EGERVÁRI László 78
 EGRI Péter 129
 egyengetés 163, 165
 Egyes nyomdákrol (nyomdászokról) írt tanulmányok 58–105
 Egyetemi Ny. (Nagyszombat, Buda, Bp.)
 38, 47, 49, 55, 82, 86, 89, 150, 151, 154, 162, 178, 180, 183 ld még Álladalmi Ny.
 egyetemi pécia 77
 Egyházmegyei Ny. (Szombathely) 45
 egyiptomi démotikus és hieratikus írás 5, 14, 22
 egyiptomi hieroglif írás 4, 5, 14, 22
 Ehrhardt ny. (Lipce) 73
 EISENFELS Rudolf 47
Eisenstadt 92
 EISLER Adolf 51
 EITZENBERGER Ferenc Antal 40
 ékírás ld mezopotámiai ékírások, óperzsa ékírás
 ELEK Arthur 122, 127, 143
 ELEK László 81, 91
 elektronika 132, 153, 154, 156, 158, 160, 171, 172
 elektrosztatikus nyomtatás 159, 164, 165
 Elektrotypograph 166
 Életképek i. k. 72
 elkobzott, perbe fogott versek, verseskötetek 191
 ellenreformáció 20, 37, 62, 63, 86, 89, 190, 197, 198
 előzetes cenzúra 188, 190, 191, 196, 198
 Első Magyar Betűöntő Rt. (Bp.) 162
 ELZEVIER, Abraham I.; II.; Bonaventura;
 Daniel; Isaák; Johannes; Lodewijk 42
 EMICH Gusztáv 22, 47, 177
 énekeskönyv 63, 176
 ENGEL János József 40, 55
 ENGL–ANGYAL Géza 146
Enlaka 2, 10
 ENTE, Abraham 80
 envelope ld védőburkoló
 ENYEDI FAZEKAS János 90
 EÖTVÖS József 43, 72, 89
 Eötvös Lőránd Tudományegyetem Könyvtár-tudományi Tanszék 25

Eperjes (Presov) 31, 37, 39, 138
 epigráfia 8, 11
 EPIKUROSZ 193
 epistola ld dedikáció
 építészet 6, 120, 128, 136
 ERASMUS, Desiderius Rotterdamus 37, 193
 ERDÉLYI János 120, 151
 ERDÉLYI TÖRÖK János 34
 ERDŐS József 85
 ERDŐS Renée 111
 ERNI, Hans 118
 Ernst-kódex 20
 értékpapír nyomtatása 167
 Esti Lapok i. k. 72
 ESTIENNE-család 22, 23
 ESZE Tamás 75
Esztergom 17, 32, 40, 44
 – Főszékesegyházi Könyvtár 17, 44
 etruszk írás 3
 Európa Könyvkiadó 131, 178, 184, 187
 evangéliumos könyv 72, 87
 EVANS, Arthur 3
 ex libris 113
 Exodus [könyvkiadó] 178
 EYBL, Franz 116
 [ezernyolcszáznegyvennyolc] 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc 25, 38, 49, 86, 141
 FÁBIÁN János 11
 FABINUS, Lucas 31
 FABRICIUS, Johannes 37, 67
 fakszimile 64, 71, 77, 79, 81, 102
 FALK, Valter 99
 FALKA Sámuel, BIKFALVI ld BIKFALVI
 FALKA Sámuel
 FALUDI Ferenc 72
 FALUDI Ferenc, dr. [álnév] = DIMITROV, Georgi 191
 FALUS Elek 143
 fametszés, fametszet 17, 21, 23, 29, 30, 37, 41, 47, 70, 87, 99, 114, 117, 138, 139, 142, 158, 164, 169
 fametszők 114, 117, 138, 181
 FARKAS Imre [XX. szd.] 82
 FARKAS Imre [XVII. szd.] 41, 92
 FARKAS László 147
 FARKAS Zoltán 127, 143
 Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke 183

fatábla 19, 35
 FAULMANN, Karl 14
 FAUST Imre 183, 192
 FÁY András 88, 144
 FÁY Dezső 117, 120, 143, 148
 FAZEKAS János, ENYEDI ld ENYEDI
 FAZEKAS János
 FAZEKAS Mihály 144
 FEGER, Theobald 30
 Fegyintézeti Ny. (Vác) 82
 fejléc 138
 feliratok 2, 4, 10
Felsőszemeréd (Horné Semerovce) 11
 felvidéki nyomdak 37
 felvilágosodás 25, 37, 63, 141, 190, 193, 195
 fényképezés 118, 156, 158, 167
 fénymásolás 22, 167
 fénynyomatás 21, 133, 164, 165
 fényszedés 132, 153, 154, 157, 164, 166,
 170, 171, 172
 FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna 88
 FERDINÁND, II. császár 92
 Ferenczffy ny. (Bécs, Pozsony) 83, 105
 FERENCZI Zoltán 99
 FEST, Johann 41
 FIOL, Szvatopluk 22
Firenze
 – Bibliotheca Laurentiana 15
 FIRTINGER Károly 53
 FISCHER, Johann 40, 41
 Fischer és Mika öntöde (Bp.) 162
 FITZ Jenő 51
 FITZ József 19, 20, 35–37, 39, 47, 54, 68,
 71, 76, 77, 99, 119, 121, 122, 149
 FJODOROV, Ivan 22, 23
 FLAUBERT, Gustave 194
 fleurons ld nyomdai körzet
 flexográfia ld analin-nyomás
 FLORENTINUS, Antonius 96, 98
 FODOR Kornél 158
 FODORIK Menyhért 41, 125
 fogalomírás 3–5, 12
 FOLKERT István 51
 folyóiratok ld időszaki sajtótermékek
 fordítások 174, 182, 187
 FORGÁCH Ferenc 20
 FORGÁCH Imre, GHYMESI ld GHYMESI
 FORGÁCH Imre
 FÓRIS Ferenc, ORTOKOCSI ld
 ORTOKOCSI FÓRIS Ferenc

Forrás Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat
 Rt. (Bp.) 185
 FOSTER, Benjamin 166
 FÓTHY János 146
 fotocinkográfia 22, 117, 165
 fotogalvanográfia 133
 fotoművészet 132
 fototípa 21, 164
 FÖLDES Ferenc 186
 FÖLDESSY Gyula 121, 122, 143
 főníciai írás 5, 22
 FRA ANGELICO 148
 FRAKNÓI Vilmos 71, 76
 fraktur 5, 22, 23, 104
 FRANCE, Anatole 144, 148
 francia bastarda 8
 Francia Királyi Nyomda (Párizs) 22
 francia polgári forradalom 21
Frankfurt [am Main] 56, 59, 64, 73, 80, 128
 – nyomda: Schriftgiesserei D. Stempel
 FRANKLIN Benjámín 23
 Franklin Ny., Franklin Társulat Magyar
 Irodalmi Intézet és Nyomda Rt. (Bp.) 22,
 23, 43, 61, 72, 162, 177, 178, 183, 185
 FRAUTLIGER, Gregorius 67
 FREUD, Siegmund 85
 FRIEDRICHS, Heinz F. 50
 FROBENIUS, Johannes 22, 23, 37
 FRUTIGER, Adrian 128
 FUCHS Zsigmond 53
 funkcionálisizmus 120
 FUST, Johannes 77, 181
 FÜLEP Lajos 121, 122
 FÜLÖP Géza 21, 25, 49
 FÜSSI MOLNÁR Katalin 147
 FÜST Milán 111, 146
 fűzött könyv 112, 131

 G. C. mester, fametsző 138
 GÁBOR Pál 79, 140
 GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán 117
 GABRIEL Ágoston 45
Galgóc (Hlohovec) 32, 37
 GALILEI, Galileo 193
 GALLÉN-KALLELA, Alexi 118
 GÁLSZÉCSI István 37
 galvanoplasztika 133, 164
 GARA Arnold 143, 148
 GARAMOND, Claude 64
 GÁRDONYI Albert 78, 86

GÁRDONYI Klára, CSAPODINÉ ld
CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára
GAVARNI, Paul 116
GED, William 169
GEIGER Richárd 145
GEIST Márton 45
GELB, Ignace J. 3
GELDNER, Ferdinand 50
GEMMARIUS, Thomas 87
GENTHON István 146
gépi technikával előállított könyv 19, 36,
123
gépszedés 22, 43, 48, 59, 108, 164, 166, 172
GERGELY Tibor 120
GERING, Ulrich 22
germán runa 5
GERSZI Teréz 107
Gesta Hungarorum 20, 24
GÉZA király, II. 24
GHYMESI FORGÁCH Imre 37
GILLOT, Fiermin 158
GINÁCS László 120, 150
GIOVANNI, Paolo 22, 23
glagolita írás 5, 10, 22
Globus Ny. (Bp.) 146, 154, 160
GOETHE [álnév] = GÁBOR Andor 192
GÓHÉR Anna, FENYVESSINÉ ld
FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna
GOLENISCSEV, V. Sz. 7
Gondolat Könyvkiadó 178, 184
GOODRICH, Luther Carrington 50
gótika, gótikus stílus 6, 110, 126, 140
gótikus írás 6, 8
ld még fraktur
GOTTLIEB Antal 82, 162
GÖNCZ Miklós, PÁLHÁZI ld PÁLHÁZI
GÖNCZ Miklós
görög írás 5, 10, 14, 22, 140
Göschel [könyvkiadó] 177
Grafikai és Könyvművészeti Főiskola
(Lipce) 113
Grafikai Szemle i. k. 43
GRAF, Urs 114
Granach-Presse (Weimar) 120
GRAVELOT, Hubert Francois 115
Graz 37, 56
– Ferencesek központi könyvtára 95
GREUS, Georg és ny. (Szeben, Brassó) 37,
67
GRIFFITH, C. H. 79
GROSZ, George 118

GROTEFEND, Georg Friedrich 3, 4, 7
groteszk betű ld antikva, lineáris
GROTIUS, Hugo 42
GRÜNDER, Gottfried 40
GRYFFIUS, Theobaldus 87
gublai írás 3
GULÁCSY Lajos 146, 148
GULYÁS Pál 31, 39, 40, 71, 176, 190
Gutenberg i. k. 43
GUTENBERG, Johannes Gensfleisch 4, 19,
22, 23, 29, 35, 36, 44, 47, 48, 50, 77,
148, 162, 164, 172
GUTGESELL, David és ny. (Bártfa) 33, 37,
39, 138
GÜBESCH, Joannes 67
GVADÁNYI József 144
GYALUI Farkas 99
GYARMATHY László 158
Gyémánt Sutra 29
Gyoma 21, 22, 64, 81, 99, 119, 120, 123,
183, 185
– nyomda: Kner ny.
gyorsírás 4
gyorssajtó 21, 22, 43, 48, 72, 117, 120, 164,
165, 171, 177
Győr 40
– nyomda: Streibig Antal József
– Püspöki Könyvtár 66
GYÖRY Miklós 118
Győző Andor könyvkiadó 178
Gyulafehérvár (*Alba Julia*) 20, 32, 33, 37,
39–41, 56, 70, 87, 138
– nyomdák: Effmurd, Jacob; Hoffhalter,
Rafael; Lőrinc deák; Meszléni Márton;
Válaszúti András
GYULAI Liviusz 120

Hachette [könyvkiadó] 177, 186
HAECKEL, Ernst 194
HAHN István 1, 3
Hahóti Sacramentarium 20
HAIMAN György 49, 64, 79, 80, 99, 108,
120, 121, 123, 128
HAJNAL Mátyás 105
HAN, Johannes 96
hangjegyzés 8
hangjegynyomtatás 116, 167
hanglemez 113
Hannover 14
Hansu 56

- HARANGHY Jenő 147
Harper [könyvkiadó] 177
HARSÁNYI András 37
HARSÁNYI János 2
HARTLIEB György 92
használati írás 9
HATVANY Lajos 122
HAUPTMANN, Gerhart 144
HÁY Károly László 183
házikönyvtár 25
Härtel [könyvkiadó] 177
héber írás 5, 14, 22
HECKENAST Gusztáv 22, 38, 47, 61, 72, 177
HECKENAST Kálmán 51
HEIMERL Mátyás József 40
Heidelberg 56, 74
HEINZELIUS, Matthias 32
hektográfia 22
heliogravűr (pigment-eljárás) 133, 139, 164
HELINGA, Lotte és Wytze 50
HELTAI Gáspár 37, 46, 66, 104, 144, 176
Heltai-ny. ld Hoffgreff–Heltai ny.
HELVÉTIUS, Claude-Adrien 194
helyesírás 8, 26, 30, 37, 46, 48, 56, 57, 104
HENRICPETRI 37
HEREPEI János 2
HERING, Elisabeth 4
HERMANN Antal 82
[HERNÁDI] HERCZ György 191
HERGOTT, Johann 193
HERTUL fia Miklós 24
HERVAY Ferenc 31
HERZ János 47
HESS András és ny. (Buda) 20, 22, 30, 37, 39, 44, 47, 49, 54, 68, 76, 78, 96–98, 181
hettita ékírás és hieroglifek 3, 4
HEUSLER, Martinus 67
HEVENESI Gábor 54
HEVESI András 186
HEVESI Sándor 147
HEVESY Iván 143, 146, 147
hialotipia 133
HICKES György 2
hidegtű-karc 139, 164
hieroglif írás 3–5, 12, 13
HIERSMANN, Anton 50
HINCKS, Edward 3
HINCZ Gyula 118, 120, 132, 148
hírvivő bot ld írás előzményei
historizálás 120
HLAVSA, Oldrich 128
HLUSICKA, Jiri 109
HOBBS, Thomas 42, 193
HOERNEN, Arnold Ter 40
HOFFGREFF György 37, 46, 104
Hoffgreff–Heltai-ny. (Kolozsvár) 31, 33, 37, 39, 66, 70, 104, 138
HOFFHALTER Rafael és ny. (Bécs, Debrecen, Várad, Gyulafehérvár) 33, 34, 39, 46, 49, 70, 138, 190
HOFFHALTER Rudolf és ny. (Nedelic, Alsóindva, Debrecen, Várad) 33, 34, 39, 46, 49, 70
HOGART, William 115
HOLBEIN, Hans 23, 37, 114
HOLL Béla 41, 49, 66, 82, 83
HOLLÓ János 160
holográfia 161
holttengeri tekercsek 1
Honderű i. k. 89
HONTERUS, Johannes és ny. (Brassó) 33, 34, 37, 39, 67, 87, 138
Hornstein 95
HORVÁTH János 37, 71
HORVÁTH Mária, BÜKYNE ld BÜKYNE
HORVÁTH Mária
HORVÁTH Márton 183
Hőgyész 180
humanista írás 8, 14, 22
humanista kódex 20
humanista nyomdászok 22, 23, 172
humanizmus 16, 34
hun-szkytha ld magyar rovásírás
Hungária Hírlapnyomda Rt. (Bp.) 185
Hungária Nyomda és Kiadóüzlet (Bp.) 35, 43, 120, 127, 144, 178
Hunnia ny. (Vác) 82
HUNYADI József 110
HUSS, Matthias 76
HUSZÁR Dávid és ny. (Pápa) 37, 39, 138
HUSZÁR Gál és ny. (Magyaróvár, Kassa, Debrecen, Komárom, Nagyszombat, Komjáti) 32, 34, 37, 39, 46, 62, 63, 70, 138
HUSZTY Sándor 84
Húsvét-szigeti írás 3, 4
IBM Composer írásszedő-gép 170
Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 185

ideográfia ld fogalomírás
 ideogrammatikus írás ld fogalomírás
 időszaki sajtótermékek 38, 43, 45, 72
 ifjúsági és gyermekirodalom 174, 178, 179,
 182, 185
 illegális kiadványok 189, 191
 Illés Béla 147
 Illés Endre 106, 111
 illusztráció 22–24, 29, 40, 41, 48, 70, 105,
 109, 112–120, 128, 129, 132, 138–146,
 149, 151, 170
 illusztrátorok 88, 114–120, 138, 139, 143,
 144, 146–148
 ILLYÉS Endre 85
 ILLYÉS Gyula 191
 imádságos könyv 93, 95
 impresszum 63, 96, 138, 170, 188
 Indus-völgyi írás 3
 iniciálé 16, 24, 37, 62, 70, 119, 138
 inkvizíció 193
 Insel Verlag 120, 127, 144
 insularis írás 8
 ipari formatervezés 132, 136
 írás előzményei 3–5, 22, 140, 164, 168
 írásbeliség 9, 25
 írás-bizonyíték 9
 íráshasználat köre 10
 írássok rövidítései 8
 írásos-nyomtatásos közlésmód 25
 írástechnika 9, 10
 írástörténet 1–14, 22, 25, 29, 48, 140, 164,
 168, 172
 IRINYI Károly 62, 85
 írnikiskolák 7
 irodalmi élet 183, 188
 irodalmi mű 128, 129
 irodalmi nyelv 56
 irodalmi perek 189
 irodalomtörténet 26, 36, 41, 85, 105
 írószközök 4, 40
 írói hírnév 26
 írói honorárium 146, 176
 Írók, Újságírók és Művészek Szabad Szak-
 szervezete 183
 ISCSEREKOV András 99
 ismeretterjesztő és szakirodalom 174, 179,
 182
 István király, I. 9, 28
 IVANOVSKIJ, A. A. 7
 IVÁNYI Béla 86
 IVÁNYI István 161

ixográfia ld térhatású képek nyomdai elő-
 állítása

JAKÓ Zsigmond 87, 102
 JAKUBECZ Malakias 11
 JANKÓ János 117
 JANKOVICH Miklós 76
 Jánosi 28
 JANSON, Anton 64, 73, 79, 80
 Janus-Press (Lipcse) 120
 japán írás 4, 5
 JASCHIK Álmos 143, 147
 játékkártya 114, 138, 167
 jegyzetelő írás 9
 Jéna 180
 JENEY Ferenc 66
 JENSEN, Hans 14
 JENSON, Nicolas 22
 JOÓ Tibor 143
 JOÓS Ferenc 88
 JOSIKA Miklós 72
 JOYCE, James 129
 JÓZSEF császár, II. 193
 JÓZSEF Attila 111, 186, 191
 JUGÁREANU, Veturia 31
 JUHÁSZ Erzsébet ld SOLTÉSZ Zoltánné
 JUHÁSZ Erzsébet
 JUHÁSZ Géza 85
 JUHÁSZ Gyula 111, 144, 147
 JUHÁSZ Péter, MÉLIUS ld MÉLIUS
 JUHÁSZ Péter
 JÜNGLING István 37

KÁDÁR Jolán, PUKÁNSZKYNÉ ld
 PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán
 KAESZ Gyula 112
 KAFFKA Margit 144
 kagylófüzűk ld írás előzményei
 Kajászószentpéter 17
 KÁJONI János 2, 10
 kalendárium 2, 62, 63, 69, 176
 kalkográfia ld rézmetszés, rézmetszet
 KÁLLAY Ernő 143, 146
 KÁLNOKI Sámuel 54
 Kalocsa 40
 KÁLTÍ Márk 20, 24, 30
 KANDINSZKIJ, Vaszilij Vasziljevics 139
 Kapisztrán ny. (Vác) 82
 KAPOSSI Sámuel 2

- KAPR, Albert 113, 128
 KAPRONCZAI NYERGES Ádám 162
Kardcsönfalva 2
 KARÁDI Pál 32, 39, 74
 KARAI László 37, 76, 78, 97
 KARDOS Albert 85
 KARINTHY Frigyes 127, 143, 144
 KÁRMÁN József 82, 144
 KÁROLI Gáspár 37, 90
 karoling minuszkula 6, 8, 22, 29
 KÁROLY király, III. 197, 198
 KÁROLY Róbert 24
 KÁROLYI Ferenc 40
 KÁROLYI István 47
 KÁRPÁTI Aurél 147
 kartográfia ld térkép, térképnymtatás
 Kartográfiai V. 184
 kartonált könyv ld fűzött könyv
 KASS János 106, 118, 120, 132
Kassa (Košice) 20, 32, 37, 40, 41, 56, 72, 125, 180
 – nyomdák: Fest, Johann; Fischer, Johann; Huszár Gál; Landerer János Mihály; Schultz, Daniel
 KASSÁK Lajos 136, 191
 katekizmus 72, 87, 89, 176
 katódsugárcsöves nyomtatás 159
 Katolikus liccumi nyomda (Kolozsvár, Debrecen) 38
 KATZBURG Dávid 82
 KAUFMANN Stefánia 51
 KÁFER István 49, 89
Kecksemét 88, 154
 – nyomdák: Petőfi Ny., Szilády Károly
 KECKSEMÉTI W. Péter 134
 KÉKI Béla 5, 20, 22, 23, 42, 49, 90, 114–120, 177, 178
 kekinovin 14
 KELETI Arthur 29, 120, 143, 144, 146, 148
 Kelmscott Press (London) 23, 120
 Képes Krónika 24
 képirás 5, 12, 14, 29
 képsokszorosítás 48, 117, 118, 133, 135, 139, 142, 158, 172
 képzőművészet 146
 Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 178, 184
 Kereskedelmi és Hírlapnyomda Rt. (Szombathely) 45
Keresztúr ld Németkeresztúr (Deutsch-kreutz)
 KERTÉSZ Ábrahám, SZENCZI ld SZENCZI
 KERTÉSZ Ábrahám
Késmárk (Kežmarok) 40
 – nyomda: Vitriári Mátyás
 későgótikus stílus 16
 KETEI SZÉKELY Tamás 2, 10
 kettős cím 26
 KÉZAI Simon 10, 24, 30
 kézi fényszedő készülék 166, 170
 kézi munkával készített könyv 19, 20, 25, 27, 36, 37, 123
 kézirat 34, 44, 46, 54, 56, 63, 66, 111, 170, 172
 kéziratkereskedelem 23
 kéziratos könyv 20, 25, 27, 47, 77, 181
 kéziszedés 40, 172
 kézműipari nyomdászat 21, 82
 Kiadói Tanács 178
 kiadványok (nyomtatványok, sajtótermékek)
 – álcázott 192
 – amatőr 147
 – anonym 22, 26, 32
 – elkobzott 191
 – fasiszta, szovjetellenes, anti-demokratikus 183
 – illegális 189, 192
 – lappangó 92
 – magyar nyelvű 37, 46, 56, 63
 – megsemmisült 69
 kiadványok száma 33, 146, 174, 178, 179, 182, 185
 kínai írás 4, 5, 14
 KIRÁLY György 101, 119, 127
 Királyi Magyar Egyetemi Nyomda ld Egyetemi Nyomda
 KISFALUDY Károly 72, 144
 KISFALUDY Sándor 144
Kiskunhalas 2
 kisnyomtatvány 52, 104, 151
 kisofszet 59
 KISS István 43, 49
Kisújszállás 183
 – nyomda: Lading János
 KLANICZAY Tibor 18, 99
 klasszicista antikva 64, 108
 klasszicista tipográfia 21
 klasszicizáló könyvstílus 22, 23, 119, 120, 145
 klasszicizmus 6, 79, 120, 140, 145
 KLICS Károly 118
 KLIÉGL József 166

klisé 37, 58, 117, 118
 klisévő gép, elektronikus 139, 158, 164
 KLÖSS, Jacob és ny. (Bártfa, Lőcse, Kolozsvár) 37, 39–41, 138, 176
 KNER Erzsébet 143
 KNER Imre 49, 64, 65, 81, 97, 99, 101, 111, 119, 120, 121–123, 135, 143, 145
 KNER Izidor 51, 91, 119, 149
 Kner ny. és könyvkiadó (Gyoma) 21, 22, 119, 120, 121, 127, 144, 145, 147, 173, 178, 183, 185
 Kner nyomda Múzeum 81, 122
 KNÖBEL Vilma 51
 KOBERGER, Anton 114
 Kodak házinyomda – Forte Rt. (Vác) 82
 KODÁLY Zoltán 99, 122
 kódex 9, 15–20, 22, 23, 29, 40, 47, 54, 141
 ld még barátkódex, humanista kódex, laikus kódex
 kódexfestészet ld miniatúrafestészet
 kodikológia 8
 Kohau rongo-rongo ld Húsvét-szigeti írás
 KOHN Mór és Viktor 82
 KOHUT, Leo 128
 Kókai [kiadó] 178
 KOLLWITZ, Käthe 118
 kolofon 40, 57, 67, 69, 76, 97, 104
 Kolozsvár (Cluj) 20, 31–33, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 56, 66, 79, 80, 90, 100, 104, 138, 155, 162, 180
 – nyomdák: Abrugyi György, Hoffgreff–Heltai ny., Katolikus líceumi ny., Klöss, Jacob; Makai Nyíró János; Sárospataki József; Szatmári Pap Sándor; Szenczi Kertész Ábrahám; Telegdi Pap Sámuel; Tótfalusi Kis Miklós
 Kolozsvári jezsuita-ny. 31, 39
 – református kollégium ny. 79
 – unitárius ny. 40, 79
 KOLOZSVÁRY Sándor 144
 Komárom 37, 40
 – nyomdák: Huszár Gál, Tóltési István
 KOMÁROMI CSIPKÉS György 2
 Komjáti 32, 37
 – nyomda: Huszár Gál
 KOMJÁTHY Benedek 57
 KOMLÓS András 39, 46
 komputer-szedés ld fényszedés
 KONDOR Béla 120
 KONDOR Lajos 106
 Konstantinápoly (Istanbul) 2, 10, 11

KOPERNIKUSZ [KOPERNIK], Mikolaj 193
 koreai írás 4
 KORNIS Dezső 136
 KOROKNAY Éva 124–126
 korrektúra 40, 66, 172
 kortárs irodalom 144, 147, 187
 KORTÁK Jenő 147
 KÖS Károly 147
 Kossuth Könyvkiadó 178, 184
 Kossuth Ny. (Bp.) 154, 158
 Kossuth-bankó 38, 72, 115
 KOSZTKA Tivadar, CSONTVÁRY ld
 CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar
 KOSZTOLÁNYI Dezső 127, 144
 KOVÁCS Ilona 127
 KOVÁCS Imre 120, 186
 KOVÁCS István 99
 KOVÁCS József László 92
 KOVÁCS Máté 25, 179
 KOVÁCS Sándor, VÉGH ld VÉGH
 KOVÁCS Sándor
 KOVÁCS Tibor 160
 KOZMA Lajos 6, 101, 117, 119, 120, 121, 122, 143, 145, 147
 KOZMA Vazul 47
 KÖHALMI Béla 37
 KÖHALMI Kálmán 160
 Köln 40, 190
 Kölni Krónika 77
 KÖNIG, Friedrich 48, 117, 120, 177
 könyomtatás, könyomdák 58, 107, 116, 167
 könyvbeszolgáltatás 183
 könyvdísz, könyvdíszítés 37, 40, 67, 79, 82, 86, 87, 112, 115, 119, 121, 138, 146, 172, 180
 könyvégetés 34, 100, 194
 Könyvértékesítő V. 184
 könyvformátum 37, 40, 79, 112, 113 ld még zsebkönyv
 könyvgyártás 45, 132, 160, 170, 171
 könyvgyűjtés, könyvgyűjtők 40
 könyvillusztráció ld illusztráció
 könyvírás 4, 6, 8, 9, 18
 könyvkereskedelem, könyvterjesztés 22, 23, 25, 29, 37, 38, 40, 44, 69, 70, 93, 94, 183–188
 könyvkiadás 20, 21–23, 25, 26, 29, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 58, 60–63, 75, 81, 85, 86, 90, 91, 104, 105, 111, 119, 122, 143–147, 174–187, 188, 191

könyvkiadók (amerikai, angol, francia, német, ókori, olasz, orosz) 23
 Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja 186
 könyvkötés 15, 21–23, 29, 37, 40, 56–59, 69, 79, 93, 94, 110, 113, 124–126, 137, 143, 146, 149, 150, 164, 168
 ld még Apafi–Bornemissza kötés, bártfai kötés, levéltári kötés, nagyszombati kötés, pozsonyi kötés
 könyvkötő műhelyek, könyvkötők 93, 110, 126, 137
 könyvkultúra 21, 25, 27, 101, 102, 126, 179
 könyvművészet 6, 15–18, 21–25, 29, 40–42, 56, 79, 85, 91, 101, 106–152, 172, 179, 181
 könyvnapok 183
 könyvnyomtatás ld nyomdászat
 könyvsorozat 112, 131, 144, 146, 177
 könyvtárkultúra 21, 25, 27, 40, 179
 könyvtervezés 112, 113, 120, 128, 131, 132, 135, 149–152, 172
 könyvtervezők 120, 128, 145, 148, 149–152, 186
 könyvtörténet 15–29, 168
 könyvvizsgálat ld cenzúra
 KÖPECZI BÓCZ István 120
 kórajz, kórajzolók 107, 116 ld még kréta-kórajz, tollkórajz
 KÖRIZS Károly 162
 Kőrmöcbánya (*Kremnica*) 86
 KÖSTER, Kurt 50
 Kőszeg 40, 45, 180
 – nyomda: Wechel András ny.
 KŐSZEGI SZEKER Mártyás 92
 kötelespéldány 86, 188
 kötéstábla 57, 66, 69, 110, 124–126, 141, 149
 KÖVESDY Dániel 166
 Közgazdasági és Jogi Kiadó 178, 184
 közkönyvtár 25, 40, 56
 központosítási szabályok és jelek 8, 10
 közvetett síknyomtatás ld ofszetnyomtatás
Krakko (*Kraków*) 31, 37, 46, 57, 71
 – Czartoryski Könyvtár 71
 – nyomdák: Rodeczky-ny.; Scharffenberg, Mathias; Unglerus, Florianus; Vietor, Hieronymus
 kréta-kórajz 139
 KRIEHBUR, Joseph 116
 kriptográfia ld titkosírás

kromolitográfia 133, 139
 KROPP Lajos 32
 KRUCHIÓ István 121
 KRÜDY Gyula 144, 147
 Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi V. 184
 KUNTÁR Lajos 45
 KUPRIN, Alekszandr Ivanovics 144
 kuruc szabadságharc 20, 37, 75, 86, 190
 kurzív 73, 80, 104
 Kusovits – Debrecenyi ny. (Székesfehérvár) 51
 KÜKÜLLEI János 37
 KÜLFÖLDI Viktor 43
 különlenyomat 174, 179
 kyprosi szótágrírás 3

L. F. mester, fametsző 138
 Lading János ny. (Kisújszállás) 183
Laibach 37
 – nyomda: Manlius, Johannes
 laikus kódex 77
 LAKNER Kristóf 41, 138
 Lampel–Wodjányer [kiadó] 43
 LAMPÉRT Géza 99
 LÁNCZ Sándor 129
 LANDERER Anna és Ferenc 72
 Landerer és Heckenast 38, 47
 LANDERER János Mihály 22, 40, 55, 72
 LANDERER János Sebestyén 22, 40, 72
 LANDERER Lajos 22, 38, 47, 61, 72, 177
 LANDERER Mihály János 22, 47, 72, 82, 94
 LANDERER Lipót Ferenc 22, 72
 LANDERERNÉ Katalin 47, 72
 LANG, Adam Augustin 93, 94
 LANG, Paul és Stephan 94
 LANGER K. János 45
 LANSTON, Tolbert 166
 lipidáris írás 79, 108
 lapkiadás 25, 38, 43, 179
 lappangó kiadványok 92
 latin írás 4, 5, 8, 9, 12, 14, 22, 140
 LAUDIVIUS, Zacharias 96
 LAUER, Georg és ny. (Róma) 37, 76, 97, 98
 Légrády Testvérek Rt. (Bp.) 185
 LENGYEL Géza 127, 143
 LENGYEL Lajos 49, 113, 120, 128, 132, 136, 186
Leningrád
 – Szaltikov-Scsedrin Könyvtár 71

LEONARDO da Vinci 55
 LEONID, Andreev 144
 LEPSIUS, Richard 3
 LESSING, Gotthold Ephraim 72, 74
 LESZNAI Anna 143
 levéltári kötés 124
 levonókép-nyomtatás 167
Leiden 42, 56, 169
 – nyomda: Elsevier
 LIEPCE, Joseph Nicephore 158
 ligatura 66 ld még rovásligatúra
 lineáris A írás 4, 5
 lineáris B írás 3–5
 LINGAUER Albin 45
 LIGNICEI EFFMURDT Jakab ld
 EFFMURT, Jacob
 linóleummetszet 139, 164
 Linotype 21, 22, 43, 162, 164, 166, 177
Lipce (Leipzig) 31, 59, 73, 80, 120, 123,
 128, 140, 144, 177, 180, 193
 – Egyetemi Könyvtár 71
 – nyomdák: Beyer, Johann; Bremer-
 Presse; Drugulin-ny.; Ehrhardt-ny.,
 Janson, Anton; Janus–Presse; Officin
 Haag–Drugulin
 LIPIN, L. 7
 LIPÓT király, I. 196, 197
Liptószentmihály (Liptovský Svätý Mihail)
 86, 155
 litográfia 21–23, 29, 36, 107, 120, 133,
 139, 158, 164, 167
 littera ld könyvírás
 LOCKE, John 193
London 97, 117, 177
 – nyomda: Kelmscott Press
 LÓRÁNTFFY Zsuzsanna 20, 40
 LOVÁSZ Kálmán 163
 LÖBLIN Imre 164
Lőcse (Levoča) 20, 37, 40, 56, 125, 155, 198
 – nyomda: Klöss, Jacob
 LÖRINC diák 39, 87
 LÖWY Gusztáv 45
 LÖWY Salamon 130
 LUCIUS, Jakobus 37, 138
Lugos (Lugo) 38, 74
 – nyomdák: Álladalmi Ny., Karádi Pál
 Lugossy-kódex 134
 LUKÁCS György 101
 LUKÁCS László 47, 88
 LUKÁTS Kató, K. 118, 120
 Luminotype 166

LUTHER, Martin 34, 176
 luxuskiadvány 146
 LÜLFING, Hans 50
Lyon 76, 169
 – nyomda: Ungarus, Petrus

 Mac-millan [könyvkiadó] 177
Madrid 59
 magánkönyvtár 25, 40
 magasnyomó gépek 157, 165, 171
 magasnyomtatás 131, 133, 139, 157, 158,
 163, 164, 165, 171, 172
 Magvető Kiadó 178, 184
 „Magyar ABC” ld magyar rovásírás
 Magyar Bibliofil Társaság 132, 146, 186
 Magyar Grafika i. k. 43
 Magyar Helikon Kiadó 49, 149, 150, 178,
 187
 magyar irodalom 26, 56, 63, 82, 99, 146,
 147, 188
 Magyar Írók Szövetsége 183
 magyar jakobinus mozgalom 195
 Magyar Kommunista Párt 178, 183, 192
 Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők
 Országos Egyesülete 183, 185
 Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
 Egyesülése 59
 magyar könyvművészet 15, 16, 18, 21–25,
 29, 40–42, 56, 79, 91, 101, 106–108,
 110–112, 115–127, 129, 131, 132,
 134–138, 141, 143–151, 181
 magyar könyvstílus 145
 Magyar Művészeti Tanács 183
 magyar nyelvű nyomtatvány 37, 46, 56, 63
 Magyar Nyomdászat i. k. 43
 magyar rovásírás 2, 5, 8, 10, 11, 22, 140
 Magyar Szociáldemokrata Párt 183
 Magyar Tanácsköztársaság 25, 60, 186, 192,
 199
 MAGYAR Zsuzsa 93
Mainz 50, 77, 97, 190
 – nyomda: Gutenberg, Johannes ny.
 maja írás 4, 5, 14
 MAJOR Henrik 120, 144
 MAJOR Máté 106
 MAKAI NYÍRŐ János 41
Makó 136
 – nyomda: Szabadság Ny.
 MALATINSZKY Lajos 121
 MALLINCKROT, Bernardus de 36

- MALRAUX, André 186
 maltipia 133
 MANLIUS, Johannes és ny. (Laibach,
 Monyorókerék, Németlövő, Németújvár,
 Sárvár, Sopronkeresztúr, Varasd) 33, 34,
 37, 39, 45, 69, 92, 134, 138, 176
 MANN, Heinrich 144
 MANN, Thomas 144
 MANNEL János ld MANLIUS, Johannes
 MANNLIN, Hans ld MANLIUS, Johannes
 MANTSKOVIT Bálint 33, 37
 Mantskovit–Bornemisza-ny. ld
 Bornemisza–Mantskovit-ny.
 Mantskovit-ny. (Galgóc, Vizsoly) 37
 MANUEL, Nicolas 114
 MÁNYOKI Ádám 134
Máramarossziget (Sighet) 82
 – nyomda: Gottlieb Antal
 MARASTONI József 116
 MÁRIA Terézia 40, 190, 193
 MÁRIÁN György 51
 MARKÓ Károly, id. 134
 MARKOS Béla 180
 MARKOVITS Györgyi 189, 191, 192
 MAROS Andor 193
Marosvásárhely (Tirgu Mures) 2, 162
 – Teleki-könyvtár 105
 MARÓTI Dóra, BRÓDYNE ld BRÓDYNE
 MARÓTI Dóra
 MARSIGLI, Luigi 2, 10, 11
 MARTIALIS, Marcus Valerius 193
 MARTYN Ferenc 120, 129
 MARTONFALVI TÓTH György 63
 MARX, Karl 191, 192
 Maschinenfabrik Augsburg–Nürnberg AG
 166
 második magyarországi ősnymda ld
 ősnymda, második magyarországi
 MATA János 122
 MÁTE Károly 26, 37
 MATISSE, Henri 129, 139
 matrica 37, 64, 73, 79, 80, 98, 104
 MÁTYÁS király, I. 15, 18, 20, 29, 37, 40,
 47, 71, 76, 97, 124
 MAUPASSANT, Guy de 144
 MAYER Sándor 82
 mecenás 26, 34, 37, 176
 MEDGYESI Pál 90
 Medici-Könyvtár ld Firenze, Bibliotheca
 Laurentiana
 Medicina Egészségügyi Kiadó 178, 184
 megsemmisült kiadványok 69
 MEISENBACH, Georg 118
 MELANCHTON, Philipp M. 34, 37
 melegszedés 153, 154
 MÉLIUS JUHÁSZ Péter 37, 63, 70, 74
 mélynyomtatás 21, 22, 117, 118, 133, 134,
 139, 157, 163, 164, 165
 MENESTARFFER, Johannes 54, 71
 MENZEL, Adolf 116, 117
 MÉRAY-HORVÁTH Károly 166
 Mercurius Veridicus 20
 MERGENTHALER, Ottmar 166, 177
 meroving írás 8
 MÉSZÁROS Tibor 166
 MESZLÉNI Márton 41
 MÉSZÖLY Géza 134
Mexico City 22
 – nyomda: Giovanni, Paoli
 MEY, Van der 169
 MEZEY László 8, 9, 24, 25, 27, 28
 mezopotámiai ékirások 3–5, 7, 13, 14, 22
 Mezőgazdasági Könyvkiadó V. 178, 184
 mezzotinto 164
 MIDDLETON, Hunter 128
 MIHÁLYFI Ernő 106
 MIKLÓSI Imre 120, 131
 MIKOVINYI Sámuel 115
 MIKSZÁTH Kálmán [álnev] = KÁROLYI
 MIHÁLY 192
 MILLER Jakab Ferdinánd 44
 MILLET, Jean Francois 139
 MILTON, John 42
 Minerva Ny. (Székesfehérvár) 51
 minatorműhelyek 15, 16
 minatúrafestészet 15, 16, 18, 23, 24
 minatúr könyv 151
 „minoszi hieroglifek” ld lineáris A és B írás
 MIRÓ, Joan 139
 MISKOLCZI CSULYAK Ferenc 40
 MISKOLCZI CSULYAK Gáspár 2
 MISKOLCZI CSULYAK István 2
 MISZTÓTFALUSI KIS Miklós ld
 TÓTFALUSI Kis Miklós
 Misztótfalusi Könyv, - Zeneműkiadó és
 Terjesztő Szövetkezet 178, 185
 mitológia 12
 MOHOLY-NAGY László 120, 136
 Mohr-ny. (Sopron) 40
 MOILE, Damiano da 55
 MOLIÈRE [Jean-Baptiste Poquelin] 42

MOLNÁR Albert, SZENCZI Id SZENCZI

MOLNÁR Albert

MOLNÁR C. Pál 117, 120, 146, 148

MOLNÁR Gergely 66

MOLNÁR Katalin, FÜSSI Id FÜSSI

MOLNÁR Katalin

Monophoto fényszedőgép 170

monogravűr 133

Monotype 21, 22, 43, 162, 164, 166

montázs 136

Monyorókerék (Eberau) 32, 37, 45, 134

– nyomda: Manlius, Johannes

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó 178, 184

MORAVUS, Matthias 96

MOREAU, Jean Michel 115

MORELLI Gusztáv 23, 117

MORETUS, Jean 22, 23

Moretus-ny. (Antwerpen) 115

MORI, Gusztáv 68

MÓRICZ Miklós 122

MÓRICZ Zsigmond 143, 147

MORISON, Stanley 80

MORRIS, William 23, 119, 120, 127, 140,
145, 148

MORSE, Samuel Finley Bresse 4

Moszkva 128, 185, 192

mottó 26

MUHITS Sándor 147

MUNKÁCSY Mihály 134

Munkások Újsága i. k. 38

MURÁNYI István 120

MURÁNYI Lajos 94

Műgyetemi Ny. (Bp.) 84

MÜLLER János 169

MÜLLER, Nikolaus 41

München 59, 116, 118, 192

– nyomda: Bajor Állami Könyvnyomda 116

MÜRELL József 167

Műszaki Könyvkiadó 178, 184

művelődés, műveltség 14, 17, 49, 62, 63, 85,
89, 102

Művelt Nép Könyvterjesztő V. 184

NÁDASDY Pál 92

NÁDASDY Tamás 34, 37, 39

NAGY BALOGH János 146

NAGY Lajos író 144, 147

NAGY Lajos király 124

NAGY László szakíró 168

Nagy Októberi Szocialista Forradalom 21

NAGY Ödön 99

NAGY Péter, PÜSPÖKI Id PÜSPÖKI NAGY
Péter

NAGYARI Benedek 90

Nagybánya (Baia mare) 31

nagyipari nyomdászat 21, 43

Nagykároly (Carei) 40

Nagyszeben (Sibiu) 31–33, 37, 39, 56, 67,
70, 79, 87, 138, 155, 180

– nyomdák: Crato, Joannes Heinricus;

Fabricius, Johannes; Frautliger,

Gregorius; Greus, Georg; Griffius,

Theobaldus; Gübesch, Joannes; Heusler,

Martinus; Honterus, Johannes; Jüngling

István; Lőrinc deák; Senczi Kertész

Ábrahám; Trapoldner, Lucas; Wintzler,

Martinus

Nagyszombat (Trnava) 20, 32, 33, 37, 39,
41, 55, 56, 70, 83, 86, 89, 105, 125, 138,
162, 180, 196

– nyomdák: Egyetemi Ny.; Huszár Gál;

Müller, Nikolaus

nagyszombati kötés 86, 125

Nagyvárad (Oradea) 9, 20, 30, 32, 37,

39–41, 44, 56, 63, 70, 82, 90

– nyomdák: Gottlieb Antal; Hoffhalter,

Rafael; Komlós András (?) ; Senczi

Kertész Ábrahám

Nagyvárad papnevelő intézet ny. 40

NAMÉNYI Ernő 127

Nápoly 24, 96

– nyomda: Moravus, Matthias

NARCISCUS, Leonhardus [HÖLDIUS] 95

Nedelic 32, 37, 70

– nyomda: Hoffhalter Rudolf

negyvenkét soros biblia 77

NEMES György 106

NÉMETH Andor 99

NÉMETH Gyula 2, 10

NÉMETH János 103

NÉMETI Jakab 41

Németkeresztúr (Deutschkreutz) 32, 37, 41,
56, 92

– nyomdák: Farkas Imre, Manlius,
Johannes

Németlővő 37, 45

– nyomda: Manlius Johannes

Németújvár 32, 37, 40, 45, 56, 69

– nyomdák: Bernhard Máté; Manlius,
Johannes

- nemzeti írások 8, 22
 nemzetiségek 89
 Nép Barátja i. k. 38
 népi barokk 119
 Népszava i. k. 43
 Népszava [kiadó] 178, 183, 185
 NÉRET, Jean Alexis 42
 NEUBER, Ulrich 104
 NEUSER, Adam 74
 névrajtás 26
New Towne 23
 — nyomda: Day Stephen
New-York 177
 niello 134
 NIETZSCHE, Friedrich 85
Nikolsburg 2, 10
 NIKOLSKIJ, M. 7
Ninive 7
 nota ld jegyzetelő írás
 NOTTENSTEIN János György 72
 NOVÁK László nyomdász szakíró 47, 48,
 53, 99, 130, 133
 NOVÁK László könyvtervező 120
 NOVARESE, Aldo 128
 NOVIKOV, Nikolaj Joanovics 22, 23
 NOVOTH László 169
 numizmatika 8
 nuncupatoria ld dedikáció
Nürnberg 56, 69, 104, 114, 169, 176
 — nyomdák: Berg, Johann vom; Neuber,
 Ulrich
 nyelvjárás 57
 nyelvkönyv 89
 NYERGES Ádám, KAPRONCZAI ld
 KAPRONCZAI NYERGES Ádám
 NYIRŐ János, MAKAI ld MAKAI NYIRŐ
 János
 NYIRŐ János, SZEKENI ld SZEKENI
 NYIRŐ János
Nyitra [Nitra] 94
 nyomtatás minőségellenőrzése 158, 163
 nyomdabetű 128, 130, 140, 150
 nyomdafesték 159, 163, 165, 167
 nyomdai átfutási idő 59
 — kivitelezés 112, 135, 149, 151, 185
 — körzet 41, 55, 121
 — privilégium 40, 47, 51, 70, 86, 88, 103,
 176, 190
 nyomdaipari elektrotechnika 165
 — fejlesztés 58, 132, 154, 156, 173
 — képzés 84
 — termelés 157, 171, 173
 nyomdák termelése 58, 59, 88
 nyomdarekonstrukció 60, 61, 62, 173
 nyomdász- és kiadói jelvény 62, 113, 121,
 138, 181
 nyomdász szakírók 53
 nyomdász szervezetek, munkásmozgalom 43,
 45, 48, 51, 53, 60, 61
 nyomdászati
 — amerikai 22, 23
 — angol 22
 — orosz 22, 23
 — előzményei 4, 22, 47, 77, 164
 — elterjedése 22, 23, 37, 39, 47, 48, 97,
 164, 172
 nyomdászati technika 43, 47, 48, 114–118,
 131, 123, 132, 133, 139, 153–173
 nyomdászattörténet 19–23, 25, 26, 29,
 30–105, 158, 162, 164, 166, 169, 172
 nyomdászlapok 43
 nyomdatechnikai forradalom 21, 22, 43, 116,
 120, 177
 nyomdásforma 156–159, 163–165, 167, 170,
 171, 172
 nyomtatáselmélet 163
Nysa 31
 — nyomda: Creutziger, Hans
 Nyugat folyóirat és könyvkiadó 21, 111,
 127, 143, 144, 178, 185
Obergassing 86
Offenbach 116
Officina Haag—Drugulin (Lipce) 80
Officina [kiadó] 178
 ofset nyomógépek 167, 170, 171
 ofsetnyomtatás 21, 22, 58, 117, 118, 131,
 133, 157, 158, 163, 164, 167, 170
 ld még kiséfset
 ókeresztény stílus 6
 oklevélírás 8, 9
 OLÁH Gábor 85
 OLÁH Miklós 10, 70
 oldaltengelyes tipográfia 120
 olommetszet 164
 olompatrica 37
 olvashatóság 108, 113, 140
 olvasás 25, 26, 132
 óperza ékírás 3, 4
Oppenheim 56
 orming 22

ornamentika 126, 140, 145, 150
 ORSZÁGH László 65, 99
 Országos Evangélikus Tanáregyesület 85
 Országos Református Tanáregyesület 85
 Országos Könyvhiatal 185
 ORTOKOCSI FÖRIS Ferenc 2
 ORTUTAY Gyula 91, 106
 ősemita írások ld héber írás
 ótürk runairás 3, 10
Óvár (Mosonmagyaróvár) 32, 34, 37
 — nyomda: Huszár Gál
 OVIDIUS Naso, Publius 193
 OVINK, G. W. 73
Oxford 65
 OZORAI Imre 37

ősnymoda, második magyarországi 20, 96
 ősnymodások külföldön, magyar 20, 37, 39
 ősnymotvány 4, 19, 22, 23, 30, 36, 40, 47,
 96, 114, 120

P. I. mester, rézmetsző 41
 PACIOLI, Luca 55
 Páduai Szent Antalról Nevezett Székes-
 fehérvári Egyházmegyei Nyomdaintézet
 51
 PAINE, Thomas 193
 PAIS Dezső 89
 PAJOR Gáspár 82
 PAKOTS József 99
 PÁLDI SZÉKELY István 40
 paleográfia 1, 8, 11
 palimpsest 40
 PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós 92
 Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. (Bp.) 23, 43,
 148, 162, 177
 PALMIERI, Matteo 77
 PÁLVÖLGYI Endre 194
 Pan i. k. 120, 127
 PANNARTZ, Arnold 22, 76
 Pannónia-ny. (Vác) 82
 Pannónia Sajtóvállalat Rt. (Szombathely) 45
 PAP Sámuel, TELEGDÍ ld TELEGDÍ PAP
 Sámuel
 PAP Sándor, SZATMÁRI ld SZATMÁRI
 PAP Sándor
Pápa 32, 37, 40, 56, 88
 — nyomdák: Bernhard Máté, Huszár
 Dávid

PÁPAI PÁRIZ Ferenc 88, 102
 papír 5, 19, 29, 37, 71, 79, 96, 112, 113,
 139, 146, 155, 163, 165, 167
 papírhány 183
 papírkészítés, papírgyártás 21–23, 25, 29,
 44, 113, 155, 164, 179
 papírlitográfia 139
 papírmalom 37, 40, 67, 71, 86, 155
 papírmértékek 155
 papírtörténet 155
 papírsz, papírsztekercs 5, 19, 22, 23, 29,
 40
 PÁRCZER Ferenc 23
 PÁRIZ Ferenc, PÁPAI ld PÁPAI PÁRIZ
 Ferenc
Páriz (Paris) 32, 77, 97, 116, 117, 128, 176,
 177, 186, 190, 193
 — Bibliothèque National 71
 — nyomdák: Francia Királyi Ny., Gering,
 Ulrich
Parma 55
 PATAKY Dénes 134
 Pátia Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt.
 (Bp.) 183, 185
 PÁTZAY Pál 121
 PATZKÓ Ferenc Ágoston 40, 47, 55
 PAUSCHNER, Sebastian 87
 PÁZMÁNY Péter 20, 41, 86, 89
Pécs 40, 55
 — nyomdák: Engel János József, Uj
 Dunántúl Kft Ny., ld még Pécsi
 Pécsi Egyetemi Ny. 183
 — Püspöki Könyvtár 54
 pecsétnyomó, pecséthenger 7, 35, 77
 PEIGNOT, Charles 128
 példányszám 21, 33, 35, 37, 58, 63, 68, 100,
 111, 120, 131, 146, 161, 171, 174,
 176–179, 182, 185, 187
 PELLETAN, Eugen 127
 pennális írás ld tollírás
 pergamen 5, 19, 23, 40
 PERGER Ferenc 45
Persepolis 7
Pest 38, 40, 47, 58, 72, 88, 94, 162, 177,
 180
 — nyomdák: Álladalmi Ny., Bankjegy-
 nyomda, Eitzenberger Ferenc Antal,
 Landerer János Mihály, Patzko Ferenc
 Ágoston, Royer Ferenc Antal
 Pest megyei Ny. (Vác) 82
 Pester Lloyd Társulat 43

Pester Zeitung i. k. 72
 PESTI Gábor 37
 Pesti Hírlap i. k. 38, 72
 Pesti Könyvnyomda Rt. 43, 162
 Pestvidéki-ny. (Vác) 82
 PÉTER Cár, I. 22, 23
 Petőfi Ny. (Kecskemét) 154
 PETŐFI Sándor 38, 88, 89, 144
 PETRIK Géza 175
 PETTENKOFFEN, August 116
 PETZVAL József 118
 PFISTER, Albert 114
 Philipp Reclam [könyvkiadó] 177
 Photon (Lumitype) fényszedőgép 170
 Pi Seing 29, 35
 PICASSO, Pablo 118, 139
 piktográfia ld képirás
 PIRNÁT Antal 74
 PISCATOR [álnév] = HALÁSZ Jenő, dr. 48
 plakát 52, 116
 Planeta Variant 24 SW 171
 planográfia ld síknyomtatás
 PLANTIN, Christoph 22, 23, 64
 PLESSEL Lipót ld PLÖSZL Lipót
 PLINIUS, Gaius Secundus 155
 PLÖSZL Lipót 82
 POGÁNY Frigyes 106
 POLASCHEK, Carl 93
 politikai cenzúra 197
 POLOCKIJ, Simeon 22
 POMPONIUS Laetus 76, 97
 Pontus 10
 ponyva 111, 192
 porcelán-jelek 35
 PORZSOLT Jenő 166
 POSZLA VSZKY Anna 45
 POW, Seoul 50
 Pozsony (Bratislava) 20, 32, 39, 40, 41, 44,
 55, 56, 61, 72, 83, 86, 96, 105, 124, 128,
 138, 162, 180, 196, 198
 – nyomdák: Aksamitek, Dominicus
 Zakarias; Érseki ny.; Ferenczffy-ny.;
 Gründer, Gottfried; Németi Jakab;
 Patzko Ferenc Ágoston; Royer János
 Pál–Landerer János Mihály; Schreiber
 István; Walo János
 pozsonyi kötés 125
 Pozsonyi Krónika 71
 Prága (Praha) 56, 118, 128, 192
 – Egyetemi Könyvtár 71
 Pray-kódex 20, 28

prédikációs irodalom 63
 PREINLEIN, Mathias 30
 Pressburger Zeitung i. k. 72
 Pribóc (Pribovce) 180
 próbanyomat 57, 156, 170
 protestantizmus 85, 90
 protosinai írás 5
 pseudonymítás 26
 Puhó (Puchov) 40
 – nyomda: Trencsén-zsolnai ny.
 PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán 39
 puritánus mozgalom 49, 62, 63, 90
 PUSZTAI Ferenc 53
 PÜCHLER, Magdalena 95
 PÜSPÖKI NAGY Péter 11

 qumráni közösség 1

 RACINE, Jean 42
 RADER, Alois 94
 RADISCSEV, Alekszandr Nikolaevics 194
 RADNÓTI Miklós 186, 191
 RADÓ Endre 166, 170
 Radocsány 2
 RAGUSANUS, Felix 40
 rakel mélynyomtatás 21, 164
 RÁKÓCZI Ferenc, II. 20, 62, 75, 197
 RÁKÓCZI György, I. 56, 90, 125
 RÁKÓCZI Zsigmond 56, 125
 RANSANO, Pietro 70
 Rárbók 32, 37
 – nyomda: Bornemisza Péter
 RATDOLT, Erhardt 30, 55, 114
 RÁTH Mór 43, 177
 RAWLINSON, Henry Creswicke 3
 realizmus 129
 RÉBER László 120
 reformáció 20, 23, 34, 37, 62, 95, 141, 190,
 193
 reformkor 42, 47, 63, 141
 regénysorozat 72
 régi magyar nyomtatványok 57
 REICH Károly 106, 118, 120
 REICHARD Károly 45
 REITER László 120, 146
 rejtett évszám 26
 rejtett írás 13
 reklám 26, 119
 reklámgrafika 52, 149

- REMBRANDT, Harmensz van Rijn 139
 reneszánsz 6, 15, 16, 18, 22, 24, 37, 55, 79,
 108, 110, 115, 140, 141, 145, 172
 reneszánsz könyvkötés 15, 16, 126
 reneszánsz mediaevális 64, 79, 108
 RÉNYI Péter 135, 136
 Reprocénum (Bp.) 156
 reprodukció 156, 158, 167, 170
 RÉTHY Lipót 81
 RETTEGI István 2
 REUSS, David 31
 RÉVAI József 183
 RÉVAI Miklós 2
 Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. (Bp.)
 22, 23, 43, 177, 178, 183, 185
 RÉVESZ Imre 85
 REWICH, Erhard 114
 rézkarc 133, 139, 164
 rézmetszés, rézmetszet 22, 23, 29, 41, 47,
 50, 56, 86, 90, 115, 133, 139, 142, 164,
 165 ld még tónusos rézmetszet
 rézmetszők 115, 134, 138
 RHEDA Pál és Péter 41
 RICHTER Ilona 120
 RICKHES Mihály ny. (Bécs) 105
 RIGLER József Ede 43
 ROBONYI Géza 82
 Rodeczki-ny. (Krakkó) 31
 ROGERIUS mester 30
 Róma 37
 – Biblioteca Corsiana 71
 – nyomda: Georg Lauer
 római íráskorszak 8
 – kapitalis 6, 8, 22
 – kurzív 8
 román stílus 6, 110
 RÓMER Flóris 11
 ROMHÁNYI Károly 93, 137
 RÓNA Emy 118
 ROSENFELD, Hellmut 50
 rotációs nyomtatás 131, 133
 rotációs gép 21, 22, 43, 48, 164, 165, 171,
 177
 rotaprint 22
 ROUAULT, Georges 139
 rovábot, rovásfa 2, 10
 rováshamisítvány 2
 rovásírás ld magyar rovásírás
 rovásjelek 2
 rovásligatúrák 2, 10, 11
 rováspálca ld írás előzményei
- ROYER Ferenc Antal 40, 94
 ROYER János Pál 40, 61, 72
 RÓZSAFFY Dezső 143
 Rozsnyó (*Rožňava*) 180
 röpirat 38, 195
 rövidítések ld íráskor rövidítései
 RUBEL, William 118, 158
 RUBENS, Pieter Paul 115
 rubrikálás 40, 77
 runa-jelek 4
 RUSKIN, John 148
 RUSZNYÁK István 121, 122
- S. J. R. mester, fametsző 138
 SACELLÁRY Pál 148
 SÁGHY Ferenc 86
 sajtó 183, 188, 189
 – cenzúra 199
 – hiba 26, 45
 – törvény 38
 SÁNDOR Dénes 60
 SÁNDOR pápa, VI. 190
 SANTARCANGELI, Paolo 12
 SARASIDZE, Ch. 99
 Sárló Könyv- és Film Termelő és Értékesítő
 Szövetkezet 178, 185
 Sárospatak 20, 40, 90
 SÁROSPATAKI József 79
 Sárvár–Újsziget 32, 34, 37, 39, 41, 45, 46,
 56, 138, 162
 – nyomdák: Manlius, Johannes;
 Nádasdy–Sylvester ny.
 SASHEGYI Oszkár 103, 195–198
 SASSY Árpád 147
 SAVONAROLA, Girolamo 193
 SCALINGER, Joseph 42
 SAYCE, Archibald Henry 3
 SCHARFFENBERG, Mathias 37
 Schedel-krónika 114
 SCHÉDIUS Lajos 82
 SCHER Tibor 25
 SCHESAEUS, Cristianus 67
 SCHMIDT, Friedrich Adolf 50
 SCHMIDT Miklós János 40
 SCHMIDT, Moritz 3
 SCHOLTZ Kristóf 39
 SCHÖFFER, Peter 22, 114, 181
 SCHÖNSPERGER, Johann 22, 23
 SCHRECK, Wolfgang 31
 SCHREIBER István 72

SCHREIBER, W. L. 17

Schriftgiesserei D. Stempel (Frankfurt am Main) 64, 73, 80

SCHULTZ, Daniel 41

SCHÜTZ Ödön 99

SCHWENKE, Peter 77

scriptuárium 40

SEBESTYÉN Gyula 2, 10

SEILER Henrik és Utóda (Szombathely) 45

SEIVERT, Johann 87

Selmecbánya (Banská Štiavnica) 32, 75, 101

SELYEI BALOGH István 90

semiunciális 6, 8, 22

SEMMELEIS, Karl 92, 95

Sempte (Šintava) 32, 37

— nyomda: Bornemisza—Mantskovit

SEN Kuo 35

SENEFELDER, Alois 36, 107, 116, 120, 158, 167

SENNYÉY István 75

Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) 2

SERÉDY Géza 82

SHAKESPEARE, William 193

SHELLEY, Percy Bysshe 193

Shoku-Nihongi évkönyv 35

Sibyllenbuch 77

Sicz 32*Siena* 24

SIESS Antal József 45

sifírózó hivatal 13

síknyomtatás 116, 133, 139, 158, 164, 167, 170

SILIUS Italicus 97

Simánd 32, 74

— nyomda: Karádi Pál

SIMOR János 17

SINGER Ede 51

Singer és Wolfner [kiadó] 177

SINGRENIUS, Johannes 37, 46

SKRZETUSKI, Rafael ld. HOFFHALTER, Rafael

skytala 13

SMITH, Georg 3, 7

SOHN, Key 50

SOLTÉSZ Zoltánné [JUHÁSZ Erzsébet] 17, 31, 37, 49, 50, 71, 79, 96–98, 138

SOMKÜTI Gabriella 174

SOMLYÓ György 106

SOMOGYI Antal 2

Somorja (Samorín) 40, 56

— nyomda: Wechel András

SOÓ Rezső 106

Sopron 40, 69, 124, 138, 198

— nyomdák: Dobner Sebestyén Nándor, Mohr-ny., Schmidt Miklós, Siess János, Streibig Antal József

— Városi Levéltár 69

Sopronkeresztúr ld. Németkeresztúr (Deutschkreutz)

sorméret 68, 96, 98

sorvezetés 10

Sosius-testvérek [kiadó] 23

SOTERIUUS, Georg 87

SOTRIFTER, Kristian 139

SOUCEK, Stanislav 128

SPAIZER János 198

SPENCER, Herbert 85

SPENGLER, Oswald 85

SPINOZA, Baruch 193

SPITZER Miksa 82

Springer [könyvkiadó] 177

Stádium-ny. (Bp.) 183

STAHEL, Konrad 30

Statistikai Kiadó V. 59, 184

STEIN Aurél 29

stencil 22

Stephanum Nyomda és Könyvkiadó, a Szent István Társulat Egyesített Üzemei Rt. (Bp.) 61, 178, 183, 185

STIGLER István 51, 103

stílusbomlás 35, 111

STOTZINGEN, Ruprecht von 95

Strassburg 50, 77

— nyomda: Gutenberg, Johannes

STREIBIG Antal József 40, 51, 198

STRINDBERG, August 144

STRUTTIUS, Ioannes 37, 138

Stuttgart 50, 59, 128, 177*Subiaco* 97

— nyomda: Sweynheym—Pannartz

SULYOK Béla 183

SUPKA Géza 186

Süketnémák Összműködő Iparintézete Rt. (Vác) 82

SWEYNHEYM, Konrad 22, 76

SWIERK, Alfred 50

Sydney 59

SYLVESTER János 34, 37

szabad sajtó 188

Szabad Szó I. k. 186

Szabad Vasvármegye Ny. (Szombathely) 45
 Szabadság Ny. (Debrecen) 183
 Szabadság Ny. (Makó) 183
 SZABÓ Béla, Gy. 117
 SZABÓ Dávid, BARCZAFALVI ld
 BARCZAFALVI SZABÓ Dávid
 SZABÓ Dezső 147
 SZABÓ Kálmán, GÁBORJÁNI ld
 GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán
 SZABÓ Károly 31, 175
 SZABÓ Lőrinc 122, 127, 147, 183
 SZAKOLCZAY József 94
 SZALAY Lajos 120
 Szalézi Művek [könyvkiadó] 178
 Szamarkand 155
 számítástechnika 59
 számítógépes gyártásprogramozás 160
 SZÁMMER Alajos és Imre 51
 Számmer Imre Utóda Pannónia Nyomda-
 vállalat (Székesfehérvár) 51
 SZÁMMER Kálmán 51
 SZÁMMER Mihály 51, 94, 103
 Számmer-ny. (Székesfehérvár) 51, 103
 SZÁMMER Pál 51
 SZAMOSKÖZI István 2, 10
 SZÁNTÓ Piroska 120
 SZÁNTÓ Tibor 18, 49, 52, 64, 65, 91, 99,
 106, 120, 128, 140, 141, 149, 150, 172
 Szarvas 81
 – nyomda: Réthy Lipót
 SZÁSZ Endre 120
 Szászsebes (Sebeşul Sasesc) 32
 Szászváros (Oraştie) 32
 SZATMÁRI PAP Sándor 79
 Szeben ld Nagyszeben (Sibiu)
 SZEKENYI NYIRŐ János 37
 szecesszió 101, 108, 119, 120, 135, 145
 Széchenyi-ny. (Vác) 82
 SZECSKÓ Tamás 118
 sedéskapacitás 154
 sedésnyomás 19, 29, 35, 36
 sedéstűkőr 79, 113
 Szeged 2, 32, 38, 183
 – nyomdák: Ablaka György, Álladalmi
 Ny., ld még Szegedi
 – Városi Könyvtár 2
 Szegedi Fiatalok mozgalma 135
 Szegedi Hírlap Ny. 183
 Szegedi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 183
 Szegedi Új Nemzedék Ny. 183
 Szegedi Városi Ny. 183, 185

SZÉKELY Artúr 49, 53, 99
 székel írás ld magyar rovásírás
 SZÉKELY István, BENCZÉDI ld
 BENCZÉDI SZÉKELY István
 SZÉKELY István, PÁLDI ld PÁLDI
 SZÉKELY István
 SZÉKELY Tamás, KETEI ld KETEI
 SZÉKELY Tamás
 Székelyderzs (Dîrju) 2, 10, 11
 SZEKÉR Máttyás, KÖSZEGI ld KÖSZEGI
 SZEKÉR Máttyás
 Székesfehérvár 20, 24, 28, 51, 52, 93, 94,
 103, 180
 – Fejér megyei Levéltár 93, 103
 – nyomdák: Antal Géza, Csitáry, Csuthy
 György, Eisler Adolf, Folkert István,
 Heckenest Kálmán, Kaufmann Stefánia,
 Knöbel Vilma, Kusovits–Debreczeni
 ny., Márián György, Minerva ny., Pádai
 Szent Antalról Nevezett Székesfehérvári
 Egyházmegyei Nyomdaintézet, Singer
 Ede, Számmer-ny., Számmer Imre Utóda
 Pannónia Nyomdavállalat, Szöllősy
 Ferenc, Zelei Imre, ld még Székes-
 fehérvári
 Székesfehérvári Magyar Bauxitbánya Rt. 199
 Székesfehérvári Ny. 51
 Székesfehérvári Nyomdai Munkások Szak-
 szervezete 51
 Székesfővárosi Házinyomda (Bp.) 58
 SZELEPCSÉNYI György 115, 134
 Sezelepcsényi-kódex 20
 SZELESTEI N. László 54
 SZELLE Béla 25
 Szellemi Termékek Országos Tanácsa 101,
 147
 szemantika 12
 SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám 20, 37, 40,
 41, 49, 90
 SZENCZI MOLNÁR Albert 100
 Szentgál 51
 – nyomda: Számmer Alajos
 SZENTIVÁNYI Márton 196
 SZENTKÚTY Pál 35, 55, 64, 65, 99, 142
 SZÉP Ernő 127
 Szép Magyar Könyv versenye 120
 széphistória 62, 63
 szépirodalmi Könyvkiadó 178, 184
 szépirodalom 174, 178, 179, 182, 185
 SZERELMEY Miklós 116
 SZIGETHY István 143

- szigillográfia 8
 SZIJ Rezső 99, 100, 101, 143–151
 Szikra Irodalmi és Lapkiadó V. Nyomdai Rt.
 (Bp.) 178, 183, 185, 186
 SZILÁDY József és Károly 88
 SZILY János 45
 szimbolizmus 129
 szimultanizmus 129
 SZINAI Miklós 199
 színáji írás 22
 színek 150, 172
 színes nyomtatás 133, 164, 165, 172
 SZINI Gyula 127, 143
 szinkronizáló gép, elektronikus 156, 158
 színlap 52
 szitanyomás 159, 164
 szkizma ld magyar rovásírás
 SZOBOSZLAI József 162
 szociáldarvinizmus 85
 szociális viszonyok 40, 45, 60, 62
 szociálpszichológia 85
 Szófia (*Sofija*) 59
 szóírás 3–5
 szójelek 23
 Szombathely 45
 – nyomdák: Bertalanffy Imre és József, Bertalanffy József és Fia Ny., Dunántúli Nyomdavállalat Rt., Egyházmegyei Ny., Gábrriel Ágoston Ny., Gábrriel Ágoston és Poszlavszky Anna, Gábrriel Ágoston Utóda, Geist Márton, Kereskedelmi és Hírlapnyomda Rt., Langer K. János, Löwy Gusztáv, Pannónia Sajtóvállalat Rt., Reichard Károly, Seiler Henrik, Seiler Henrik Utóda, Siess Antal József, Szabad Vasmegeye Ny., Vasvármegye Nyomdavállalat, ld még Szombathelyi Szombathelyi Nyomdaipari V. 45
 szótagírás 3–5
 Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadvállalata 192
 SZÖLLÖSSY Ferenc 51
 sztenográfia ld gyorsírás
 sztereotípia ld tömöntés
 szürrealizmus 129
 SZÜTS Gergely [álnév] = LENIN, Vladimir Ilics 192
- táblanyomatok 19, 22, 23, 29, 35, 36, 47, 77
- tábori nyomda 38
 TALBOT, Fox 118
 Tálto könyvkiadó 147
 TANAY József 53
 TÁNCICS Mihály 38, 47
 Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóiratkiadó V. 178, 184
 tankönyv 43, 62, 63, 66, 85, 86, 89, 90, 93, 104, 174, 176, 179
 Tankönyvkiadó V. 178, 184
 tárgyírás 14
 TARNÓC Márton 56
 Tauchnitz [könyvkiadó] 177
 Teffalu (*Mliečno*) 40, 56
 – nyomda: Wechel János
 téglaysajtó 119, 165
 TELEGDÍ János 2, 10
 TELEGDÍ Miklós 20, 39, 86
 TELEGDÍ PAP Sámuel 79
 Teletypesetter 172
 TELINGATER, S. B. 128
 Temesvár (*Timișoara*) 40, 74
 – nyomdák: Heimerl Mátyás József, Karádi Pál (?)
 térhatású képek nyomdai előállítás 161
 terjedelem 33, 35, 174, 178, 179, 182
 térkép, térképnymtatás 37, 115, 116, 167
 TERSÁNSZKY Józsi Jenő 127, 146, 147
 Teubner [könyvkiadó] 177
 TEVAN Adolf 81
 TEVAN Andor 29, 81, 120, 144, 147, 148
 Tevan-nyomda és kiadó (Békéscsaba) 21, 120, 127, 147, 178
 textuális formata 8, 9
 Thiemann Mediaeval 144
 THIENEMANN Tivadar 26
 THOMSEN, Wilhelm Ludvig Peter 3
 Thun Huang 35
 THURÓCZI János 10
 Thuróczy-Krónika 30, 114
 THURY Zoltán 119
 tipográfálás 112, 149
 tipográfiai forma 22, 23, 172
 tipográfiai mértékrendszer 113, 164, 172
 tipográfiai stílus 111, 123
 tirói jelek 8
 TISCHLER Antal 115
 TISZA István 85
 Tiszántúli Református Egyházkerület 85
 titkosírás 13
 TÓBIÁS Áron 189

TOLDI András 78
 TOLDY Ferenc 88
 tollírás 79, 108
 toll-kőrajz 139
 TOLNAI DALI János 90
 TOLNAI Gábor 64, 99, 119
 TOMASZEWSKI, Roman 128
 TOMPA Mihály 88
 tónusos fametszet 29, 117
 – rézmetszet 115
 TORDAI Zádor 99
Torino 128
 TOROCZKAY WIGAND Ede 147
 TORY, Geofroy 55
 TÓTFALUSI KIS Miklós 20, 22, 40, 49, 55,
 64, 65, 73, 79, 80, 100, 102, 108, 119,
 162
 TÓTH András 102
 TÓTH Árpád 143, 147
 TÓTH György István 103
 TÓTH György, MARTONFALVI ld
 MARTONFALVI TÓTH György
 TÓTH István 102
 TOULOUSE-LAUTREC, Henri de 116, 139
 TÖLTÉSI István 40, 125, 162
 tömegkönyv 112, 127, 128, 131, 141, 145,
 147
 tömöntés 21, 22, 86, 133, 164, 169, 171
 TÖMÖRKÉNY István 147
 TÖRÖK Gyula 147
 török hódoltság 74
 TÖRÖK János, ERDÉLYI ld ERDÉLYI
 TÖRÖK János
 Török-kalendárium 77
 TÖRÖK Mihály 39, 46, 138
 TÖRÖK Sophie 127
 történettudomány 36, 44
 TRAPOLDNER, Lucas 87
 TRATTNER János Tamás 47, 176
 TRATTNER Máttyás 47, 82, 86, 94
 trecento 16, 148
Trencsén (Trenčín) 40, 41, 56
 Trencsén-zsolnai ny. (Trencsén, Zsolna,
 Puhó) 40, 41, 56
 Tripitaka 35
 triptychon 110
 TRITHEIM, Johannes 13
 TRÓCSÁNYI Zoltán 37, 57, 74
 TSCHICHOLD, Jan 128
 tudományos irodalom 174, 179, 182
 tudománytörténet 85

tulajdonjegy ld írás előzményei
 TURAEV, B. A. 7
 TURKOVICS Mihály, CSEPREGI ld
 CSEPREGI TURKOVICS Mihály
 TÜRK Péter 168
 TÜRSCH, Johann David 32
 TWYN, John 193
 Typographia i. k. 43
 typopress 22
 TYROLER József 115

ugariti írás 3
 UHER Ödön 166
 Uhertyp AG 166
 uigur fajok 35
 Új Dunántúl Kft. Ny. (Pécs) 183
 Új Idők Irodalmi Intézet 178
 Új Magyar Könyvkiadó 178, 185
 újkantianizmus 85
 Újszigei ld Sárvár–Újszigei
 ULÁSZLÓ király, I. 124
 unciális írás 6, 22
 UNESCO 18
 UNGÁR Sándor 82
 UNGARUS, Petrus 76
 UNGER, Johann Georg 22, 23
 UNGLERUS, Flórianus 37
 Universitas Könyvkiadó Rt. 185
 UPDIKE, Daniel Berkeley 80
 URAI Erika 120
 USAKOV, Szimon 115
 utánnyomás 63, 176
Utrecht 56, 97, 180
 UVACSEK László 166

üvegkarc 139

Vác 28, 40, 82, 162

– nyomdák: Ambró Ferenc Ignác, Bénik
 Gyula, Berger Ernő, Fegyintézet ny.,
 Gottlieb Antal, Hermann Antal, Hunnia
 ny., Kapisztrán ny., Katzburg Dávid,
 KODAK háziny. – FORTE Rt., Mayer
 Sándor, Pannónia ny., Pest megyei Ny.,
 Pestvidéki Ny., Plösz Lipót, Robonyi
 Géza, Serédy Géza, Spitzer Miksa,
 Süketnémaik Összműködő Iparintézete
 Rt., Széchenyi-ny., ld még Váci

Váci Keresztény Nyomda Rt. (Vác) 82
 VÁGHIDI Ferenc 186
 VAHOT Imre 88
 Vajna és Bokor [könyvkiadó] 178
 VÁLASZÚTI András 41
Valencia 97, 155
 vallási cenzúra 197
 VALLE, Piero, DELLA ld DELLA VALLE,
 Piero
 VAN DYCK, Christoffel 42, 64
 VAN GOGH, Vincent 146
 vándor betűöntők 98
 vándornyomdák, vándornyomdászok 34, 40,
 96
Várad ld Nagyvárad (Oradea)
Varasd 37
 – nyomda: Manlius, Johannes
 VARGA Alajosné 182
 VARGA Győző 118, 120
 VARGA Nándor Lajos 117
 VARGA Sándor 183–187
 VARGA Zsigmond 85
 varioklisográf 139 ld még klisévéső gép,
 elektronikus
 VARJAS Béla 49, 104, 105
 VÁRKONYI Nándor 14
Varsó (Warszawa) 59, 128
 VAS Zoltán 183, 185
 Vasármegye Nyomdávalalat (Szombathely)
 45
 VASZARY János 146
 védőburkoló 112, 113, 141, 149–151
 VÉGH Gusztáv 118, 151
 VÉGH Gyula 181
 VÉGH KOVÁCS Sándor 44
 VEIT, Gailél 10
 VENKOVITS Károly 48
 VENTRIS, Michael 3
 VERANCICS Antal 10
 Verlag für Kulturpolitik 192
 VÉRTES Jenő 186
 VÉRTES Marcell 148
Veszprém 28, 51, 94
 Victoria 1040 171
 vietnami írás 4
 VIETOR, Hieronymus 37, 46
Világ i. k. 72
 világháború, II. 62, 199
 világitás 13
 világirodalom 144, 146, 187
 Világosság Könyvnyomda Rt. (Bp.) 185

Vimpác (Wimpassing) 95
 VINCZE György 75
 VITÉZ János 124
 VITRIARI Mátyás 40
 vizigót írás 8
 vízjegy 37, 40, 77, 96, 139, 155
Vízoly 32, 37
 – nyomda: Mantskovit Bálint
 Vizsolyi Biblia 37, 46
 VOKAL, Jan Vaclav 40, 41
 VOLTAIRE [Francois-Marie Arouet] 72
 VOSKENS, Dirk 73, 80
 VÖRÖSMARTY Mihály 89, 144
 Vörösmarty Ny. (Székesfehérvár) 51

 WAGNER Bálint 37
 WALDAPFEL Eszter, V. 37
 WALKER, Emery 120
 WALLNER, Clara 51
 WALO János 39
 WANG Csieh 29
 WANKÓ Vilmos 53
 WATTS, John és William 169
 WECHEL András 40, 45
 WECHEL János 40
 WEIDEMANN, Kurt 128
Weimar 120
 – nyomda: Granach-Presse
 WEÖRES Sándor 12
 WERBŐCZY István 37, 70
Wesel 42
 WESSELÉNYI Miklós 196
Westminster 42
 – nyomda: Caxton, William
 WIDMANN, Hans 50
 WIGAND Ede, TOROCZKAY ld
 TOROCZKAY WIGAND Ede
 WIGAND Ottó 177
 WILHELM B Gizella, C. 107
 WILLERT Andor 173
 WIMPFELING, Jacobus 77
 WINTZLER, Marthus 67
Wittenberg 37, 176
 WOHLGEMUTH, Michael 114
 WOKAL János Vencel ld VOKAL, Jan
 Vaclav
 WOLTER, Horst Erich 152
 WÖLFFLIN, Heinrich 6
 WÜRTZ Ádám 106, 120

Xativa—Zvonarits

Xativa 155

XENOPHÓN 37, 97

xerográfia ld elektrosztatikus nyomtatás

xilográfia ld fametszés, fametszet

YBL Ervin 146

YOUNG, Thomas 3

ZÁDOR István 118

ZALA Imre 23

ZAPF, Hermann 64, 79, 128, 132

záródísz 138

ZELEI Imre 51

ZELL, Ulricus 77

Zeneműkiadó V. 178, 184

ZICHY Mihály 117

Zníšováralla (Kláštor pod Znievom) 86

ZOCHER Antal 162

ZOLTAI Lajos 85

Zrínyi Katonai Kiadó 178, 184

Zrínyi Nyomda (Bp.) 151, 154

zsebkönyv 144

ZSIGMOND Ferenc 85

ZSIGMOND király 124

Zsolna (Zilina) 40, 56

— nyomda: Trencsén-zsolnai

Zürich 37, 70, 128

ZVONARITS Mihály 92

265513

